

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет історичний

Кафедра Історії України

До захисту допущено

Кафедрою _____ протокол № _____ від _____

завідувач кафедри _____
(підпис) (ім'я, прізвище)

« ____ » _____ 202_ р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти

«Антирадянська пропаганда на сторінках окупаційної преси
Харківщини 1941-1943 років»

Спеціальність (спеціалізація) 6.020302; Історія

Освітня програма «Історія та археологія»

Виконавець _____
(підпис)

Володимир Ісик
(ім'я, прізвище)

Науковий керівник _____
(підпис)

Денис Журавльов
(ім'я, прізвище)

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Огляд історіографічної бази	8
1.2. Аналіз джерельної бази дослідження	19
1.3. Методологічні підходи до дослідження	26
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ ХАРКІВЩИНИ	29
2.1. Нормативно-правові та ідеологічні рамки діяльності преси.....	29
2.2. Видавнича мережа окупаційної преси на Харківщині.....	39
2.3. Редакційні колективи харківських окупаційних видань	52
РОЗДІЛ 3. ТЕМАТИЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ТА ЖАНРОВА СТРУКТУРА ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ ХАРКІВЩИНИ.....	64
3.1. Тематична структура антирадянської пропаганди в окупаційній пресі Харківщини	64
3.2. Жанрова система окупаційної преси	99
ВИСНОВКИ.....	110
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	116
РЕЗЮМЕ	134

ВСТУП

Періодичні видання, що існували на окупованих теренах радянської України під час Другої світової війни є цінним джерелом для дослідження інформаційної політики Третього Рейху, соціальних настроїв місцевого населення, механізмів впливу пропаганди на масову свідомість та трансформацій повсякденного життя в екстремальних умовах війни. Значення преси виходить за межі традиційного історичного аналізу, оскільки вона поєднувала низку функцій: окупаційні видання слугували як інструменти легітимації нацистської влади, основні канали ідеологічного впливу, засоби маніпуляції громадською думкою.

На окупованих теренах Харківщини, одного з найважливіших і найбільших центрів довоєнної радянської України, періодика стала складовою частиною розгалуженого пропагандистського апарату нацистської Німеччини. Для представників окупаційної влади преса відігравала провідну роль у питаннях інформаційного впливу на місцеве населення через низку причин: друковані видання не потребували великих витрат; часто створювалися та функціонували на базі колишніх радянських редакцій і типографій; мали широке кількісне охоплення місцевого населення, популярність; легко контролювалися і цензурувалися. Періодичні видання швидко стали каналом поширення пропагандистських наративів. Вони активно використовувалися окупаційною владою для легітимації нового порядку та трансляції антирадянських ідеологем. Антирадянська пропаганда на сторінках періодичних видань відзначалась складною жанровою структурою, тематичною адаптацією до регіонального контексту, опорою на культурні та соціальні практики минулого, історичні травми населення (Голодомор, репресії НКВС, колективізація, русифікація).

Дослідження цієї теми в сучасній історіографії представлено невеликою кількістю наукових робіт. Хоча відхід від радянських штампів, деідеологізації історичної науки сприяли переосмисленню нацистської інформаційної

політики на окупованих теренах України, Харківський регіон в цьому контексті розглядався епізодично або як частина ширших наукових студій. Відсутні ґрунтовні аналітичні роботи, автори яких зосередилися б на аналізі окупаційної преси Харківщини як окремого й цілісного явища. Хоча джерельна база дослідження – декілька сотень випусків газет і часописів з Харкова, Богодухова, Вовчанська та інших обласних населених пунктів дозволяє вивчати жанрову типологію, тематичну наповненість текстів, структуру антирадянської пропаганди, динамічний зв'язок між інформаційною політикою центрального апарату та її втіленням на місцях. Отже, актуальність дослідження обґрунтовується недостатньою розробленістю проблеми в сучасній історіографії, а також значним джерельним потенціалом періодичних видань Харківщини, що дозволяє простежити жанрово-тематичну специфіку антирадянської пропаганди як одного з основних вимірів інформаційної політики нацистської Німеччини на окупованих територіях.

Об'єкт дослідження: Періодичні видання Харківщини часів нацистської окупації 1941-1943 років.

Предмет дослідження: Особливості та характерні риси, тематичне і жанрове різноманіття антирадянської пропаганди в окупаційній пресі Харківщини.

Хронологічні межі дослідження обумовлені існуванням на теренах Харківської області зони військової адміністрації (ЗВА) і охоплюють період з листопада 1941 року, тобто від появи перших періодичних видань – до вересня 1943 року, часу звільнення області від нацистської окупації та припинення функціонування періодичних видань.

Територіальні межі дослідження охоплюють Харківську область в межах 1941 р. включно з м. Харків.

Метою дослідження є висвітлення тематичного та жанрового різноманіття антирадянської пропаганди на сторінках періодичних видань Харківщини часів нацистської окупації у 1941-1943 роках.

Для досягнення мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

- розглянути стан історіографічної розробки проблеми вітчизняними та зарубіжними дослідниками, охарактеризувати джерельну базу й теоретико-методологічні засади дослідження;
- визначити роль та місце преси у формуванні інформаційної політики нацистської Німеччини на окупованих українських територіях, зокрема у Харківській області;
- проаналізувати умови виникнення та функціонування окупаційної преси, особливості розвитку місцевих видавництв, становлення редакційних колективів, їх зв'язок з нацистським військово-адміністративними органами;
- визначити основні тематичні напрями та проаналізувати жанрові особливості антирадянської пропаганди у періодичних виданнях;
- встановити взаємозв'язок між жанрово-тематичною структурою періодичних видань і цілями нацистської інформаційної політики на окупованих українських територіях;
- дослідити особливості змістовного наповнення окремих періодичних видань залежно від регіональної, місцевої специфіки та змін воєнно-політичної ситуації впродовж 1941-1943 рр.

Наукова новизна дослідження обумовлена безпосередньо темою роботи. Зроблено спробу аналізу важливої складової німецької інформаційної політики – антирадянської пропаганди крізь призму структурного та інформаційного наповнення періодичних видань окремого окупованого регіону радянської України:

- здійснено послідовний жанрово-тематичний аналіз періодичних видань на території Харківської області у 1941-1943 рр. із виокремленням

ключових жанрів та основних тематичних ліній антирадянської пропаганди;

- з'ясовано, що жанрово-тематична структура окупаційної преси не була сталою, а змінювалася залежно як від регіональних чинників (економічні, господарські й демографічні особливості окремих міст, склад редакції та зв'язок робітників видання з місцевою окупаційною владою), так і від розвитку воєнно-політичної ситуації на окупованих територіях, а відповідно і змін у нацистській інформаційній політиці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в кількох аспектах. Магістерська робота актуалізує проблемність та складність досліджень нацистської пропаганди на окупованих українських теренах, зокрема на Харківщині. Це зумовлено обмеженням введенням джерел до наукового обігу та фрагментарністю збереженого матеріалу. Проведений жанрово-тематичний аналіз періодичних видань може розширити джерельну базу й доповнити низку досліджень з історії України, медіа та журналістики, бути використаним як елемент ширшого вивчення історії повсякденності, соціокультурних практик тоталітарних режимів, стратегій виживання у надзвичайних ситуаціях тощо. Здійснений аналіз джерельної бази, його результати можуть використовуватися як приклад регіонального виміру нацистської інформаційної політики, локальних досліджень з історії Другої світової війни, слугувати об'єктом для порівняння з іншими формами пропаганди (наприклад, із радянською ідеологічною політикою 1940-х років). Специфіка антирадянської пропаганди, висвітлена в межах цієї роботи, може використовуватися також для розуміння механізмів інформаційних війн, історичних та медійних маніпуляцій.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Перший розділ присвячено аналізу історіографії проблеми, огляду джерельної бази й теоретико-методологічній основі дослідження. У другому розділі охарактеризовано

процес виникнення, становлення та розвитку періодичних видань на території окупованої Харківщини у 1941-1943 роках. У третьому розділі визначено та послідовно розглянуто особливості та характерні риси тематичного та жанрового втілення антирадянської пропаганди на сторінках окупаційних часописів Харківщини.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд історіографічної бази

З проголошенням незалежності України вітчизняні історики дедалі частіше звертаються до періодичних видань як до історичного джерела. Цей процес зумовлений, зокрема, деідеологізацією історіописання, розширенням методологічної та джерельної баз, появою нових міждисциплінарних підходів до вивчення минулого. Окремим об'єктом наукового аналізу протягом останніх десятирічь стали і періодичні видання часів Другої світової війни. Слід зауважити, що відхід від радянської історіографічної практики сприяв розширенню джерельної бази цього питання. Українські історики за останні роки дослідили та ввели в науковий обіг «нелегальну» пресу, що функціонувала на території радянської України: підпільний друкований самвидав українських націоналістів, україномовну та іншомовну окупаційну періодику, агітаційні та пропагандистські газети нацистської Німеччини. Матеріали окупаційної періодику залучались для висвітлення низки проблем: від історії повсякденності окремих громад, міст чи регіонів до досліджень морально-психологічного стану населення в 1941-1943 роках. Спостерігається й поступове зростання наукового інтересу до інформаційної політики Третього Рейху, зокрема до змісту, функцій та впливу друкованих періодичних видань. Історіографічна база дослідження ґрунтується на наукових роботах, у яких розглядається питання функціонування інформаційної політики нацистської Німеччини на окупованих територіях УРСР, організації діяльності пропагандистських та адміністративних структур, впливу на місцеве населення, а також на дослідженнях, що безпосередньо стосуються аналізу окупаційної преси. Хоча саме україномовна преса Харківщини часів Другої світової війни, зокрема аналіз жанрово-тематичного втілення антирадянської пропаганди на її сторінках, не були окремим предметом сучасних досліджень, періодичні видання, що були нами

обрані як основні джерела, згадуються та аналізуються опосередковано в роботах інших тематичних спрямувань.

Отже, під час написання магістерського диплома було використано наукову літературу, яку можна умовно поділити за хронологічним принципом. До першої групи належить історіографія 1940-1980-х років, до другої – сучасні наукові роботи 1990-2020-х років.

В радянській історіографії, представники якої опосередковано залучали матеріали окупаційної преси, існували тенденційні та ідеологічні межі, що обмежували дослідників в аналізі та висновках. Нацистська система управління, зокрема розбудова пропагандистського апарату, не була досліджена об'єктивно. Публікації перших повоєнних десятиліть обумовлені гострою політико-ідеологічною спрямованістю, потребою в протиставленні «переможців» та «переможених», демонстрації «моральної переваги» радянської моделі. Тогочасні історики наголошували на тенденційних дослідженнях про ефективність та роль Комуністичної партії, діяльність радянських підпільників та партизан, героїзм та патріотизм місцевого населення в умовах окупації. З 1960-х років ситуація почала поступово змінюватися: аналіз проблем німецької інформаційної політики почав розширюватися, проте, на нашу думку, ще залишався достатньо поверхневим. Ворожа до СРСР нацистська пропаганда оцінювалась низько, вважалась неефективною та примітивною. Попри заідеологізованість радянської історіографії, дослідники того часу першими ввели в науковий обіг достатньо фактичного матеріалу для подальших досліджень. У публікаціях того періоду містилися реальні статистичні дані, згадки та факти про місцеві видання, налагодження роботи редакційних колегій, встановлені особисті дані осіб, які були причетні до функціонування періодичних видань. Досліджувалися й структури нацистської влади, зокрема в питаннях розбудови агітаційно-пропагандистського апарату. Радянські історики вперше публікували або посилалися на документи та історичні джерела, що довгий час були в

обмеженому доступі. Радянські збірники документів, багатотомні праці, матеріали слідчих та партійних органів стали важливим джерельним ресурсом для сучасних незалежних дослідників. Цінним для нашої роботи є узагальнююче дослідження А. Юденкова¹. Історик, розглядавши роботу Компартії, побіжно аналізував й ідеологічну політику окупаційної влади. Ця робота містить значні емпіричні дані, зокрема щодо інформаційного впливу на місцеве населення. Автор висвітлював діяльність радянського підпілля з дискредитації тих видань, що поширювали антирадянські наративи. Корисним для нашої роботи є і фактологічні данні щодо роботи Міністерства народної освіти й пропаганди Третього Рейху. Особливості організації нацистської пропаганди досліджувалися й істориком В. Дашичевим. Низка його робіт розширила уявлення про інституалізований підхід до агітаційно-пропагандистського апарату. Автор виокремлював діяльність відділу пропаганди Вермахту на окупованих територіях. У двотомній монографії «Банкротство стратегии германского фашизма» проаналізовано німецькі архівні джерела, вперше в радянській історіографії приділено увагу спеціалізованим нацистським підрозділам під назвою «Роти пропаганди»². Саме такі роти і діяли на території окупованої Харківщини, тож висунута істориком теза про продуманість і масштабність нацистської пропаганди, підтримується у нашому дослідженні. Окрема, на нашу думку, користь роботи В. Дашичева полягає у тому, що автор виокремив та проаналізував антирадянську складову нацистської пропаганди (поряд із расизмом, антисемітизмом тощо). Доповненням до аналізу В. Дашичева пропагандистського апарату, його структури, підрозділів та особливостей роботи з місцевим населенням стала монографія Ю. Орлова³. Окремо

---

¹ Юденков А. Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944 гг.). Москва : Мысль, 1971. 358 с.

² Дашичев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. Т. 2: Агрессия против СССР. Падение «Третьей империи». 1941–1945. Москва: Прогресс, 1973. 664 с.

³ Орлов Ю. Крах немецко-фашистской пропаганды. Москва: Изд-во МГУ, 1985. 176 с.

корисними для нашого дослідження стали відомості про діяльність при кожному з армійських угруповань Вермахту вже згаданих вище рот пропаганди. Помітний внесок у радянську історіографію про Другу світову війну зробив український історик М. Коваль. Впродовж 1980-х років він написав низку наукових статей про роль пропаганди в системі управління Третього Рейху¹. Він підтвердив думку інших радянських дослідників щодо важливості пропаганди як складової окупаційної політики Німеччини. У його роботах також було проаналізовано діяльність нацистських органів пропаганди, приділено увагу місцевому самоврядуванню. М. Коваль приділяв увагу й окупаційній пресі, зазначавши, що періодичні видання слід аналізувати не лише як джерело для вивчення депортації населення, трудової експлуатації тощо, але й як інструмент масового психологічного впливу на населення². М. Коваль робив спроби визначити теоретичну кількість періодичних видань антирадянської спрямованості, котрі виходили друком в прифронтовій смузі (зокрема, на території Харківщини). М. Коваль – один із небагатьох радянських істориків, що згадував у своїх наукових роботах похідні групи ОУН. У другому томі видання «Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944» згадується, зокрема, газета «Нова Україна», що видавалася в окупованому Харкові³. У роботі, як зазначає історик Дмитро Титаренко, невірно проаналізовано кількість номерів, проте розглянуто принципи функціонування часопису та особливості його змісту. Отже, попри методологічні обмеження й заангажованість радянського історіописання, низка дослідників сформували фактологічне підґрунтя для подальшого аналізу пропагандистської політики

---

¹ Коваль М. В., Першина Т. С. К истории патриотических движений советских людей на оккупированной фашистами территории Украины // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. трудов. Киев: Наукова думка, 1988. С. 203–229.

² Коваль М. В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944) // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. трудов. Киев: Наукова думка, 1988. С. 146–202.

³ Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944: в 2 кн. Кн. 1: Борьба в подполье. Киев: Наукова думка, 1985. 431 с.

нацистського режиму. Хоча їхні праці містять застарілі інтерпретації та окремі неточності в кількісних оцінках, вони дозволяють реконструювати інституційну структуру агітаційно-пропагандистського апарату Третього Рейху.

До першої групи, на нашу думку, слід також віднести наукові роботи, що видавались за межами радянської України. Пропагандистську політику нацистської Німеччини вивчали західноєвропейські та американські історики. Їхні дослідження ґрунтувалися на джерелах, які були недоступні радянським історикам: це окремі документи Нюрнберзького процесу, архівні матеріали низки європейських країн, спогади представників українського націоналістичного руху. Як зазначила О. Салата, більшість іноземних науковців досліджували нацистську пропаганду в межах Третього Рейху або зосереджували увагу на ідейному становленні Націонал-соціалістичної партії Німеччини. Проте для нашої роботи важить низка історичних досліджень, що розкривають агітаційно-пропагандистську роботу нацистів на окупованих територіях СРСР та побіжно висвітлюють становлення і функціонування періодичних видань на території Харківщини. Американський науковець Д. Армстронг у своїй роботі, присвяченій українському націоналізму, розглянув україномовну пресу за часів нацистської окупації як один із важелів націоналістичного впливу на місцеве населення¹. Цінними для нашої роботи стали не лише згадки про діяльність ОУН у Харкові, але й обставини виникнення і роботи часопису «Нова Україна». За допомогою дослідження німецького історика О. Бухбендера було доповнено фактологічний аналіз організації та функціонування батальйонів та рот пропаганди при кожному відділенні окупаційної армії². Важить також історична робота Н. Мюллера «Вермахт и оккупация»³. Автор головним чином досліджував особливості

---

¹ Armstrong J. *Ukrainian Nationalism 1939–1945*. New York: Columbia University Press, 1955.

² Buchbender O. *Das tödende Erz. Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*. Stuttgart: Seewald Verlag, 1978.

³ Мюллер Н. *Вермахт и оккупация*. Москва: Вече, 2010. 368 с.

реалізації політичних, економічних та військових цілей, що були поставлені нацистською верхівкою. Проте не оминув він і вплив військового командування на цивільні адміністрації, зокрема – видавництва на окупованих територіях. Н. Мюллер зазначав, що зміст усієї періодики визначався та контролювався німецьким агітпропом. Відмічав і роль представників націоналістичного підпілля. У межах дослідження іноземної історіографії, на нашу думку, слід окремо охарактеризувати статті та замітки, що були створені в українських емігрантських колах. До таких належать аналіз українських періодичних видань від І. Чайковського¹, короткий нарис про україномовну пресу І. Мальчевського². Обидва автори відмітили у своїх статтях ентузіазм місцевих представників окупованої України до створення національної преси, а також заангажоване та негативне ставлення нацистської влади до «свободнішого вислову»³. Серед української емігрантської літератури слід виокремити й розвідку І. Коваленко «Цілі і методи німецької імперіялістичної політики на окупованих теренах», який характеризував окупаційну пресу як «німецька преса на українській мові»⁴.

З моменту здобуття Україною незалежності в 1991 році вітчизняні історики отримали можливість для переосмислення багатьох тем, які раніше були під партійним контролем. Процес вивчення окупаційного періоду отримав новий поштовх. Вивчення інформаційної політики нацистської Німеччини та функціонування окупаційної періодики стали предметами для сучасного наукового аналізу. Цей процес зумовлений не лише розширенням джерельної бази, деконструкцією радянських історіографічних наративів, але й застосуванням нових методологічних підходів. Сучасне українське

---

¹ Чайковський І. Українські періодичні видання за німецької окупації, 1941–1944 рр. // Гомін України. Література і мистецтво. 1966. 16 лип. №7.

² Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 291–295.

³ Там само, С. 290

⁴ Коваленко І. М. Цілі і методи німецької імперіялістичної політики на окупованих теренах // Літопис УПА. Т. 1. Торонто: Літопис УПА, 1976. С. 56–102.

історіописання ґрунтується на значному масиві архівних матеріалів, глибшому джерелознавчому аналізі інформаційного простору. Як зазначив сучасний історик Д. Титаренко, прикладом такого історіографічного повороту може стати «Український історичний журнал»¹. В перші роки української незалежності на сторінках наукового видання було опубліковано низку досліджень окупаційної преси як додаткового джерела з історії Голокосту², діяльності національного підпілля, соціокультурного простору³, локальної історії окремих міст та регіонів. Проте, матеріали преси східних областей, в тому числі окупованої Харківщини з її розгалуженою мережею друкованих видань, все одно залишалися мало дослідженими. Одним із перших істориків, який системно проаналізував періодичні видання окупаційної доби, був Г. Грановський. В авторському довіднику міститься перелік понад 500 періодичних видань, зокрема преса періоду нацистської окупації, української діаспори, та підпільних видань ОУН⁴. Для нашої роботи корисною була й аналітична розвідка Г. Грановського щодо обставин та умов функціонування видавничої сфери на території України за часів Другої світової війни. Автор використав до цього невідомі радянським історикам джерела, зокрема німецькомовні звіти, україномовні публікації з емігрантських часописів тощо. Систематично підійшов до вивчення періодичної преси і філолог Б. Черняков. В низці його статей розміщено відомості про умови та особливості функціонування окупаційної періодики на території Рейхскомісаріату «Україна» та в зоні військової адміністрації⁵. Наступною суттєвою науковою роботою для нашого дослідження стала монографія історика К. Курилишина

---

¹ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. С. 12

² Коваль М. Нацистський геноцид щодо євреїв та українського населення (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 1992. №2. С. 25–32.

³ Коваль М. Доля української культури за «нового порядку» (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 1993. №11–12. С. 15–38.

⁴ Грановський Г. Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 рр.): біограф. довід. Київ: [б. в.], 2002. 436 с.

⁵ Черняков Б. Періодична преса на окупованій території України // Наукові записки інституту журналістики. 2005. Т. 18. С. 131–158.

«Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944)»¹. Науковець систематизував великий масив даних про кількість, типи та територіальну приналежність україномовних періодичних видань, що існували під контролем нацистської адміністрації. Це дозволило нам уточнити історію функціонування окремих видань Харківщини. Окрім того, в дисертації подано типологію тем, виокремлено матеріали з антирадянською риторикою. Це дозволило нам поглибити інтерпретацію антирадянських наративів на сторінках окупаційної періодики Харківщини. Для розуміння умов функціонування україномовної преси нами були використані висновки К. Курилишина щодо механізмів нацистського контролю над видавничою сферою, особливостей тогочасної цензури. Науковець також типологізував періодичні видання в різних регіонах, висвітлив специфіку пропагандистської лексики. Це допомогло нам в текстовому аналізі часописів та газет Харківщини. Ще одне дослідження, що сприяло вивченню нашої теми – наукова дисертація М. Михайлюк².

Авторка, використавши низку нових архівних джерел, висвітлила функціонування редакційної мережі, визначила тематику публікацій та морально-психологічний вплив на населення окупованої УРСР. Значущим для нашого дослідження став структурний аналіз вертикалі німецьких агітаційно-пропагандистських структур та їх ефективності. Цінним доповненням до історіографічної бази стали наукові статті та дисертаційне дослідження О. Салати³. Науковиця здійснила системний аналіз пропагандистських структур нацистської Німеччини, зокрема приділила увагу історії Міністерства народної освіти і пропаганди, Міністерства східних окупованих територій та відділів пропаганди Вермахту. Авторка дослідила традиційні засоби впливу

---

¹ Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2008. 223 с.

² Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. 287 с.

³ Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). Донецьк: Норд-Прес, 2010. 285 с.

на тогочасне населення, до яких і належить преса. В роботі простежено трансформацію інформаційного поля Третього Рейху, що дозволило нам вписати окупаційну пресу Харківщини в загальний контекст цілей і завдань агітаційно-пропагандистського апарату. О. Салата у роботі зауважила, що періодичні видання були одним із головних інструментів інформаційної війни. Підтвердженням цієї думки може бути і наше дослідження щодо жанрово-тематичного різноманіття антирадянської пропаганди як ознаки продуманої і цілеспрямованої ідеологічної війни проти СРСР. Висновки дослідження підтверджуються і наступними науковими публікаціями О. Салати¹. В одній зі статей науковиця наголосила на особливостях впливу матеріалів періодичних видань на українське населення через апеляції до історичної пам'яті, антиросійські наративи, регіональні та національні символи та образи. О. Салата наводить приклади формування ідеологічного тла з тогочасних газет, що стало теоретичною базою нашого дослідження. Слід зауважити, що допоміжними при написанні нашої роботи стали статті про періодичні видання інших міст та регіонів радянської України. До низки таких статей віднести публікації українських істориків Н. Гандрабури², В. Гедза³, В. Яременко⁴, М. Гороха⁵, Н. Глушенко⁶, О. Корчагіної⁷. Ці статті хоч і не охоплюють територію окупованої Харківщини, дозволили нам окреслити загальні закономірності нацистської політики щодо періодичних видань, типові теми та жанрові форми пропагандистських матеріалів, особливості

---

¹ Салата О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках // Київські історичні студії. 2020. №2(11). С. 116–124.

² Гандрабура Н. Я. Україномовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації населення України (1941–1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2014. Вип. 38. С. 338–342.

³ Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми // Література та культура Полісся. 2013. Вип. 73. С. 265–275.

⁴ Яременко В. Преса в Рейхскомісаріаті «Україна» у липні – грудні 1941 р. // Київська старовина. 2006. №3. С. 123–131.

⁵ Горох М. В. Віддзеркалення геополітичних реалій 1941–1943 рр. у політичній карикатурі окупаційної преси Чернігівської та Сумської областей // Сіверщина в історії України. 2021. Вип. 14. С. 293–313.

⁶ Глушенко Н. М. Висвітлення нацистської політики щодо селянства рейхскомісаріату «Україна» у періодичних виданнях (1941–1944 рр.) // Культурологічний альманах. 2024. Вип. 3(11). С. 73–81.

⁷ Корчагіна О. В. Німецька окупаційна преса на теренах Ворошиловградщини 1942–1943 рр. // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. 2015. №2(1). С. 28–36.

редакційного контролю, вплив друкованих матеріалів на громадську думку. Це дозволило нам вписати харківську окупаційну пресу в тогочасний загальноукраїнський контекст, а також виявити локальні прояви антирадянської пропаганди. Прикладами аналітичного підходу до періодичних видань Харківщини часів нацистської окупації стали роботи Я. Карпюк та О. Дьякової. У статті «Часопис "Нова Україна" як засіб пропаганди національних ідей в окупованому Харкові» приділено увагу темам історичної пам'яті, культурно-освітній проблематиці, поєднанню національного нарративу з централізованою антирадянською пропагандою¹. Я. Карпюк проаналізувала особливості редакційної політики часопису, пристосування до ідеологічного контролю з боку нацистської влади. О. Дьякова у своїй статті виокремила головні пропагандистські тези, серед яких антибільшовицькі, антисемітські, антиросійські нарративи². Важливу роль при написанні нашої роботи відіграли праці О. Яшан, які присвячені аналізу змісту та завдань нацистської пропаганди. У статті авторка наголошує на специфіці змістового наповнення періодичних видань: ідеї «визволення від більшовизму», демонстрації масштабів руйнувань, які вчинені радянською владою, культивування образу нацистської Німеччини як запоруки стабільності й порядку³. Ці тези були розвинуті й у статті «Завдання нацистської пропаганди...», що допомогло нам визначити провідні теми, які втілювалися на сторінках періодичних видань окупованої Харківщини⁴. Ключовими дослідженнями для написання нашої роботи стали статті та монографії історика Д. Титаренка, оскільки вони забезпечили найбільшу джерелознавчу та контекстуальну базу для аналізу окупаційної преси Харківщини. Особливе значення мала його дисертаційна

---

¹ Карпюк Я. І. Часопис «Нова Україна» як засіб пропаганди національних ідей в окупованому Харкові (1941–1943) // *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2016. Sv. 2. С. 54–60.

² Дьякова Е. Agitation work under the German occupation: The ideological role of the newspaper «Nova Ukraine» in Kharkov (1941–1943) // *Asian Journal "Steppe Panorama"*. 2025. 12(3). С. 760–772.

³ Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.) // *Гуманітарний вісник*. Серія: Історичні науки. 2011. Число 17, вип. 3. С. 22–28.

⁴ Яшан О. О. Завдання нацистської пропаганди щодо деморалізації українського цивільного населення під час Великої Вітчизняної війни // *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. №3. С. 86–90.

робота «Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941 – 1943 рр.)»¹. Д. Титаренко – перший вітчизняний науковець, який зосередився на дослідженні інформаційного простору зони військової окупації. Він сформував значну джерельну базу періодичних видань, яка містить в тому числі важливі для нашого дослідження часописи та газети. Автор обґрунтовано підходить до вивчення окупаційної преси як до комплексного історичного джерела, адже навіть попри пропагандистський характер друкованих матеріалів, вони містять цінну фактологічну інформацію і можуть слугувати маркером нацистської інформаційної політики. Окрім того, історик провів аналіз виникнення та існування видавничих осередків: визначено персональний склад редакцій, роль української інтелігенції та підпільників ОУН. Важливою для нашої роботи є стаття Д. Титаренка «Умови функціонування окупаційної преси на території України (Зона військової адміністрації)»². В ній уточнено та проаналізовано контроль над пресою в Харкові зі сторони військових структур; детально описано взаємодію рот пропаганди Вермахту з низкою місцевих видавництв. Можливості для поглибленого аналізу містить і стаття «Звіти батальйону пропаганди У...»³, в якій автор розкриває, як саме окупанти оцінювали ефективність своєї роботи. Зі звітів, які наведені у статті, ми побачили як німецьке командування оцінювало антирадянську риторіку, які тези вважали ключовими і активно просували їх.

Окремо слід зазначити, що для дослідження жанрово-тематичного втілення антирадянської пропаганди на сторінках окупаційної преси Харківщини було використано спеціально наукову літературу. Спираючись на

---

¹ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. 255 с.

² Титаренко Д. Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації) // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2006. Вип. 31. С. 69–78.

³ Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 165–171.

навчальний посібник авторства В. Дрешпак, ми проаналізували матеріали харківських часописів і газет та ідентифікували тексти за сучасною системою журналістських жанрів¹. Використаний в нашому дослідженні текстовий матеріал було відповідно поділено на інформаційний (звіти, репортажі), аналітичний (статті, огляди) та художньо-публіцистичний жанри (фейлетони, памфлети, спогади). Це дозволило нам зробити висновки про те, які жанри використовувалися для просування тих чи інших антирадянських тез. Стаття О. Голіка підтвердила доцільність обраної нами класифікації².

Таким чином, історіографічна база дослідження охоплює радянські, еміграційні, зарубіжні та сучасні українські наукові праці. Сукупність цих досліджень надала змогу сформувати комплексне уявлення про функціонування окупаційної преси як одного з головних інструментів нацистської пропаганди. Попри відсутність вузькоспеціалізованих досліджень антирадянської риторики в періодиці Харківщини, виявленні наукові роботи дозволили нам виокремити інституційні особливості пропагандистського апарату, прослідити становлення та функціонування періодичних видань, окреслити тематичні і жанрові домінанти в обраних друкованих матеріалах.

1.2. Аналіз джерельної бази дослідження

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за типом і походженням матеріали. Умовно їх можна розділити на три групи. До першої, найважливішої групи належать періодичні видання, котрі виходили на території окупованої Харківщини в 1941-1943 роках. Доступ до цих матеріалів можливий за допомогою онлайн-архіву української періодики «LIBRARIA». Друга група джерел представлена збірками архівних документів. Це звіти, директиви, інструкції німецьких органів влади щодо політики на українських землях, розпорядження нацистського керівництва, аналітичні огляди

---

¹ Дрешпак В. М. Жанрологія журналістських творів: навч. посіб. Дніпро: УМСФ, 2021. 186 с.

² Голік О. В. Історія науки про жанрову систему друкованих ЗМІ // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи. 2012. С. 14–19.

діяльності нацистської адміністрації, у тому числі пропагандистських структур, свідчення про функціонування рот пропаганди. Значну частину складають доповіді та інструкції радянських органів держбезпеки щодо протидії німецькій пропаганді, а також документи та матеріали підпільних структур ОУН. Окремий вид джерел, що було віднесено до третьої групи, становить мемуарна література. Цінність її пояснюється тим, що автори були свідками або учасниками подій, дотичними до створення та функціонування періодичних видань Харківщини. Тож у спогадах, замітках, щоденниках, на нашу думку, можуть відобразитися «білі плями» історії окремих персоналій, редакційних груп та видавничої діяльності загалом.

Основну та найбільш значущу групу джерел у межах даного дослідження становлять періодичні видання, що виходили на території окупованої Харківщини у 1941-1943 роках. До складу цього корпусу включено як центральні харківські видання, так і часописи, що публікувалися в районних центрах. Окрему увагу слід звернути на специфіку періодики як історичного джерела. Преса, що видавалася в умовах нацистської окупації, була частиною пропагандистської системи Третього Рейху, діяла під жорстким контролем та цензурою. Водночас саме ця ідеологічна спрямованість надає таким джерелам особливої дослідницької цінності, оскільки зміст публікацій дозволяє проаналізувати структуру, тематику та жанри антирадянської пропаганди, що формувалися у межах окупаційної інформаційної політики. До періодичних видань, що виходили на території міста Харків, належать часописи «Нова Україна»¹, газета «Харків'янин»², газета «Харківські короткі зведення»³. Вони стали ключовим джерелом для аналізу жанрового та тематичного різноманіття антирадянської пропаганди, спрямованої на міське населення. «Нова Україна» – часопис, що видавався в

---

¹ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/306/>

² Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/17/>

³ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/452/>

Харкові з грудня 1941 до серпня 1943. Формальне видавництво було незалежним, однак фактично підпорядковувався відділу німецької пропаганди. Часопис видавався майже щоденно, обсягом від 2 до 4 сторінок. В газеті друкувалися промови, накази і розпорядження нацистської влади; новини міжнародної політики, економічні та соціокультурні статті; вміщувалися статті про українське минуле, історію, культуру, видатних постатей України та Харкова; містились замітки про освіту, науку, пізнавальні та розважальні матеріали. За часів повторної окупації Харкова, з березня до травня 1943 р. виходила газета «Харківські короткі зведення». Випуск номерів був нерегулярний, редактор невідомий, проте видавцем прямо вказаний відділ пропаганди U-3. Обсяг газети – 2 сторінки. Видання було суто пропагандистським, здебільшого покликаним інформувати місцеве населення про події на фронтах. У цьому ж році був заснований часопис «Харків'янин», що видавався з травня до серпня 1943 року. Відома кількість примірників від 10 до 15000 одиниць. Це щоденний часопис, обсягом 2 сторінки. Головний акцент на першій сторінці був зроблений на фронтових новинах, на другій сторінці розміщувалися пізнавальні та розважальні матеріали. Обласні періодичні видання охоплюють міста Берестин (тодішня назва – Костянтиноград), Валки, Богодухів, Вовчанськ, Куп'янськ, Лозову. В місті Берестин, яке у минулому називалось Костянтиноград, з березня 1942 року виходила друком газета «Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління»¹. Точної дати випуску видання невідомо, однак відомо, що 8 липня 1942 р. газету пере йменовано на «Костянтиноградські нові вісті»². Виходила до серпня 1943 р., обсягом від двох до чотирьох сторінок. До та після перейменування засновником значилися комендатури і штаби військових армій. Наступний часопис «Бюлетень валківської районної управи», видання якого також підпорядковувалося комендатурам і місцевим

¹ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/185/>

² Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/270/>

штабам військових армій¹. Газета виходила з січня до жовтня 1942 р. Відповідальними за зміст була редколегія авторів, а обсяг газети складав 2 сторінки. Наклад часопису був невеликий, до 3000 примірників. З 1943 року газета видавалась під іншою назвою – «Українське слово»². Після перейменування обсяг газети складав від 2 до 4 сторінок. «Українське слово» видавалось лише місяць, з 9 до 29 січня. Загальними рисами для згаданих чотирьох газет були: друк офіційних повідомлень про хід бойових дій, відверто заангажовані та ідеологічно спрямовані редакційні статті на різні теми, огляд місцевого та районного повсякдення, розміщення численних наказів постанов і оголошень від місцевого керівництва, підприємств та організацій. У 1942 р. було засновано тижневик Вовчанської районної управи під назвою «Українське слово»³. Відомо про щонайменше 9 номерів, які виходили з серпня 1942 р. до лютого 1943 р. Обсяг газети складав 2 сторінки, зокрема на першій сторінці стандартно розміщувалися ідеологічні публікації про фронтові і міжнародні події, на другій сторінці – новини з України та Харківщини, місцеві оголошення, статті про життя та творчість видатних українських постатей, розважальні матеріали. З травня 1943 р. у м. Лозова розпочався випуск газети «Лозівські вісті»⁴, що видавалася двічі на тиждень обсягом у 4 сторінки. К. Курилишин наводить щонайменше 26 відомих номерів, однак у вільному доступі знаходяться лише 4 випуски. У кожному номері, на останній сторінці міститься позначка U2, що свідчить про контроль батальйону пропаганди над виданням газети. Часопис мав стандартну структуру, схожу на структури інших обласних видань: спочатку – зведення з фронтів, міжнародні новини; на наступних сторінках розміщувалися сільськогосподарські, економічні, просвітницькі статті; друкувалися також сатиричні і гумористичні матеріали, відозви окупаційної влади, оголошення,

---

¹ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/186/>

² Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/442/>

³ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/427/>

⁴ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/179/>

поезія тощо. З 1942 року у Богодухові виходила газета «Рідний край»¹. Відповідальним редактором вказано П. Стефанова. Видання виходило двічі на тиждень, накладом 1000 примірників і обсягом у 2-4 сторінки. У вільному доступі наявно лише 19 номерів. Майже стільки ж, 15 номерів, зберіглося часопису «Новий час»², який виходив у Куп'янську у 1942-1943 рр. Головним редактором газети зазначено Ю. Вовківа. Обсяг видання складав від 2 до 4 сторінок.

Друга група джерельної бази головним чином представлена тритомним виданням, упорядкованим істориком В. Косиком³. Підбірка німецьких документів містить інформацію про соціокультурне та політичне життя населення окупованих територій, зокрема й про пропагандистську діяльність. Накази, директиви та постанови окупаційної адміністрації дають можливість повніше розглянути історію становлення та функціонування періодичних видань в зоні військової адміністрації⁴. В першому томі архівного збірника містяться згадки про запровадження в перші місяці окупації органів місцевого самоврядування, фрагменти розмов і доповідей представників нацистської Німеччини, планів військово-політичного командування щодо інформаційної війни проти СРСР. Іншим збірником документів і матеріалів є «Совершенно секретно! Только для командования: Стратегия фашистской Германии в войне против СССР...»⁵. У ньому містяться директиви та доповіді, які стосуються нацистського керівництва та контролю за агітаційно-пропагандистською діяльністю окремих органів влади, зокрема рот і батальйонів пропаганди. В цьому збірнику висвітлено ідеологічну концепцію гітлерівської Німеччини, а

---

¹ Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/383/>

² Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/322/>

³ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. Т. 1 / упоряд. і передм. В. Косика. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 383 с.

⁴ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. Т. 2 / упоряд. і передм. В. Косика. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 384 с.

⁵ Дашичев В. «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: документы и материалы. Москва: Наука, 1967. 751 с.

також плани А. Розенберга щодо політики на окупованих територіях та мобілізації місцевих жителів у боротьбі проти радянської влади.

Третя група джерел, що була використана у дослідженні, представлена мемуарною літературою. Її автори – тогочасні представники націоналістичних організацій, українські письменники, мовознавці. Усі вони були причетні до діяльності українських видавництв, були членами або представниками громадських та культурних організацій на території окупованої Харківщини. Їх свідчення про виникнення видавничої справи, організацію роботи в редакціях, співпрацю з нацистською владою, вимоги окупаційної адміністрації щодо діяльності періодичних видань, загальні спогади про ситуацію в місті та області, інформаційне та соціокультурне тло на окупованих радянських територіях – це важливий джерелознавчий вклад до нашої роботи. Адже на сторінках щоденників, розвідок, статей ми знайшли багато інформації, яка доповнює дані щодо особистостей, залучених до створення періодичних видань, а також особливості функціонування преси на території Харківщини. До третьої групи ми віднесли спогади П. Бабака, який був членом осередку ОУН у Харкові. У своїй замітці «Смолоскип ОУН на Слобожанщині» автор, окрім детальної розповіді щодо діяльності націоналістичного підпілля на Харківщині, згадав й обставини створення газети «Нова Україна»¹. Окрім того, П. Бабак назвав адресу редакції, розкрив справжні прізвища авторів, які публікувались під псевдонімами, описав тяжкі умови праці. П. Бабак залишив цінні свідчення про загальну атмосферу в місті та наміри нацистської влади щодо окупованих українських земель. Важать також свідчення власне редактора та автора газети П. Сагайдачного². В його статті «Українська преса в боротьбі з більшовизмом» ми знайшли не лише згадки про емоційний стан та натхнення українських журналістів, які

---

¹ Бабак П. «Смолоскип» ОУН на Слобожанщині // На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 264–276.

² Сагайдачний П. Українська преса в боротьбі з большевизмом // Календар-альманах на 1943 рік. Краків; Львів, 1942.

побачили можливість творення нового культурного та інформаційного тла на окупованих територіях, але й детальний опис цілей і завдань української преси, а також фактичний перелік часописів, у тому числі й тих, що видавались на території окупованої Харківщини. До третьої групи належать і спогади Л. Дражевської, української емігрантки, журналістки, громадської діячки, у 1930-х роках – співробітниці видання «Української радянської енциклопедії», яка у часи окупації мешкала у Харкові¹. Її спогади були записані у співавторстві з О. Соловей. Ці свідчення розкривають ширшу перспективу на життя в Харкові, умови, в яких функціонували самоврядні, культурні та редакційні організації. Авторка у спогадах писала про «досвідченого галицького журналіста» П. Сагайдачного, навела кількість співробітників газети «Нова Україна», описала цензуру і зв'язок редакції з німецькими представниками. Щоденник А. Любченка став ще однією складовою джерелознавчої бази нашого дослідження². Його свідчення надзвичайно важливі для вивчення історії України в часи Другої світової війни, українського націоналістичного руху та безпосередньої взаємодії українського суспільства з окупаційним режимом. У контексті нашого дослідження корисними стали спогади А. Любченка щодо організації українського самоврядування, діяльності громадських та націоналістичних груп у Харкові, взаємодії з німецькою окупаційною адміністрацією, культурного життя та репресій з боку окупантів. Автор неодноразово підкреслював важливість української преси як інструменту боротьби з більшовизмом. На сторінках щоденника згадуються неорганізованість роботи редакції «Нова Україна», неспроможність головного редактора В. Царинника налагодити журналістську діяльність, суворі перевірки штату і редакційного матеріалу зі сторони нацистської адміністрації. А. Любченко зазначав, що редакція підпорядковувалася військовому керівництву, залежала від них

---

¹ Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації 1941–1943: спогади. Нью-Йорк, 1985. 30 с.

² Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. 151 с.

матеріально та інформаційно, пильно цензурувалася. Важать і спогади про організацію видавництва на базі радянських газет, а також залучення колишніх радянських журналістів до організації окупаційної періодики. Доповнюють спогади А. Любченка не менш цінні роздуми та свідчення Ю. Шевельова¹. За допомогою свідчень відомого мовознавця можна прослідкувати еволюцію нацистської політики щодо українського національного питання, зокрема й україномовної преси. Його ставлення до окупаційної періодики та до діяльності видавництв харківських газет критичніше інших авторів. Тогочасним редакторам, журналістам, викладачам Ю. Шевельов надав живі характеристики та оцінки, деталізовано описав повсякденні умови життя в окупованому Харкові, ширше розкрив проблему нацистської цензури та пропаганди. Цінними для нашої роботи стали свідчення щодо особливостей редакторської політики, наприклад, відмову від псевдонімів під тиском німецького керівництва, вимоги щодо використання певної означеної термінології, заборони на друк окремих авторів. Ю. Шевельов також побіжно описував пропагандистські функції часописів, згадуючи замітку М. Оглоблина про «сотні тисяч червоноармійських жертв», що була покликана деморалізувати населення окупованих територій.

1.3. Методологічні підходи до дослідження

Окупаційна преса Харківщини у дипломній роботі розглядається як багаторівневе історичне джерело. З одного боку, періодичні видання слугували офіційним каналом комунікації нацистської влади з місцевим населенням. З іншого – це текстовий масив, що відобразив механізми конструювання тематичних блоків, сенсів, жанрових рамок антирадянської пропаганди. Така особливість джерельної бази вимагає як критичного ставлення до фактичного змісту публікацій, так і уважного аналізу їхньої ідеологічної основи. На загальнонауковому рівні дослідження спирається на

---

¹ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. 428 с.

низку методів: аналізу, синтезу, порівняння, систематизації й класифікації. Аналіз й синтез було використано для виокремлення тематичних блоків і жанрових груп публікацій, а також поєднання отриманих даних у цілісне втілення антирадянської пропаганди на сторінках окупаційної преси. Класифікація, систематизація й порівняння сприяли упорядкуванню публікацій за жанрами та темами, а видань – за типами. Спеціально-історичний рівень дослідження репрезентовано насамперед історико-генетичним, історико-порівняльним, проблемно-хронологічним та ретроспективним методами. Історико-генетичний метод дав змогу простежити процес створення та функціонування мережі періодичних видань на Харківщині: зміни у структурі видань, змісті публікацій, еволюції окупаційної політики. Проблемно-хронологічний метод використано для аналізу розвитку окремих редакційних колективів. Історико-порівняльний метод застосований для зіставлення змісту й організації преси як центральних, так і районних видань, для виявлення загальних пропагандистських тез, а також локальних особливостей тематичного та жанрового наповнення. Ретроспективний метод дозволив зіставити пропагандистські інтерпретації подій з ширшим історичним контекстом і сучасними дослідницькими оцінками. З огляду на специфіку джерельної бази та предмета дослідження важливу роль відіграють міждисциплінарні методи, наприклад, запозичені з літературознавства. Формально-стилістичний аналіз дозволив прослідити особливості газетних публікацій, способи побудови сталих образів для посилення пропагандистського ефекту. Жанровий аналіз був застосований для класифікації текстів за жанровими ознаками. Важливу роль при написанні дипломної роботи відіграв дискурс-орієнтований підхід. Ми розглядали антирадянську пропаганду як специфічний пропагандистський дискурс, в межах якого послідовно конструювалися образи радянського минулого, СРСР, нацистської Німеччини, України, «більшовицької загрози». В рамках цього підходу зосередилися не на публікаціях, висловлюваннях окремих

авторів, а на повторюваних смислових конструктах, які відтворювалися в різних виданнях, за допомогою різних жанрових форм. Дискурсивний аналіз у нашому дослідженні має на меті продемонструвати, яким чином за допомогою періодичних видань вибудовувалася антирадянська картина світу, вигідна окупаційній владі. Ми розглядали публікації як інструмент закріплення певних політичних та історичних уявлень, пропагандистських смислів, пов'язаних із концептами «жидобільшовизму», «визволення», «нового порядку», а також мотивами голоду, репресій, русифікації тощо. Застосування наративного підходу дало змогу виокремити ключові ідеологічні тези, за допомогою яких формувалася цілісна система антирадянської пропаганди. У цьому контексті важливим став джерелознавчий підхід до періодичних видань, позаяк окупаційна преса розглядається як специфічне історичне джерело, створене в умовах централізованого адміністративного та ідеологічного контролю й інтегроване у площину досліджень історії пропаганди. Ця особливість зумовлює необхідність критичного ставлення до змісту публікацій, детального аналізу умов появи текстів, а також підпорядкованості редакційних колективів окупаційним інституціям. Отже, у межах джерелознавчого підходу преса була проаналізована з погляду її функції як конструктора пропагандистського образу дійсності.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ ХАРКІВЩИНИ

2.1. Нормативно-правові та ідеологічні рамки діяльності преси

22 червня 1941 року нацистська Німеччина вторглася до СРСР. Через три дні, 25 червня А. Гітлер випустив наказ, за яким усю повноту влади на окупованих радянських територіях отримало командування Вермахту. Передача земель до цивільного адміністрування мала відбуватися після просування німецьких військ далі на схід. Території СРСР не вважалися частиною Німеччини, проте підлягали повному військово-політичному контролю. Впродовж воєнного просування вглиб території, зокрема УРСР, радянські землі передавалися до новостворених адміністративно-територіальних одиниць¹. Серед них Дистрикт Галичина, Рейхскомісаріат Україна, губернаторство Трансністрія та Зона військової адміністрації. Харківська область увійшла до останньої. Географічно територія Зони військової адміністрації (ЗВА) охоплювала п'ять українських областей: Сталінську (Донецьку), Ворошиловградську (Луганську), Харківську, Сумську та Чернігівську. З 1941 до 1943 рр. ці території перебували під управлінням військового командування. Розуміння адміністративної структури, аналіз контексту в якому виникла та діяла окупаційна преса – один із ключових аспектів для подальшого аналізу змісту нацистської пропаганди. Тож для початку маємо охарактеризувати правовий статус та управлінські особливості в Зоні військової адміністрації.

Територіальна організація окупованих територій мала комплексну інституалізовану систему управління. Харківщина була віднесена до зони військового контролю не випадково. Центральні та західні області радянської України розглядалися нацистським керівництвом як стабілізовані, натомість

---

¹ Гончаренко О. М. Система органів місцевого управління на території рейхскомісаріату Україна та військової зони. 1941–1944 рр. Харків, 2014. С. 17.

прифронтові території на сході не вважалися глибоким тилом. На цих теренах німецьке командування намагалося забезпечити оперативність і контроль¹. Харківщина – область стратегічного значення, яка мала промисловий, транспортний та науковий розвиток. Адміністративно-правовий статус регіону протягом усієї окупації регулювався не цивільним, а військовим управлінням. Це означало, що пріоритетною метою командування було швидке забезпечення потреб армії та підготовка до подальших воєнних кампаній. Усе життя на Харківщині було милітаризоване: економіка працювала у режимі воєнного стану; місцеве населення розглядалося виключно як об'єкт для примусової праці, підтримки лояльності та ідеологічного впливу. Територіально-адміністративний устрій Харківщини за часів окупації зберіг радянський вигляд лише частково. Харківська область так і залишилась поділеною на райони, які, своєю чергою, поділялись на сільради. Однак у межах окупаційної системи ці територіальні одиниці були перетворені на німецькі гебіти, крайси й орсти². Нацистське командування районувало область з урахуванням логістичних, комунікаційних та транспортних потреб. Це означає, що у кожній з цих територіальних одиниць існували польові або місцеві комендатури.

Процес організації ЗВА на Харківщині регулювався низкою офіційних документів та наказів. За допомогою них встановлювалися повноваження різних гілок влади, особливості адміністрування та принципи військового управління. Серед них вже згаданий наказ А. Гітлера, яким закріплювалася повнота влади Верховного командування Вермахту, а також наказ про поліцейний режим на окупованих радянських теренах. Це «Особливі вказівки щодо забезпечення. Частина С» від 3 квітня 1941 р.», що встановив структуру

---

¹ Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). Донецьк: Норд-Прес, 2010. С. 87.

² Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: монографія / за наук. ред. К. П. Двірної. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 112.

військової адміністрації¹. Згідно з цим документом, територія під контролем нацистів поділялася на райони армій, які склалися з району бойових дій, оперативного тилового району та тилового району. Якщо переглядати цю структуру від лінії фронту на захід, це виглядало наступним чином: район бойових дій, за яким створили оперативний район армії, що переходив до тилового району груп армій. Наступний документ «Наказ "Про управління в зайнятих областях СРСР" від 22 червня 1941 р.»². За ним військове командування отримувало право повної влади на окупованих територіях. Представники військового командування могли передавати це право нижче, тобто командуванню військових груп і армій. Слід зазначити ще один документ про положення про військову адміністрацію³. Він підкреслював важливість забезпечення політичних планів уряду на захоплених територіях, а також важливість використання місцевих ресурсів на потреби німецьких і румунських військ. Загалом німецький окупаційний апарат складався з трьох основних владних гілок: військово-адміністративна або територіальна, економічна та карально-репресивна, поліцейна. Дослідники характеризують цю систему управління як чітко виражену ієрархічну та обтяженою бюрократично структурою⁴. Між трьома гілками влади не було чіткого розмежування повноважень. До такого висновку дійшли не лише сучасні історики. Це підтверджується й у спогадах німецьких посадовців. Після Другої світової війни вони вказували, що «окупований Схід» потребував простішої організації управління. Між представниками військової, економічної й поліцейної влади виникали конфлікти щодо першочергових політичних пріоритетів, використаних ресурсів, доцільності тих чи інших дій. Верховним головнокомандувачем був А. Гітлер. Наступною керівною ланкою

---

¹ Коваль В. С. Невідомий варіант плану «Барбаросса» // Український історичний журнал. 1996. № 3. С. 42.

² Дашичев В. «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: документы и материалы. Москва: Наука, 1967. С. 151.

³ Там само. С. 152.

⁴ Гончаренко О. М. Система органів місцевого управління на території рейхскомісаріату Україна та військової зони. 1941–1944 рр. Харків, 2014. С. 4.

було Верховне головне командування Вермахту, яке очолив Вільгельм Кейтель¹. Оперативне управління на окупованих українських теренах належало командуванню групи армій «Південь». Представники командування мали фактично абсолютну владу у ЗВА. Розгалужена мережа військових комендатур виконувала управлінські функції на місцях. Це була середня ланка управління, що діяла в тилу групи армій. Військові комендатури поділялися на головні польові, польові й місцеві. Вони підпорядковувалися одна одній відповідно до описаної послідовності. Тобто, командувач груп армій підпорядковував командувача армій. Останній розповсюджував свою владу на штаби корпусів та дивізій, комендантів, командувачів та командирів оперативного тилу. Командувач та командир військ охорони тилів керували головним польовим комендантом, а той, своєю чергою, організовував роботу комендантів місцевих і польових комендатур. Усі вони виконували не лише військові завдання, до яких належали боротьба з партизанським рухом або охорона тилу. Комендатури усіх рівнів створювалися і для контролю над місцевим населенням, для мобілізації ресурсів, для організації економічно-господарського життя на окупованих теренах. Історик Ю. Левченко у своїй монографії визначив, що комендатури виконували два головних завдання – командне та управлінське². Нацистські комендатури мали різні відділи: військові, поліційні, каральні, сільськогосподарські, транспортні тощо. Головні польові комендатури контролювали великі території, на рівні обласних органів управління. Польові комендатури охоплювали декілька районів. Місцеві комендатури дислокувались у низці населених пунктів, частіше великих або в районах транспортних вузлів. На найнижчому рівні управлінської системи ЗВА були органи місцевого самоврядування. Це були

---

¹ Яременко В. М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. Наук. Київ, 2007. С. 42.

² Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: монографія / за наук. ред. К. П. Двірної. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 115.

сільські, районні та міські управи, які очолювались бургомістрами та старостами. Ці утворення повністю підпорядковувались військовим комендатурам і не мали номінальної автономії. Вони слугували інструментом для виконання директив, непопулярних серед місцевого населення заходів окупаційної влади. Старости та бургомістри на місцях збирали податки, набирали робочу силу, виконували військові або каральні розпорядження. Нижча ланка нацистського управління часто складалась з місцевих колаборантів. Упорядкування життя у Зоні військової адміністрації, зокрема на Харківщині не завершувалося військово-адміністративним керівництвом. Для виконання господарських планів окупантів було створено економічну владу на чолі з рейхсмаршалом Г. Герингом. Започатковувалися економічні інспекції, які підпорядковували господарські команди при головних польових комендатурах. Упродовж 1942-1943 рр. виконавча влада економічних інспекцій поширилася на окремі області та регіони. У тиловому районі групи армій «Південь» діяла економічна інспекція – «Зюд»¹, що безпосередньо підпорядковувалась «Економічному штабу Ост». Економічна влада займалася експлуатацією місцевих ресурсів і місцевого населення. Ще одна гілка займалася контролем місцевих територій. Це була поліційно-каральна влада, очолювана рейхсфюрером СС Г. Гімлером². Німецькі поліційно-каральні органи займалися охороною окупованих територій. Ця гілка влади не мала адміністративної стратифікації. Через це органи СС, СД, айнзацгрупи, гестапо не підпорядковувались одна одній, існували паралельно й часто ворогували. Саме представники поліційно-каральної влади реалізовували політику залякування, терору та геноциду.

---

¹ Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: монографія / за наук. ред. К. П. Двірної. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 118.

² Спудка І. М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2007. С. 58-59.

Отже, з осені 1941 року почалася поступова окупація Харківщини, що тривала до серпня 1943 року з коротким періодом радянського контролю. Область увійшла до Зони військової адміністрації, як частина тилового району групи армій «Південь». Уся повнота влади була сконцентрована в руках військових. Виникнення, функціонування та контроль над пресою здійснювалися виключно спеціалізованими пропагандистськими підрозділами Вермахту. Будь-яке періодичне видання, що виходило на території Харківської області, було підпорядковано військово-політичним цілям окупантів¹. Окупаційний режим у Зоні військової адміністрації покладався не лише на військову силу або адміністративний примус, але й на розгалужену систему ідеологічного контролю. На нашу думку, функціонування окупаційної преси Харківщини – лише частина загальної пропагандистської стратегії Третього Рейху. Ця стратегія розроблялася центральними відомствами в Берліні задовго до початку Другої світової війни, апробувалася на німецькому населенні й населенні Західної Європи². З часом агітаційна пропагандистський апарат Німеччини розширювався: утворилися нові виконавчі органи й відділи, з'явилися спеціалізовані військові структури. На момент окупації радянської України ідеологічне тло Третього Рейху було інституалізоване, системне та удосконалене. Отже, для розуміння змісту та функції місцевих видань Харківщини необхідно проаналізувати ідеологічні директиви та складові частини пропагандистського апарату, які безпосередньо формували інформаційний простір на окупованих територіях. Ідеологічна політика нацистської Німеччини на окупованих радянських теренах була результатом діяльності низки ключових відомств, які конкуруючи за вплив, мали спільну мету та розгалужений пропагандистський апарат. До

---

¹ Титаренко Д. Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 31. С. 77.

² Салата О. О. Організація пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини у 1933–1941 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 159.

центральных органів належали Міністерство народної освіти і пропаганди, Міністерство окупованих східних територій та відділ пропаганди Верховного головного командування Вермахту. Ними керували відповідно Й. Геббельс, А. Розенберг та В. Кейтель¹. Міністерство народної освіти і пропаганди до початку війни з Радянським Союзом вже займалося контролем інформаційного простору в межах Третього Рейху. З 1941 року Й. Геббельс та представники його міністерства прагнули поширити свій ідеологічний вплив і на окуповані території. З цією метою було створене управління під назвою «Східний відділ», частиною якого стала організація «Вінета». Головним завданням «Вінети» було виготовлення агітаційно-пропагандистських матеріалів, які були покликані посилити антирадянські настрої та легітимізувати новий режим на окупованих територіях². Конкурував з Й. Геббельсом за контроль над інформаційною політикою міністр окупованих східних територій А. Розенберг. Ним було сформовано Управління преси і пропаганди³. Воно поділялося на сім частин, серед яких був підвідділ місцевої преси. Робота регламентувалася окремими розпорядженнями міністра. А. Розенберг передбачав, що пропаганда на окупованих територіях покликана довести місцевому населенню політичну і економічну міць нацистської Німеччини, протиставити її руйнівній силі більшовицької ідеології. Третій Рейх мав зображатися як визволитель від радянського гніту, що спонукало б місцеве населення втілити свою вдячність у праці. Розпорядження та управлінські ідеї А. Розенберга доповнювалися поглядами Й. Геббельса про «неспроможності більшовизму в усіх сферах життя, Сталіна та євреїв, що стоять за ним». У грудні 1942 року було опубліковане положення, що вимагало маніпулювати національними питаннями, історичною пам'яттю, але

---

¹ Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 49–50.

² Яшан О. О. Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941–1944 рр.) (на матеріалах центральних областей України) : дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2009. С. 29–30.

³ Там само. С. 67.

водночас використовувати назву «Україна» лише в територіальному сенсі. Це, на нашу думку, ще раз доводить стратегічність, гнучкість та довгостроковість нацистської інформаційної політики. На тлі змін на військовому фронті, міністр продовжував доповнення інструкцій та постанов. А. Розенберг наголошував на розпалюванні ненависті не лише до більшовиків, але й до «всього великоросійського»¹. Співробітники Відділу преси і пропаганди мали не тільки транслявати пропагандистські ідеї, але й збирати відомості про моральний стан місцевого населення, слідкувати за роботою місцевих пропагандистів. Ще у 1939 році між керівником Міністерства народної освіти і пропаганди Й. Геббельсом і головним керівником Вермахту В. Кейтелем була підписана угода про спільне ведення пропаганди під час майбутньої війни². З цією метою того ж року створили роти пропаганди – спеціальні військові підрозділи, що мали б поширювати потрібні ідеологічні наративи серед власного населення, у межах армії та на окупованих територіях. О. Салата стверджує, що до окупації українських територій уже існувало 14 рот пропаганди³. Відділ пропаганди Верховного командування Вермахту (ОКВ) очолив формування такого інформаційного поля. Як зазначила М. Михайлюк, А. Гітлер надавав великого значення і приділяв особливу увагу зведенням від ОКВ⁴. Керівництвом ОКВ у 1941 році були розроблені «Вказівки про здійснення пропаганди під час реалізації плану «Барбаросса»» – інструкція щодо ключових засад ведення інформаційної війни⁵. Пізніше частина директив зазнала модифікації, проте основоположними для пропагандистської діяльності у військовій зоні залишилися наступні пункти:

---

¹ Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 54.

² Яременко В. М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2007. С. 43.

³ Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). Донецьк: Норд-Прес, 2010. С. 126.

⁴ Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 39.

⁵ Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). Донецьк: Норд-Прес, 2010. С. 130.

ворогами Третього Рейху були оголошені не радянські народи, а їх керівництво; німецька армія позиціонувалася як визвольна; ідеї створення національних держав заборонялися.

Після нападу на Радянський Союз усі групи армій Вермахту отримали стратегічне завдання: проводити пропагандистську діяльність серед місцевого населення всіма доступними й доцільними методами¹. З цією метою командуванням Вермахту було прийнято рішення про створення нових підрозділів пропаганди. Вони фактично перетворилися на самостійний рід військ. При групі армій «Південь» було створено відділ (батальйон) пропаганди U (Україна)². Через пів року після початку німецько-радянської війни приблизно 250 пропагандистів відділу перебували на території Рейхскомісаріату, але восени головний штаб батальйону переїхав до Кременчука³. На початку 1942 року робота пропагандистів була упорядкована, що дозволило масштабувати діяльність батальйону. Головному штабу відділу U підпорядковувалися 6 відділень, які отримали нумерацію та позначення від U1 до U6. Своєю чергою відділення склалися з філій. Відділення U3 було розміщено у Харкові. Сам штаб ділився на 7 робочих підгруп, кожна з яких мала на меті розвиток пропаганди в окремих сферах: у пресі, культурі, кіно, радіомовленні тощо. Ідеологічна діяльність рот пропаганди охоплювала фронтову територію й оперативний тил армій. Їх чисельність, за підрахунками Б. Чернякова, становила у середньому понад 100 осіб у кожній роті⁴. Відділ пропаганди U розповсюджував свій вплив на оперативний тил район груп армій. Попри те що функції рот і відділів пропаганди часто дублювались,

---

¹ Салата О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках // Київські історичні студії. 2020. №2(11). С. 120.

² Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди U як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 170.

³ Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 70.

⁴ Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату України: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 31. С. 53.

обидві структури були покликані провадити масову пропагандистську політику на території військової адміністрації. Історик Д. Титаренко першим у сучасній українській науці проаналізував звіти відділів пропаганди¹. Це дозволило нам оцінити масштаби їх агітаційно-пропагандистської роботи. Дослідник наводив приклад: до середини 1942 року батальйон пропаганди поширив 8 млн одиниць друкованої продукції. З травня 1942 і до кінця року кількість примірників друкованої продукції зросла на понад мільйон одиниць. Д. Титаренко вказав, що зростали і темпи створення періодичних видань. Всередині 1942 року на території ЗВА було відомо про 33 періодичні видання, наприкінці цього ж року – вже 47. Співробітники Відділу пропаганди не лише займалися створенням і поширенням агітаційно-пропагандистського матеріалу, але й навчали місцевих редакторів. Відділом пропаганди У випускалися спеціальні бюлетені, що постачалися до місцевих газет та часописів. Вони містили цензуровану інформацію та ілюстративні матеріали, що використовувалися редакціями при випуску номерів. Окрім того, за наказом А. Йодля військові рот пропаганди виступали також цензорами місцевої преси: «Якщо можливості стежити за пресою не буде, то робота газет і журналів, а також інформаційних агентств має бути припинена». Таким чином інформаційна політика Третього Рейху на окупованій території Харківщини, що входила до складу ЗВА, була результатом багатокomпонентної та складної агітаційно-пропагандистської системи. Низка засад інформаційної політики була сформована до нападу на Радянський Союз, частина – з'являлася та коригувалася під час німецько-радянської війни. Інформаційна політика нацистської Німеччини реалізовувалася в межах діяльності двох цивільних міністерств пропаганди та окупованих територій,

---

¹ Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 165–171.

проте найважливішу роботу у ЗВА провадили спеціалізовані підрозділи Вермахту – роти та батальйони пропаганди.

Ми розглянули інституційні та ідеологічні засади окупаційної пропаганди, тож, на нашу думку, доцільно перейти до аналізу практичної реалізації політики на території Харківщини. Ключовим елементом усієї нацистської інформаційної політики стала розгалужена мережа періодичних видань. Отже, наступні частини розділу присвячено характеристиці видавничого ландшафту Харківщини та дослідженню редакційних колективів, що визначали обличчя періодичних видань.

2.2. Видавнича мережа окупаційної преси на Харківщині

Сучасні дослідники аналізують окупаційну пресу для різних наукових цілей і завдань. Проте всі вони, у висновку, наголошують, що друкована преса відіграла ключову роль у нацистській пропагандистській системі¹. Про це свідчили й тогочасні німецькі чиновники. Так, наприклад, нацистський функціонер зауважив, що газети були найбільш поширені серед місцевого населення, тому відігравали провідну роль у пропаганді². Такого висновку дотримувались і представники радянського підпілля³. Отже, акцент на періодичних виданнях як на інструменті масового агітаційно-пропагандистського контролю був зумовлений комплексом практичних, економічних та ідеологічних чинників. На нашу думку, одним з головних факторів стала дешевизна виробництва, що робила періодичні видання доступними навіть в обмежених умовах ЗВА. Типографії Харківщини частково уцілили після відступу радянських військ. Це дозволило окупаційній владі у стислі терміни налагодити масовий видавничий друк. Друковані видання були частиною громадського простору, продавалися у крамницях,

---

¹ Салата О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках // Київські історичні студії. 2020. №2(11). С. 116–124.

² Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 70.

³ Там само. С. 97.

культурних закладах чи мали безоплатне передзамовлення¹. Газети стали універсальним каналом поширення потрібних ідеологічних наративів. Не менш важливу роль, на нашу думку, відіграла оперативність розгортання видавничої мережі. Вже існуючої редакційні колективи, колишні радянські журналісти, українські націоналісти та місцева інтелігенція – нацистська влада швидко задіяла людський ресурс, що залишився на окупованих територіях. Окрім того, військові комендатури та відділи пропаганди налагодили оперативну роботу місцевих друкарень навіть у прифронтівій зоні. Слід окремо зауважити, що усі періодичні видання проходили багаторівневу цензурну перевірку. Така інформаційна система унеможлиблювала поширення небажаної або ворожої інформації на шпальтах газет.

Отже, для забезпечення ідеологічного контролю на окупованих територіях вже через кілька місяців після початку німецько-радянської війни на головній ставці Третього Рейху було ухвалено рішення про відновлення україномовної преси. Дотичними до розбудови періодичних видань були представники різних суспільств. Г. Грорнауер, керівник видавничої справи відзначав, що хоч типографічне обладнання й було завезено з території Третього Рейху, великий обсяг усієї друкованої пропаганди виготовлявся місцевим населенням і відповідним відділом Вермахту². Історик Д. Титаренко відзначав, що видавничо-друкарські товариства «Преса України», «Українія», «Ужитковий друк України» та сільськогосподарське видавництво України також відігравали значну роль. «Преса України» контролювала друк у Києві, Харкові, на Полтавщині та Дніпропетровщині³. Г. Грорнауер контролював

---

¹ Титаренко Д. Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової окупації в 1941–1943 рр. // Україна модерна. 2008. Ч. 2 (13). С. 143.

² Яшан О. Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941–1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Вип. 2. С. 162.

³ Титаренко Д. Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації) // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2006. Вип. 31. С. 70.

матеріальне забезпечення та господарську діяльність місцевих видавництв. Він координував роботу усіх друкарень на території Рейхскомісаріату та у ЗВА, у тому числі займався підбором кадрів. Видавничо-друкарські товариства координували роботу з пропагандистами Вермахту, які підпорядковувалися розпорядженнями та наказами Верховного командування. Вони, наприклад, на початку розбудови періодичної інфраструктури займалися пошуком приміщень під видавництва. У цьому питанні представники Вермахту конкурували з представниками похідних груп українських націоналістів, які отримали завдання на початку війни шукати придатні до експлуатації приміщення, в яких можна було б відновити україномовну пресу для місцевого населення. Представники ОУН(б) отримали наказ і дозвіл на захоплення друкарських закладів. Члени ОУН(м) мали організувати матеріальне підґрунтя для початку роботи друкарень. У перший рік війни для українських націоналістів склалися сприятливі умови: вони так чи інакше контролювали більшість місцевих видань на території ЗВА. Дослідники окупаційної преси помітили, що оформлення титульних сторінок 85 періодичних видань на окупованій території від Вінниці до Харкова містили українські національні символи, у тому числі й тризуб. Проте на початку 1942 року нацистська влада провела зачистку ідеологічного ландшафту: серед представників місцевого самоврядування і редакційних осередків майже не залишилося нікого з українських націоналістів¹. Це відобразилося і на стилістичному оформленні окупаційної преси: змінилися назви газет, візуальний формат і головні редактори, зникла національна символіка зі шпальт². Посилився адміністративний контроль: видавничі осередки від місцевого управління були передані під контроль відділу пропаганди У. Реорганізація контролю над видавничими осередками тривала

---

¹ Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2008. С. 28.

² Город и война. Харьков в годы Великой Отечественной войны / С. М. Куделко, С. И. Посохов, Е. В. Дьякова. Санкт-Петербург: Алетей, 2012. 568 с.

протягом першої половини 1942 року. За цей час усі редакційні колективи на території ЗВА мали передати відомості про свою діяльність в уніфікованому форматі й зі зазначенням адміністративного відділу, що здійснював контроль над видавництвом: назва редакційного колективу або друкованого органу, мова видавництва матеріалів, місце, засоби й дати всіх видань, обсяг друку, середня кількість сторінок номера. Окрім того, важливими були національність і біографічні дані усіх працівників та їх керівництво. Окупаційну владу також цікавив матеріальний аспект видавництва: прибуток з продажів друкованих видань, територія розповсюдження випусків, якість та кількість газетного паперу, що є в розпорядженні колективу, встановлена ціна передплати на кожний номер. Ці відомості збережені у німецьких архівах як звіти відділу пропаганди У. Дослідник Д. Титаренко, проаналізувавши усі доступні документи, прийшов до висновку, що за першу половину 1942 року нацисти взяли під контроль близько 70 місцевих видань¹. Інші дослідники, а також сам Д. Титаренко у своїх пізніших наукових роботах зазначали, що контроль розповсюдився на 37-47 періодичних видань².

Отже, наприкінці 1941 – на початку 1942 року діяльність редакційних колективів та друкарських осередків на території, що контролювалася військовою адміністрацією, відбувалася під повним наглядом окупаційної влади. Проте це не позбавило їх від матеріальних труднощів, що були обумовлені воєнним часом. Радянська влада влітку 1941 року сприяла евакуації на схід промислових друкарських потужностей. Все, що не змогли вивезти з території радянської України, намагалася знищити Червона армія при відступі. Хоча німецька влада сприяла розвитку періодичних видань, їх тираж, періодичність виходу, якість паперу та фарби перші місяці окупації

---

¹ Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 169.

² Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 88.

залишалися на низькому рівні. Штат складався з довоєнних робітників або тих, хто вороже ставився до радянської влади, був репресованим або переслідуваним у минулому¹. Сприяли активізації діяльності періодичних видань і представники воєнної адміністрації, органів місцевого самоврядування. З 1942 року частина матеріальних ресурсів для друку надходила з Рейху, у тому числі й папір. Фінансовий стан видавництв та редакційних колективів залежав не лише від тяжких матеріальних умов окупації, але й від умов, що встановлювалися органами контролю на місцях. Так, відділ пропаганди встановив узагальнений формат друку, розміром 41,5 x 28,5 см, а також максимальний дохід від оголошень, що публікувалися у періодичних виданнях². Ця тарифікація, а також прибуток від кількості накладу і реклами становили прибуток видавництв. Нацистська адміністрація, як свідчать джерела, закривала нерентабельні видавництва, а друкарське обладнання передавала іншим осередкам. Усі місцеві підприємства, організації та установи мали обов'язкову передоплату на періодичні видання³. Окрім того, видавництва розглядали можливість колективної або індивідуальної передоплати. Сучасні дослідники окупаційної преси відзначають, що окупаційні видавництва (зокрема ті, що контролювалися цивільною владою) регулярно сплачували податки, не були дотаційними і навіть мали прибуток після усіх фінансових зобов'язань⁴. Штатні працівники отримували погодинну оплату, позаштатні – грошове винагородження, відповідно до наданих послуг. Постійними працівниками редакцій були редактори, перекладачі, низка дописувачів. Позаштатними співробітниками були більшість авторів (особливо, у маленьких містах) з-поміж інтелігенції

---

¹ Титаренко Д. Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації) // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2006. Вип. 31. С. 70.

² Там само. С. 74.

³ Яременко В. М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. Наук. Київ, 2007. С. 120

⁴ Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 94.

або звичайних місцевих мешканців, українських емігрантів, працівників закладів освіти, культури, місцевих органів. До постійних працівників залучали людей з вищою спеціальною освітою, філологів, письменників, журналістів, редакторів, що залишилися в окупації. Головним редактором були досвідчені спеціалісти видавничої справи. Якщо у місті таких не знаходилося, їх «виписували» особливим розпорядженням окупаційної влади з інших регіонів України. Великий вплив на діяльність місцевих видавництв та редакційних колективів мало розпорядження Е. Коха від 1942 року¹. Від цієї постанови залежала погодинна оплата та умови праці усіх працівників. Вони поділялися на групи, відповідно до стажу, фаху, кваліфікації та умінь. До 1-3 групи належали робітники з вищою освітою. Вони отримували від 750 до 1200 крб. До 4-5 групи належали працівники з середньою чи спеціальною освітою. Їх грошова винагорода становила від 480 до 600 крб. Некваліфіковані співробітники належали до 6-8 груп і отримували найменше – від 280 до 400 крб. Розпорядженням Е. Коха встановлювалася також можливість відпусток, спеціальних премій². Проте часто реальні умови не відповідали дійсності. Заробітна платня нараховувалася нерегулярно та в неповному обсязі, працівники друкарень та періодичних видань жалілися на важкі умови праці та життя, жорстокість та негативне ставлення з боку німецької влади, особливо – поліційних органів. У нацистських доповідях зустрічаються згадки про низьку продуктивність та дисципліну місцевих робітників. З повторним наближенням фронту до Харкова та обласних міст ситуація лише погіршувалася.

Важливою складовою загального стану окупаційної періодики на території ЗВА було забезпечення редакційних колективів ідеологічно виваженим матеріалом для друку. Як зазначають дослідники, переважну

---

¹ Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2008. С. 66.

² Спудка І. М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2007. 85-86.

більшість матеріалів видання отримували від місцевих військових комендатур та рот або відділів пропаганди. Д. Титаренко у дисертаційній роботі вказував, що на території ЗВА тричі на тиждень видавалася низка інформаційних бюлетенів, що містили інформацію і фото, політичні огляди та військові постанови, а також спеціальні ілюстраційні матеріали¹. Ці інформаційні бюлетені розподілялися по розділах місцевих газет. Відповідно, інформаційній й фотоінформаційний матеріал створювався для розділів про сільське господарство, культурні та суспільні події і явища, новини з окупованої України. Політичні огляди мали розміщуватися місцевими виданнями у розділах про порядок денний, політичні події та новини, економічну та військову аналітику. Редакційні колективи також отримували листівки, ілюстрації та ряд фотоматеріалів для публікації про воєнні та суспільно-політичні події у Німеччині та на окупованих територіях. Часто бюлетені доходили до видань із затримкою. У такому випадку редактори або представники відділів пропаганди самостійно обробляли радіоповідомлення та передруковували на сторінках газет². Частина матеріалів запозичували з інших місцевих україномовних газет, особливо характерним це явище було для районних видань. Такі матеріали, як зазначають історики, передавалися від одного видання до іншого через відділи або роти пропаганди, місцеві комендатури³. Брак матеріалу для публікації у районних газетах намагалися компенсувати регулярними запрошеннями місцевих мешканців. У низці обласних часописів редактори неодноразово закликали ставати кореспондентами «на місцях», писати нотатки або есеї та надсилати у видання для друку. Таким чином, у період нацистської окупації 1941-1943 років

---

¹ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. С. 31.

² Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і докруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. С. 286.

³ Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 168.

Харківщина перебувала у Зоні військової адміністрації, що зумовило мілітаризований характер управління та тотальний контроль над усіма сферами життя. Інформаційна політика в регіоні реалізовувалася через складну, ієрархічну систему, де ключову роль відігравали спеціалізовані пропагандистські підрозділи Вермахту – роти та батальйони, які діяли за директивами центральних відомств Третього Рейху. Розглянувши інституційні та ідеологічні засади функціонування цієї системи, доцільно перейти до безпосередньої характеристики окремих харківських видань, які стали практичним втіленням пропагандистської стратегії окупантів.

Виникнення та розвиток періодичних видань на території Харківської області відбувалося динамічно. Історик Д. Титаренко зазначив, що у 1941 році, в перший рік окупації з'явилося два видання¹. У 1942 році функціонувало вже дев'ять легальних україномовних видань. В останній рік, 1943, фактично працювало лише три видання. З початком нацистської окупації створення та розвиток низки часописів так і не відбулися, хоча планувалися. До таких можна віднести місцеву газету, що мала видаватися у Мерефі або спеціальний молодіжний журнал у Харкові. Час припинення існування видань сучасні дослідники розділяють на два основні етапи, що зумовлені військовим перебігом подій². Під час звільнення території східної України радянською армією з січня до лютого 1943 року видавництво місцевих часописів було припинено вперше. Вдруге і в останнє окупаційні видання припинили своє існування у серпні-вересні 1943 року. На території Харкова з 1942 по 1943 роки функціонувало три видання. Щоденний часопис «Нова Україна», перший випуск якого датовано січнем 1942 року. У 1943 році були засновані щоденні газети «Харків'янин» (з травня 1943 року) та «Харківські короткі зведення» (з березня 1943 року). У Богодухові двічі на тиждень (середа та неділя)

---

¹ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. С. 33.

² Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. С. 33.

виходила газета «Рідний край». У Костянтинограді (сучасна назва – Берестин) у 1942 році двічі на тиждень виходила газета «Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління». У липні газету було перейменовано на «Костянтиноградські нові вісті». На території Валок ще у 1941 році було започатковано газету «Бюлетень Валківської районної управи». Газета виходила до 1942 року і надалі була перейменована на «Українське слово». Під аналогічною назвою у 1942 році було засновано і тижневик Вовчанської районної управи. У Лозовій щотижнева газета з'явилася лише у 1943 році під назвою «Лозівські вісті». Україномовний часопис було створено і в Куп'янську: «Новий час» видавався впродовж декількох місяців з листопада 1942 року. Перелічені вище видання різнилися рівнем змістовного, інформаційного наповнення, якістю друку. У невеликих районних чи міських управах видавалися часописи та газети нижчої якості. На це впливала низка об'єктивних факторів: брак професійних та освічених кадрів, важкі матеріальні умови воєнного часу, відсутність цікавих авторів, подій та явищ місцевого рівня, великий обсяг передруку з центральних газет. Неоднозначною була і періодичність виходу видань. Лише центральні часописи – «Нова Україна», «Харків'янин» та «Харківські короткі зведення» виходили 6 разів на тиждень. Районні та місцеві видання видавалися переважно двічі на тиждень. Встановити точну дату започаткування та припинення існування видань складно. Д. Титаренко у дисертації зазначав, що бойові дії, на території області, відступ та повторна окупація, а також післявоєнна діяльність радянських спецслужб та винищення окупаційної періодики – усі ці фактори спричинили сьогоднішню невизначеність у питанні кількості надрукованих номерів того чи іншого видання¹. Проте кращою є обізнаність щодо динаміки тиражу видань Харківщини – вона була постійною або збільшувалася. Богодухівська газета «Рідний край» мала постійний тираж

---

¹ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. С. 57.

у 1000 екземплярів. Сталим тиражем у 1000 екземплярів відзначилася і валківська газета «Бюлетень Валківської районної управи» (з 1943 р. перейменована на «Українське слово»). На противагу районним газетам харківський часопис «Нова Україна» у 1942 році мав тираж 25.000 примірників. Кількість святкових номерів спеціально збільшувалася і іноді досягала 100 000 екземплярів. Навіть останні випуски 1943 року «Нової України» виходили тиражем 35 000 примірників. Так само збільшувався наклад часопису «Харків'янин» (з 10 000 до 15 000 примірників щодня). Газету «Харківські короткі зведення» було заборонено продавати, вона видавалася відділом пропаганди U-3, на нашу думку, за системою безоплатної підписки для колективів місцевих органів управління, організацій та установ. Кількість тиражу залишається невідомою. Невідома й кількість примірників часопису «Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління» (перейменованого у «Костянтиноградські нові вісті»), газети «Лозівські вісті». У Вовчанську впродовж 1942-1943 років було збільшено тираж тижневика «Українське слово» з 1000 до 3000 примірників. Так само і у Куп'янську: впродовж року наклад часопису «Новий час» збільшився з 2050 до 2770 примірників двічі на тиждень. За тяжких воєнних умов і відповідних спроможностей редакцій та видавництв більшість періодичних видань виходила обсягом у 2, рідше 4 сторінки. Виключення становив головний часопис Харкова «Нова Україна», що мав переважно 4 сторінки. У номері за 5 березня 1942 року нами зафіксований обсяг у 6 сторінок.

Окупаційна періодика переважно друкувалася у місцевих видавництвах. Як зазначалося раніше, ці підприємства були оголошені власністю Вермахту. Богодухівська газета видавалася потужностями друку Міської Управи. «Нова Україна» мала власне видавництво за адресою Сумська, 13. Зі спогадів перше приміщення видавництва було пошкоджене радянським бомбардувальником¹.

---

¹ Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 293–295.

У Костянтинограді редакція часопису замовляла друк у місцевій друкарні, що перебувала під контролем цивільних органів управління та комендатури¹. На залишках друкарського обладнання виходили у світ й валківські періодичні видання. На сторінках «Українського слова» у Волчанську зазначено, що часопис видавався в «Українській друкарні» за адресою Духовна, 29². Місце друку «Лозівських вістей» та куп'янського «Нового часу» не зазначено, проте на сторінках останнього міститься інформація про номер замовлення, аналогічно до часописів тодішнього Костянтинограда. Це, на нашу думку, може свідчити, що газета у Куп'янську також видавалася силами друкарні під контролем місцевого управління³. Лише у газетах «Харківські короткі зведення» та «Харків'янин» відкрито зазначено видавця – відділ пропаганди У⁴. Окрім органу друку, також не зазначався й орган окупаційного управління, якому належало видання. На сторінках періодичних видань, як-от у куп'янській газеті, можна зустріти лише підзаголовки «Український часопис для населення визволених областей». Виключенням є вже зазначені «Харків'янин», «Харківські короткі зведення» та вовчанська газета «Українське слово», що було позначене як тижневик Вовчанської районної управи. Підсумовуючи, варто зазначити, що окупаційна преса мала подвійну природу. З одного боку, багато видань, на кшталт куп'янського «Нового часу», маскували свою приналежність під загальними гаслами, хоча насправді були рупорами місцевих адміністрацій, контрольованих нацистами. З іншого боку, існували й офіційні органи, як газета «Харківські короткі зведення», що прямо належала відділу пропаганди. Однак ця різниця у формальному статусі не скасовувала головного – усі періодичні видання перебували під пильним і всеохопним цензурним наглядом різноманітних окупаційних структур, що забезпечувало ідеологічну єдність пропаганди. Більша частина матеріалів, які

---

¹ Костянтиноградські нові вісті. 1942. 8 лип. №1. С. 1.

² До наших дописувачів // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 4.

³ Новий час. 1942. 1 листоп. №4. С. 1.

⁴ Харків'янин. 1943. 18 трав. №1. С. 1.

друкувалися в легальних україномовних виданнях Харківщини, розташовувалася за відповідними рубриками. Аналіз цих матеріалів дозволив нам виявити типову структуру періодичних видань та співвідношення між пропагандистськими матеріалами, авторськими доробками та місцевою інформацією. Найбільш різноманітним та наповненим за змістом був часопис «Нова Україна». Газета мала чітко визначену структуру. На першій шпальті традиційно розміщувалися зведення Головного Командування Німецьких Збройних Сил, метою яких була подача офіційної окупаційної версії подій на фронті. На першій сторінці, час від часу, розміщувалися й великі статті про успіхи країн Осі, матеріали, що дискредитували країни антигітлерівської коаліції¹. На другій шпальті типово розміщувалися ідеологічні матеріали, наприклад, статті та звернення головних ідеологів Третього Райху, пропагандистські статті². На третій шпальті, у більшості номерів, розміщувалися матеріали місцевого характеру: статті про відновлення інфраструктури, роз'яснення нових законодавчих порядків, нотатки та звіти про оновлення при «новій» владі³. Розміщувалися також карикатури, сатиричні матеріали, спрямовані проти радянського режиму, очільників СРСР. Матеріали на четвертій шпальті часто містили культурно-просвітницький характер. Оскільки часопис «Нова Україна» був найрозвинутішим з усіх періодичних видань Харківщини, оригінальні місцеві матеріали займали більше обсягу, аніж в інших газетах. Інакшими виглядають типові випуски часописів «Харків'янин» та «Харківські короткі зведення». На головній сторінці розміщувалися повідомлення Головного Командування Німецьких Збройних Сил. Далі – короткі замітки про бої на місцевих ділянках фронту⁴. Друга шпальта включала короткі новини з усього світу, пропагандистські

---

¹ Жиди – найбільший ворог людства // Нова Україна. 1942. 17 січ. №6. С. 1.

² В. Царинник. Україна і большевики // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.

³ Селяни! // Нова Україна. 1942. 5 берез. №44. С. 5.

⁴ Короткі повідомлення // Харківські короткі зведення. 1943. 31 берез. №3. С. 1.

нариси та оголошення про культурні події¹. Таким чином, в офіційних виданнях відділу пропаганди часка агітаційно-пропагандистських матеріалів та передруків значно перевищувала оригінальні місцеві матеріали. Схожими за структурою та змістом до харківського часопису «Нова Україна» були вовчанські та валківські видання з однаковою назвою «Українське слово». На перших шпальтах типово розміщувалися переможні реляції про успіхи німецьких та союзних до Німеччини військ, програмні статті про життєдіяльність у Третньому Рейху². Друга шпальта зазвичай була присвячена місцевому життю, містила статті, що роз'яснювали переваги нового окупаційного ладу, заклики до населення, а також листи від українців, що працювали у Німеччині³. У богодухівському часописі «Рідний край» офіційна пропаганда займала більшу частину матеріалів. Оригінальні місцеві матеріали, до яких належали місцеві оголошення, поради для селян, листи читачів та статті місцевих авторів друкувалися переважно на другій шпальті⁴. У «Лозівських вістях», часописі, що хоч і мав нетиповий для районних видань обсяг у 4 сторінки, співвідношення матеріалів також переважало на користь офіційної пропаганди та передруків. Газета мала яскраво виражений пропагандистський характер. Перша шпальта відкривалася великими заголовками про успіхи німецької армії та повідомленнями з Головної Квартири Фюрера. Друга та третя шпальти містили продовження пропагандистських статей, міжнародні новини та розповіді про позитивне життя в селах під німецькою окупацією⁵. Четверта шпальта була присвячена соціальним темам, про німецький порядок⁶. «Бюлетень Костянтиноградського Округового та Міського Управління», що пізніше було перейменовано на «Костянтиноградські нові вісті» складався зазвичай з офіційних військових

---

¹ Так каже Черчіль... // Харків'янин. 1943. 5 серп. №68. С. 2.

² По таборах полонених // Українське слово. 1943. 29 січ. №4. С. 2.

³ З церковного життя // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 4.

⁴ Жидівські «патріоти» в Советському Союзі // Рідний край. 1942. 23 верес. №10. С. 2.

⁵ Важкий тиждень советської авіації // Лозівські вісті. 1943. 19 трав. №15. С. 3.

⁶ Скільки большевики не намагалися // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 4.

зведень, наказів та статей про міжнародну політику з прони́мецьких позицій¹. Оригінальні місцеві матеріали становили менше половини змісту. Так само і перші шпальти «Бюлетеня Валківської районної управи» зазвичай присвячувалася офіційним повідомленням Головного Командування Німеччини. Друга шпальта містила пропагандистські статті про життя в Німеччині, а також оригінальні місцеві матеріали². Отже, незалежно від назви та місця видання, структура газет залишалася типовою: перша шпальта завжди відводилася під переможні зведення німецького командування, а наступні – під ідеологічні статті, що прославляли «новий порядок» та дискредитували радянську владу. В середньому, офіційна пропаганда та передруки з німецьких джерел складала більшу частину матеріалів. Решта була відведена під місцеві матеріали – як-от новини з сіл, оголошення та культурна хроніка. Це створювало ілюзію нормального життя. Проте такі матеріали проходили жорстку цензуру і, на нашу думку, мали залучати читачів до ефективнішого поширення ключових пропагандистських наративів.

2.3. Редакційні колективи харківських окупаційних видань

Формування редакційних колективів окупаційної періодики Харківщини не було одноманітним процесом: до співпраці залучалися представники різних соціально-економічних, ідеологічних та професійних груп. Кожен з них мав власний досвід, мотивацію та кваліфікаційні навички. Ця, як зазначають сучасні дослідники, гетерогенність колективів була зумовлена низкою об'єктивних тогочасних причин: тяжкі воєнні умови, близькість фронту, швидка окупація, колапс радянського режиму. Провідну роль у формуванні змістовного наповнення, особливо у центральних харківських часописах, відігравали представники місцевих інтелектуальних еліт – письменники, науковці, журналісти, педагоги, які з різних причин

---

¹ «Втрати Тимошенка неймовірні» // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 3 жовт. №30. С. 3.

² Поліція – вартовий безпеки народу // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 9 лип. №34. С. 1.

залишилися на окупованих територіях¹. Як свідчать мемуари Ю. Шевельова та А. Любченка, саме ця група стикалась з моральною дилемою співпраці з одним тоталітарним режимом заради боротьби з іншим та відстоювання власної національної ідентичності. Легальну окупаційну періодику, насамперед харківський часопис «Нова Україна», місцева інтелігенція намагалася перетворити на осередок національно-культурного життя. Їхня участь визначила високий інтелектуальний та стилістичний рівень публікацій. На початковому етапі становлення видавничої мережі, коли німецька окупаційна адміністрація була відносно дезорганізована, ключову ідеологічну та функціональну роль відігравали також представники похідних груп ОУН, переважно мельниківці. Вони прагнули використати усі легальні можливості досягнення довгострокових ідей націотворення. Основна стратегічна мета похідних груп ОУН – використання легальної преси як інструменту для поширення національної ідеї, формування антирадянських настроїв серед місцевого населення, розбудова національного кадрового потенціалу². Досвідчений журналіст, член ОУН(м) П. Сагайдачний – яскрава постать представників українських націоналістичних організацій. Він став одним із перших організаторів та редакторів харківського часопису «Нова Україна». Однак, як свідчать тогочасні джерела та сучасні дослідники, вже з 1942 року, коли німецька окупаційна політика стала набувати окресленішого колоніального характеру, організований рух українських націоналістів став заважати представникам окупаційної адміністрації³. Це призвело до систематичного обмеження їх роботи, впливу, а надалі – до відвертої репресивної політики, «зачистки» редакцій від активних націоналістичних представників та посилення цензурного контролю над редакціями. Окрему,

---

¹ Карпюк Я. І. Часопис «Нова Україна» як засіб пропаганди національних ідей в окупованому Харкові (1941–1943) // *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2016. Sv. 2. С. 58.

² Бабак П. «Смолоскип» ОУН на Слобожанщині // На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 270.

³ Виноградов С. Формування антинацистської позиції ОУН та її інформаційно-пропагандистська робота // Київські історичні студії. 2015. № 1. С. 80.

вмотивовану групу співробітників, становили носії антирадянських переконань. Це були насамперед жертви політичних репресій 1930-х років, люди, що пережили Голодомор, політику колективізації та (або) члени їх родин. Для них участь в окупаційній пресі була не просто роботою, а своєрідною формою ідеологічної боротьби, можливістю донести до широкого загалу інформацію про злочини комуністичного режиму. Їхні матеріали, навіть у районних виданнях, сповнені особистої рефлексії, емоційних оцінок та спогадів¹. Щоденне функціонування редакційних колективів та видавництв не було б можливим без значної кількості технічних працівників, що мали досвід роботи ще за радянських часів. Тож, колишні радянські фахівці, на нашу думку, – четверта специфічна група, що брала участь у розбудові та функціонуванні окупаційної періодики. До цієї категорії належали не лише рядові журналісти, а й коректори, працівники друкарень, верстальники. За спогадами А. Любченка, окупаційні видавництва організовувалися зокрема на матеріально-технічних потужностях колишніх радянських редакцій, що призводило до залучення «старих» радянських спеціалістів². У цих людей мотивація була суто прагматичною. В умовах тотального економічного колапсу, голоду, особливо впродовж страшної зими 1941-1942 років, та повної правової незахищеності, праця в редакції для багатьох була передусім стратегією виживання. Офіційне працевлаштування надавало не лише заробітну плату, але й, що було значно важливіше, продовольчі картки та офіційний документ, який міг захистити від примусових робіт чи депортації до Німеччини. Як описував у своїх спогадах Ю. Шевельов, у Харкові можливість отримати гарантований пайок була вирішальним фактором, що змушував багатьох представників інтелігенції, обтяжених відповідальністю за свої родини, йти на співпрацю з окупаційною владою³. Подібні зафіксовані

---

² Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. С.10.

³ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. С. 277.

спогади про вимушену співпрацю зустрічаються часто й серед представників інших професійних груп.

Репрезентативним прикладом функціонування легальної україномовної преси на окупованій Харківщині, що відобразив усі складнощі та суперечності тогочасного інформаційного простору, стала газета «Нова Україна». Вона демонструє не лише організаційні аспекти видавничої справи під контролем німецької військової адміністрації, але й спроби представників української інтелігенції «вести подвійну гру» між вимогами окупаційної адміністрації та власними національно-культурними прагненнями. Виникнення газети було безпосередньо пов'язане з ініціативою українських націоналістичних кіл. Представники ОУН під проводом А. Мельника як члени похідної групи прибули до Харкова разом із німецькими військами. Ключову організаційну роль на початковому етапі відіграв досвідчений галицький журналіст, член ОУН(м) П. Сагайдачний¹. Він став першим організатором та фактичним керівником редакції, розпочавши її формування вже в листопаді 1941 року. Активну участь у створенні видання брав також інший чільний діяч ОУН(м), що прибув з окупаційними військами, Б. Коник. За спогадами А. Любченка, саме Б. Конник пропанував робочу назву часопису – «Українська думка»². Зрештою, газета отримала назву «Нова Україна» і почала виходити з 7 грудня 1941 року. Перше число відкривалося програмною статтею відомого письменника А. Любченка «Україна живе», яка мала засвідчити «незнищенність українського духу». З квітня 1942 року формальним відповідальним редактором часопису було призначено В. Царинника, місцевого журналіста. Діяльність останнього викликала гостру критику з боку А. Любченка. У своєму щоденнику він неодноразово згадував про «безпорадність», «відсутність культури», невміння налагодити роботу,

---

¹ Сагайдачний П. Українська преса в боротьбі з большевизмом // Календар-альманах на 1943 рік. Краків; Львів, 1942. С. 108.

² Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. С. 10.

заглиблення у господарські дрібниці та очевидний брак журналістського хисту у В. Царинника¹. Він зазначав, що В. Царинник оточив себе родичами: його дружина, С. Шадківська, (добре володіла німецькою мовою і виконувала роль посередника у спілкуванні з німецькою владою) очолила відділ інформації, а брат Віктор – відділ місцевого життя. Ю. Шевельов також негативно характеризував редактора часопису². Він характеризував В. Царинника як людину поверхову, без глибокої освіти, належних знань та організаторського хисту. Л. Дражевська, посилаючись на спогади сучасників, згадувала, що спочатку в редакції було близько 16 співробітників³, проте сучасна дослідниця Є. Дьякова спирається на оновленні дані і наводить цифру у 47 осіб станом на 6 січня 1942 року⁴. Штат складався з головреда, його заступника, відповідального редактора, стиліста, редакторів відділів (літературного, інформаційного, місцевого життя, економічного, сільськогосподарського), репортерів, фейлетоніста, газетярів, а також перекладачів, машиністок тощо. Пізніше важливу роль у редакції відігравав секретар, літературознавець М. Оглоблин. Ю. Шевельов надзвичайно високо оцінював його діяльність. М. Оглоблин обіймав посаду відповідального секретаря. Він, на думку Ю. Шевельова, був справжньою рушійною силою редакції. Саме М. Оглоблин запросив Ю. Шевельова до постійної роботи в редакції як мовного редактора, коректора та автора науково-популярних статей, належно оцінивши його фаховий рівень. Основу редакційного колективу складала, зокрема, відомі українські письменники та інтелектуали, зокрема вже згаданий А. Любченко, І. Багрянний (друкувався під псевдонімом Сорок Сорок), драматург А. Гак (І. Антипенко), О. Варавва, Ю. Бойко

---

¹ Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. С. 13.

² Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. С. 284.

³ Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації 1941–1943: спогади. Нью-Йорк, 1985. С. 14.

⁴ Дьякова Е. Agitation work under the German occupation: The ideological role of the newspaper «Nova Ukraine» in Kharkov (1941–1943) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. 12(3). С. 765.

(Блохін), О. Белосвет¹. За спогадами І. Мальчевського редакція розмістилася в історичному центрі міста, у приміщенні колишніх «Вістей ВУЦВК»². Умови праці були надзвичайно важкими. Матеріально-технічна база виявилася слабкою, приміщення не опалювалося, постійно бракувало паперу, відчувалися перебої з електрикою, що унеможливило нормальну роботу друкарні. Співробітники страждали від холоду та голоду, працювали у верхньому одязі. А. Любченко у щоденнику згадує про свою важку хворобу шлунку, спричинену недоїданням та вживанням неякісної їжі з їдальні Міської управи, під приводом якої їй видавався часопис «Нова Україна»³. П. Байбак також свідчив про голодування працівників редакції, зазначаючи, що Обласна земельна управа та «Просвіта» намагалися надавати їм продуктову допомогу⁴. Як стверджує А. Любченко, попри труднощі, викликані тяжкими матеріальними умовами, газета мала надзвичайний успіх у населення⁵. Це, на нашу думку, може підтверджуватися значним тиражем часопису, що сягав від 25 до 70 тисяч примірників. Як невід'ємна частина пропагандистського апарату Третього Рейху, газета «Нова Україна» перебувала під постійним і пильним контролем німецької військової адміністрації. Кожен майбутній матеріал перед друком проходив обов'язкову цензуру. А. Любченко у своєму щоденнику згадує першого цензора доктора Коха⁶, який уважно вичитував тексти. Він наводить слова Коха щодо однієї зі своїх статей («Україна живе»), яка, на думку цензора, була «якраз на грані припустимого». Ю. Шевельов у своїх спогадах описував офіцера-цензора, який щодня відвідував редакцію, ретельно вичитував усі підготовлені до друку матеріали, робив зауваження,

---

¹ Дьякова Е. Agitation work under the German occupation: The ideological role of the newspaper «Nova Ukraine» in Kharkov (1941–1943) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. 12(3). С. 766.

² Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 293.

³ Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. С. 52.

⁴ Бабак П. Газета «Нова Україна» // Свобода. Український щоденник. Нью-Йорк. 1981. 4 верес. С. 269.

⁵ Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. С. 53.

⁶ Там само. С. 28.

давав прямі вказівки щодо змісту та форми публікацій¹. Цензор вимагав обов'язкового вживання певних ідеологічно маркованих термінів, визначав коло дозволених і заборонених тем, міг заборонити друкувати статті певних авторів або згадувати ті чи інші події, що не вписувалися в офіційну пропагандистську лінію. Фінансування та матеріальне забезпечення, включаючи папір та виплату платні й пайків співробітникам, здійснювалося німецькою військовою владою. Німецька влада ретельно перевіряла штат редакції, багатьох співробітників скорочували, обмежувала розміри платні та гонорарів, вимагала суворої дисципліни, постійно нагадуючи, що редакція працює під військовим командуванням і зобов'язана виконувати його вказівки. Л. Дражевська наводила факт існування цензури та постійного зв'язку редакції з німецькими представниками, які здійснювали нагляд². У спогадах І. Мальчевського згадується один з проявів посилення контролю та поступової зміни політики нацистів щодо «українського питання» – розпорядження про зняття тризубу із заголовку часопису, зміна редактора, націоналіста П. Сагайдачного на В. Царинника навесні 1942 р³. Згадував про посилення контролю над пресою і Ю. Шевельов⁴. Сучасні історики наголошують: попри жорсткий ідеологічний контроль і необхідність друкувати пропагандистські матеріали, представники місцевої інтелігенції намагалися вести умовну «подвійну гру»⁵. Вони спробували використати надані окупаційною владою обмежені можливості не лише як рупор німецької пропаганди, але і як майданчик для реалізації власних національно-культурних цілей, для збереження та розвитку української ідентичності в умовах окупації. Газета швидко стала неформальним центром тяжіння для багатьох українських діячів

---

¹ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. С. 283.

² Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації 1941–1943: спогади. Нью-Йорк, 1985. С. 14.

³ Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 295.

⁴ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. С. 284.

⁵ Дьякова Е. Agitation work under the German occupation: The ideological role of the newspaper «Nova Ukraine» in Kharkov (1941–1943) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. 12(3). С. 768.

культури, науки та громадського життя, що опинилися в Харкові. Ю. Шевельов описував спроби М. Оглоблина використовувати «езопову мову», історичні паралелі, завуальовані натяки для того, щоб у дозволених межах просувати власні національні ідеї та погляди, які не збігалися з офіційною пропагандою¹. Ці публікації формували альтернативний радянському національний наратив, повертали в культурний обіг заборонені радянською владою імена та події, сприяли деконструкції радянських історичних міфів. Хоча з весни 1942 року відкриті заклики до української самостійності були майже неможливі, у часописі продовжили публікувати статті, що підкреслювали окремішність української історії, унікальність культури. Це була частина антирадянської пропаганди, що мала на меті донесення власної національної позиції. Існувала й необхідність друкувати відверто пропагандистські матеріали, що диктувалися окупаційною владою. Сторінки «Нової України» рясніли переможними реляціями німецького командування, статтями, що прославляли «новий порядок» і Адольфа Гітлера, антирадянськими, антисемітськими випадками. Як зауважив І. Мальчевський, аналізуючи тогочасну українську пресу, спостерігався ентузіазм місцевих діячів до створення національних видань, але він постійно наштотував на підозрілість та ворожість окупантів до будь-якого «свободнішого вислову», що не вписувався у вузькі рамки їхньої пропаганди².

На відміну від центрального часопису «Нова Україна», діяльність якого задокументована завдяки спогадам учасників та збереженим матеріалам, відтворення детальної картини функціонування редакційних колективів районних газет окупованої Харківщини майже неможливе. Наявні джерела, включно з самими номерами газет, містять вкрай обмежену інформацію про персональний склад редакцій, умови їхньої праці, внутрішню організацію та

---

¹ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. С. 284.

² Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 295.

конкретні механізми взаємодії з місцевою окупаційною владою. Загальною характерною рисою районних редакцій Харківщини була їхня малочисельність та постійний кадровий голод. Наприклад, відомо, що редакційний колектив газети «Новий час» (Куп'янськ) складався лише з двох працівників¹. Ця обставина неминуче впливала на якість та обсяг оригінального контенту, змушуючи редакції широко використовувати передруки з центральних харківських видань (передусім «Нової України») та офіційні матеріали, що надсилалися німецькими пропагандистськими структурами. Іншим прикладом роботи невеликої районної редакції стала газета «Рідний край» (Богодухів). Це видання було розраховане на обслуговування чотирьох районів Богодухівської Земельної Округи. Зі статті редактора П. Стефанова «До наших читачів», опублікованої у першому номері від 19 серпня 1942 року, видно, що колектив починав роботу з невеликою кількістю співробітників і стикався зі значними труднощами на початковому етапі («протягом першого місяця роботи нам було важко»)². Однак, за словами редактора, праця велася із «завзяттям» та бажанням «принести якнайбільше користі нашим читачам». Для подолання кадрового дефіциту та наповнення газети місцевим змістом редакція «Рідного краю» активно залучала до співпраці читачів, закликаючи їх ставати дописувачами. Наголошувалося, що часопис має бути «дійсно народнім» і не може творитися лише «вузьким колом 2-3 осіб». Цей заклик супроводжувався чіткими ідеологічними настановами: автори мали писати «правдиво» і так, щоб «кожний рядок допомагав справі визволення людства, за яку бореться тепер поруч з іншими народами, нарід Великонімеччини на чолі з його вождем Адольфом Гітлером». Ця практика залучення місцевих дописувачів була поширеною і в

---

¹ Коваль М. В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944) // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. трудов. Киев: Наукова думка, 1988. С. 158.

² Стефанов П. До наших читачів // Рідний край. 1942. 19 серп. №1. С. 1.

інших районних виданнях¹. Слід зазначити, що в останніх доступних номерах «Рідного краю» за 1943 рік інформація про редакцію та її склад зникла, але з'явилася коротка службова примітка німецькою мовою. Інформація про інші редакційні колективи у проаналізованих джерелах ще більш фрагментарна або зовсім відсутня. Про часописи «Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління» та його наступника «Костянтиноградські нові вісті» відомостей практично немає. Однак подальша поява різноманітних жанрів, включно з сатирою, гумором та культурно-історичними матеріалами (наприклад, про Нарбута, Самокиша, Чикаленка, Максимовича), опосередковано свідчить про наявність в окупованому Костянтинограді авторів, що були здатні готувати такі публікації, хоча їхні імена та статус залишаються невідомими. Про редакційні колективи «Бюлетеня Валківської районної управи» та газети «Українське слово» (Валки), «Українське слово» (Вовчанськ) та «Лозівські вісті» (Лозова) надані джерела не містять жодної конкретної інформації щодо їхнього складу, авторів чи умов праці.

Отже, проведений у другому розділі аналіз інституційних засад та умов функціонування окупаційних видань Харківщини у 1941–1943 роках дозволив нам зробити низку узагальнюючих висновків. Перебування регіону у складі Зони військової адміністрації (ЗВА) стало визначальним чинником, що зумовив специфіку інформаційної політики на території Харківщини. Це зумовило суто інструментальний, мілітаризований характер пропаганди, яка була спрямована, зокрема, на забезпечення потреб фронту, підтримання лояльності населення та легітимацію окупаційного режиму. Формування змісту пропаганди відбувалося на основі ідеологічних директив, розроблених центральними відомствами Третього Рейху, а також відділом пропаганди ОКВ. Ключові наративи передбачали позиціонування нацистської Німеччини як визволительки від більшовицького режиму, дискредитацію радянського

---

¹ До наших дописувачів // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 4.

керівництва та системи, використання антиросійських та антисемітських стереотипів. Пріоритетним інструментом для донесення цих ідей до населення було визначено саме друковану пресу. Безпосередню реалізацію інформаційної політики у ЗВА здійснювали спеціалізовані військові структури – роти пропаганди та батальйони пропаганди, зокрема батальйон «U», штаб відділення якого (U3) розташовувався у Харкові. Саме ці підрозділи сприяли створенню мережі місцевих періодичних видань, здійснювали контроль над їхнім змістом через цензуру, забезпечували редакції обов'язковими до друку матеріалами (зведеннями з фронту, офіційними повідомленнями, пропагандистськими статтями), проводили інструктаж та навчання місцевих кадрів. Попри значні труднощі, пов'язані з руйнуваннями воєнного часу, евакуацією обладнання та браком ресурсів (паперу, фарби), окупаційній владі вдалося у стислі терміни розгорнути на Харківщині розгалужену мережу україномовних періодичних видань. Вона включала як центральні харківські газети, так і низку районних часописів. Функціонування видавництва, часто організованих на базі колишніх радянських друкарень, відбувалося під пильним наглядом німецької адміністрації та пропагандистських відділів, які контролювали матеріальне забезпечення, фінанси та кадровий склад. Структура газет була типовою: перші шпальти відводилися офіційним повідомленням та реляціям, наступні – ідеологічним статтям, що прославляли «новий порядок» та дискредитували радянську владу. Місцеві матеріали, хоч і створювали ілюзію висвітлення повсякденного життя, проходили жорстку цензуру і слугували переважно тлом для поширення ключових пропагандистських наративів. Редакційні колективи формувалися з представників різних соціальних та ідеологічних груп: місцевої української інтелігенції, діячів націоналістичних організацій (особливо на початковому етапі), колишніх радянських фахівців та осіб з виразними антирадянськими переконаннями. Мотивація їхньої співпраці з окупантами була складною і варіювалася від прагматичного виживання до ідейної

боротьби та спроб вести «подвійну гру», використовуючи легальні можливості для просування національно-культурних ідей, що було особливо характерно для редакції «Нової України». Діяльність районних редакцій характеризувалася малою чисельністю, кадровим голодом та ще більшою залежністю від місцевих комендатур і централізовано наданих матеріалів. Таким чином, окупаційна преса Харківщини у 1941–1943 роках була органічною і невід'ємною частиною військово-пропагандистського механізму Третього Рейху. Вона функціонувала в умовах тотального контролю з боку спеціалізованих підрозділів Вермахту, поєднуючи реалізацію централізованих ідеологічних директив із певною адаптацією до місцевих умов та специфіки аудиторії.

РОЗДІЛ 3. ТЕМАТИЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ТА ЖАНРОВА СТРУКТУРА ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ ХАРКІВЩИНИ

3.1. Тематична структура антирадянської пропаганди в окупаційній пресі Харківщини

На нашу думку, доцільно перейти від умов функціонування окупаційної періодики до аналізу жанрового та тематичного втілення антирадянської пропаганди на сторінках газет і часописів. Інформаційне наповнення періодичних видань підпорядковувалося централізованій інформаційній стратегії, у якій поєднувалися як загальні настанови, так і воєнно-політичні потреби Третього Рейху. На це вказували і представники сучасної української історіографії: нацистське керівництво розглядало пропаганду, а відтак і її друкований варіант у вигляді преси, як один із ключових інструментів ведення «психологічної війни»¹. Вважаємо, що необхідно окремо наголосити: тематична палітра не була хаотичною або випадковою. Так, І. Грідіна зазначила, що нацисти прагнули використати наявну «соціальну травму» та «кризу духу й довіри до радянської влади»². Ця криза була обумовлена стрімким відступом Червоної армії, досвідом десятиліть репресій, колективізації, Голодомору тощо. Відтак, головним завданням стала тотальна «деморалізація»³ цивільного населення, а також, на думку О. Яшан, «підрив довіри населення до військово-політичного керівництва»⁴. Це унеможливлювало організаційний спротив місцевого населення, сприяло їх «покірності». Низка програмних документів, зокрема «Вказівки про здійснення пропаганди...» встановлювали головні тези агітаційно-пропагандистської роботи. Серед них: акцент на ворожості «жидо-

¹ Салата О. О. Вплив німецького інформаційного простору на свідомість населення окупованих територій (1941–1943 рр.). Ч. 2 // Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 135

² Грідіна І. М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність) // Український історичний журнал. 2009. № 3. С. 129

³ Удалова Т. М., Мальцева І. В. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 3. С. 117

⁴ Яшан О. Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941–1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Вип. 2. С. 163

більшовицького уряду СРСР», а не місцевих народів; образ Вермахту як «визволителя від тиранії»; заборона на висування ідей створення національних держав; висвітлення злочинної економічної політики більшовиків, проте утримання від обіцянок «розпустити колгоспи»¹. Преса мала одночасно просувати образи «свободи», «визволення», але при цьому нацистське керівництво не давало жодних обіцянок щодо національної державності, ліквідації старих економічних порядків тощо². На нашу думку, така суперечність – наслідок прогалин між реальними колоніальними цілями Третього Рейху та ідеологічними потребами для завоювання прихильності місцевого населення. Програмні документи доповнювалися настановами від військових та цивільних відомств, зокрема Міністерства окупованих східних територій А. Розенберга, що стали предметом дослідження М. Михайлюк³.

Саме установа на чолі з А. Розенбергом розробила своєрідний «позитивний» та «негативний» образи в нацистській пропаганді, що лягли в тематичну основу всіх окупаційних видань. До «негативної пропаганди» належали тотальна антирадянська, антибільшовицька тематики. Вона домінувала над іншими темами. Нацистське керівництво директивами вимагало «розворушити спогади про Голодомор», нагадувати «про 20-річну боротьбу більшовизму з приватновласницьким світоглядом українського селянства», культивувати «ненависть до всього великоросійського». Кліше «юдобільшовизму» слугувало універсальним поясненням злочинів радянської влади, від репресивної політики НКВС до примусової колективізації. «Позитивна пропаганда», навпаки, зосереджувалася на ідеї «українсько-німецької співпраці» та прославлінні Адольфа Гітлера як визволителя. Прагматичними цілями окупаційної адміністрації обґрунтовувалися також і

---

¹ Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). Донецьк: Норд-Прес, 2010. С. 93.

² Виноградов С. Формування антинацистської позиції ОУН та її інформаційно-пропагандистська робота // Київські історичні студії. 2015. № 1. С. 84.

³ Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. С. 27.

образи «нового економічного ладу», серед яких ключову роль посідали заклики місцевого населення до роботи в Рейху¹. На думку В. Гедза² така цинічна пропагандистська кампанія мала одну з найбільших агітаційних підтримок. Особливо актуальною вона була зокрема на Харківщині як одному із найбільших радянських промислових регіонів. Окупаційна преса рясніла статтями про умови праці та життя в Німеччині, оголошеннями про набір працівників, репортажами з потягів та німецьких міст, листами остарбайтерів.

Наступний тематичний блок, що також досліджувався сучасними істориками, стосується маніпуляцій національними та історичними наративами минулого. Ця тема, на нашу думку, є однією з суперечливих, адже попри заборону висувати ідеї створення національних держав, періодика Харківщини (здебільшого часопис «Нова Україна») була наповнена матеріалами з української історії та культури. Історики пояснюють таку суперечливість потребою «дозованого» пробудження національних почуттів як інструменту антирадянської, антиросійської політики. Проте, як вказують історики Я. Карпюк³ та Д. Титаренко⁴, такий процес мав і інший, не контрольований окупаційною владою вимір. Для національно свідомої частини місцевих редакцій політика стала доступною формою «критики недавнього радянського минулого».

Отже, окремі тези та висновки сучасних істориків доводять, що тематичне наповнення окупаційної преси було продиктоване воєнно-політичними вимогами нацистської Німеччини. Періодичні видання, як важливий агітаційно-пропагандистський інструмент, мали чіткі цілі: деморалізація місцевого населення, критика радянського минулого, сприяння

---

¹ Меляков А. В. Газета «Нова Україна» как источник по изучению депортации жителей г. Харькова в Германию в период 1941–1943 гг. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць молодих вчених. Харків, 1997. С. 104.

² Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми // Література та культура Полісся. 2013. Вип. 73. С. 265–275.

³ Карпюк Я. І. Часопис «Нова Україна» як засіб пропаганди національних ідей в окупованому Харкові (1941–1943) // *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2016. Sv. 2. С. 60.

⁴ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. С. 37.

економічній експлуатації тощо. Спираючись на попередні висновки, у нашому дослідженні було виокремлено низку тематичних блоків антирадянської пропаганди, що системно втілювалися на шпальтах періодики Харківщини у 1941-1943 роках:

- *Деконструкція радянського минулого та викриття злочинів більшовизму.* В цьому блоці ми об'єднали матеріали, що стосуються системної критики радянського соціально-економічного ладу, а також ті, що присвячені історичним травмам українського минулого – репресії НКВС, Голодомор, антирелігійна політика, примусова колективізація, колгоспна система.

- *Дискредитація і дегуманізація радянської влади та армії.* У цьому тематичному напрямі зосередилися на аналізі ідеологічного кліше «юдобільшовизму» як універсального пояснення радянської системи. Окремо розглянули пропагандистські втілення образів вищого керівництва СРСР, зокрема Й. Сталіна та деморалізованого стану Червоної армії.

- *Формування позитивного образу Німеччини та «нового ладу».* Цей тематичний блок наповнений статтями, що легітимізували окупаційний порядок. До нього входять публікації про Третій Рейх як визволителя від більшовицького гніту, прославляння особи Адольфа Гітлера та агітаційна компанія з вербування жителів Харківщини.

- Наступна наскрізна тема, що зустрічається на сторінках періодичних видань, стосується *національних та історичних наративів*. Даний блок виокремлений на основі суперечливих публікацій, які часто використовували «національні почуття» місцевого населення задля підсилення антирадянської пропаганди. Мотивація авторів таких публікацій, в контексті стратегій виживання у воєнних умовах, неоднозначно оцінюється сучасними дослідниками. Проте, на нашу думку, виокремлення такого тематичного блоку є доцільним: в умовах тотального цензурного контролю, нацистське керівництво вдало маніпулювало культурним, історичним та національним контекстом задля втілення власних ідеологічних цілей. Головним чином це

стосується публікацій, мета яких – поглиблення антимосковської, антиросійської риторики та просування ідей про цивілізаційну інакшість України відносно інших народів СРСР.

● *Міжнародний контекст війни.* Останній тематичний блок складається зі статей, що зображували Другу світову війну як глобальне протистояння двох сил, де СРСР поставав як «азійський ворог європейської цивілізації», а нацистська Німеччина як «захисниця у хрестовому поході» від «більшовицького варварства».

Виокремлення та послідовний аналіз цих тематичних напрямів дозволив розкрити низку механізмів втілення антирадянської пропаганди на сторінках періодичних видань Харківщини, а також прослідкувати взаємозв'язок деяких тематичних блоків з жанровими формами публікацій.

Першим значущим блоком «негативної» пропаганди, який, зокрема, слугував підґрунтям для інших антирадянських наративів, стала послідовна *деконструкція радянського минулого та викриття злочинів більшовизму.* Його головна мета полягала в делегітимізації комуністичного режиму у сприйнятті місцевого населення завдяки регулярним апеляціям до колективної пам'яті, особистих травм. Автори подібних статей (у тому числі й дописувачі у редакцію) не створювали нових «міфів» про минуле, а масово поширювали теми, які при радянській владі були заборонені, існували на рівні приватних розмов, родинних спогадів. Виконуючи директиви окупаційної влади про важливість «розпалювання» спогадів, робітники редакційних колективів зосередилися не лише на проблемах соціоекономічної політики СРСР, але й систематично викривали злочини радянської влади: Голодомор, політичний терор, примусова колективізація, антирелігійна політика. Важливу роль у статтях на цю тему відіграла критика правової та управлінської системи. Радянська судова система та її органи подавалися як залежні від волі вищого керівництва органи, інструменти необмеженого політичного терору. Так, наприклад, в одному з номерів часопису «Нова

Україна» радянська юстиція описується фразами «жахлива самоволя», «непрístupна фортеця злочинних елементів»¹. На сторінках газет зустрічалися публікації, що характеризували правову систему СРСР як викривлений політичною доцільністю каральний механізм². У межах цієї теми висміювалася також некомпетентність та абсурдність більшовицького державного управління, економічного планування. Показовою є стаття газети «Харків'янин», що містить приклади хаотичності радянської торгівлі в порівнянні з економічним ладом нацистської Німеччини³. Матеріал подано у форматі листа-спогаду: «У крамницях влітку повно фуфайок... але не було трусиків. Взимку не було фуфайок, зате з'являлось багато трусиків...». Нераціональне економічне планування зображувалося як частина політики «подвійних стандартів» та цинізму партійної еліти СРСР⁴. Подібні публікації зазвичай рясніли емоційними зворотами, контрастними порівняннями умов проживання різних верств суспільства. В одній зі статей описувалися привілеї для «жидів, працівників НКВД та партійних працівників»⁵, тоді як пересічні громадяни мали лише «право бути оберненим у безвільного, безмовного раба». Антирадянська пропаганда втілювалася також і у статтях про трудову експлуатацію населення СРСР. Вони доповнювали критику колгоспної системи викриттям примусової праці в індустріальному секторі. Про індустріалізацію в радянській Україні та її наслідки згадується у статті про Донбас: відсутність технічної безпеки, нелюдські умови праці, ігнорування потреб робітників – ці спогади стали доказом антигуманної радянської системи⁶. Так само і в есе «Колима», що опубліковано у богодухівському часописі «Рідний Край», згадується тяжка примусова праця як інструмент НКВС для цілеспрямованого фізичного нищення окремих класів: творчої

---

¹ Акт самообвинувачення советської юстиції // Нова Україна. 1942. 26 лип. №164. С. 3.

² За ширмою сталінської конституції // Нова Україна. 1943. 5 січ. №3. С. 3.

³ Принципи торгівлі в Німеччині і у Советів // Харків'янин. 1943. 28 лип. №61. С. 2.

⁴ Скрутне становище советів // Харків'янин. 1943. 6 серп. №69. С. 2.

⁵ Кооперативна система на Україні // Нова Україна. 1942. 1 груд. №272. С. 2.

⁶ В. Боровий. У Донбас (нарис) // Нова Україна. 1942. 26 лип. №164. С. 4.

інтелігенції, селян, технічних робітників¹. Критика радянського соціального ладу не обходилася без згадки про загальний культурний та моральний занепад в СРСР. Так, наприклад, критикувалася радянська освітня система як інструмент виключно ідеологічної обробки². У статті «Новій школі – культурного учителя» стверджувалося, що більшовицький режим «знищив старі, досвідчені кадри, закатував тисячі найкращих учителів» і здійснив їхню заміну на «висуванців з партійним чи комсомольським квитком»³. Цю думку продовжував в авторській статті й Ю. Шевельов: «совєтська школа була безсила виховати якісь позитивні ідеали», замість того «школа вчила брехні, лицемірства, підлости»⁴. Об'єктом критики став і радянський інститут сім'ї. Висвітлювалося й знищення моральності як основи для національного суверенітету українського народу. В одній з районних газет стверджувалося, що радянська влада «зумисно руйнувала інститут сім'ї, принижувала роль матері», а доказом виховання дітей в атмосфері морального розкладу слугували доноси на батьків органам НКВС⁵. Часто подібні публікації мали гостре емоційне забарвлення, перетиналася з антисемітською риторикою: «Жидо-більшевики вчили, що для людини найголовніше – наїстися, напитися»⁶. В одній з публікації «Нової України» стверджувалося про настання «перемоги азійсько-семітського впливу Москви», що спричинило винищення національних культур, інтелігенції⁷. Антирадянська пропаганда стосувалася й мистецтва: у статті «Червоні Гогени» висміювався радянський реалізм як «штучна колхозна буколіка», що була «засобом агітації більшовизму»⁸. Таким чином, антирадянська пропаганда в соціоекономічному та культурному вимірі минулого сприяла образу зруйнованої тоталітарної

---

¹ Колима // Рідний край. 1942. 13 груд. №33. С. 2.

² Культурна політика советів // Нова Україна. 1942. 13 верес. №205. С. 2.

³ Новій школі – культурного учителя // Рідний край. 1942. 2 верес. №4. С. 1.

⁴ Ю. Шевельов. Високе завдання // Нова Україна. 1942. 15 серп. №181. С. 1.

⁵ Зруйнування родини в Большевії // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 16 січ. №4. С. 1.

⁶ Як Німеччина шанує матір // Новий час. 1942. 4 листоп. №5. С. 2.

⁷ Культурна політика советів // Нова Україна. 1942. 13 верес. №205. С. 2.

⁸ Червоні «Гогени» // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.

держави, усі інститути якої (трудовий, права, сім'ї, судовий, культурний) були підпорядковані ідеї перетворення населення на безправних громадян без культурного розвитку та майбутніх перспектив.

Теми Голодомору, колективізації, репресій НКВС та антирелігійної політики були виокремлені в окремі тематичні блоки, адже вони використовувалися як одні з провідних доказів радянського терору. Серед них публікації про Голодомор слугували, на нашу думку, одним з емоційніших інструментів антирадянської пропаганди. Метою аналітичних статей про Голодомор, на нашу думку, була раціоналізація трагедії, що переводила читачів з емоційної площини у площину усвідомлення навмисного характеру голоду, його штучності та спланованості. Так, у статті «Що дали большевики українському селянству» автор наводив детальні розрахунки врожайності, доводячи, що зібраного збіжжя було цілком достатньо для уникнення голоду¹. Статтю завершена висновком про голод як «штучно організований геноцид з метою підкорення селянства». Ще одну спробу демографічного підрахунку у матеріалі «Де ми та скільки нас залишилось»: «10 мільйонів українців зникло під владою жидів-комуністів»². Для підсилення враження наведені цифри візуалізувалися: «Як вистроїти їх по три чоловіки в ряд, то матимемо колону довжиною 3,390 кілометрів». В іншій статті втрати від Голодомору оцінювалися у 7,5 млн осіб, а на радянську владу прямо покладалася відповідальність за «цілеспрямоване знищення українців шляхом терору голодом»³. Інакшими були статті, автори яких використовували емоційно-образну риторичку. Такі публікації про Голодомор були перенасичені експресивними висловами. Так, у «Бюлетені Валківської районної управи» опублікована стаття, в якій зустрічаються фрази «стогін голодних», «люди їли

---

¹ Що дали большевики українському селянству // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 25 верес. №43. С. 2.

² Де ми та скільки нас залишилось // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 28 берез. №8. С. 2.

³ Правда про голод на Україні в 1932–1933 р. // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 16 груд. №52. С. 2.

один одного» тощо. Поряд з описом страждань звичайних селян можна побачити й характеристику радянської влади: «вожді-сатрапи», «здичавілі пси». Згадувалася у статті й постать Й. Сталіна, якого називали «кровожерним псом», «ненажерливим диктатором» та «вождем-катом». Широкого застосування набирала й риторика особистого свідчення. Подібні статті персоналізували трагедію голоду, переводили її в площину індивідуальних страждань, особистих історій. У статті «За ширмою сталінської конституції» наводилось особисте свідчення автора про Голодомор¹. У статті «Советська агітація і дійсність», що була опублікована в «Лозівських вістях», максимально загострювали соціальний аспект трагедії, посилаючись на нерівність: «В той час, коли комісари об'їдались, робітники голодували, а селяни пухли з голоду»². Таким чином, комплексно використавши раціональні, емоційні та соціальні аргументи, автори статей зробили тему Голодомору одним з важливих факторів антирадянської пропаганди. Персоналізований досвід українського селянства став інструментом для делегітимізації радянської влади та створювало психологічне підґрунтя для сприйняття окупантів як «визволителів».

Наратив про політичний терор НКВС слугував другим суттєвим стовпом делегітимізації радянського режиму. Його мета полягала не лише у фіксації злочинів минулого, але й у демонстрації всеохопного та тотального характеру радянської репресивної машини, що була спрямована проти всіх без винятку верств населення. Преса Харківщини активно розвивала цей тематичний напрям: автори детально описували механізми терору, викривали виконавців та персоніфікували жертв. Так, системно наголошувалося на тотальності та всеохопності терору. Автор «Оповідання про Б. Ришкова» підкреслював універсальність категорії «ворога народу»: «Таких «ворогів народу» як я, в таборі було багато: вчителі, лікарі, інженери, колгоспники і

¹ За ширмою сталінської конституції // Нова Україна. 1943. 5 січ. №3. С. 3.

² Советська агітація і дійсність // Лозівські вісті. 1943. 23 трав. №16. С. 2.

навіть робітники»¹. На сторінках окупаційної періодики неодноразово наголошувалося, що образ «робітничо-селянської держави» був ідеологічним міфом, натомість радянська держава «воювала» з усім власним народом². На сторінках харківського часопису «Нова Україна» підкреслювалося, що терор НКВС був ірраціональним, «параноїдальним» інструментом тоталітарного контролю: «За большевиків стати «ворогом народу» було дуже легко. Досить було висловити якесь незадоволення порядками або сказати «жид»»³. Слід окремо зазначити, що терор як планомірна державна політика, що мала конкретну ціль та виконавців. Автор статті «Московські кати» простежував спадкоємність силових органів, викриваючи їх очільників⁴. Він називав ВЧК «бандою», що дала «можливість безкарно вбивати», і оцінював кількість жертв у «багато мільйонів». Персоніфікацію терору помітно й на сторінках «Нової України». Але окрім згадок про «кривавого пса Єжова», низка авторів часопису приділила увагу й методології терору. У публікації «Капище ГПУ» НКВС постав моторошним конвеєром, що використовував «жорстокі методи допитів, тортур, психологічного тиску», де «у 95 зі 100 за десять хвилин вибивають потрібне для ГПУ визнання»⁵. Радянські спецслужби зображувалися як глобальний «апарат убивств і шпигунства», що загрожує не лише власним громадянам, а й іншим державам. Для надання терору статусу документального підтвердження використовувались й невідомі на той час резонансні злочини. Так, на нашу думку, публікації про масові поховання та розстріли цивільного населення мали на меті візуалізувати масштаби вбивств. У статті «Жертви одеських чекістів» повідомлялось про знайдену «братерську могилу» на «понад 5.000 трупів»⁶. Автор нарису «За ґратами чрезвычайки» детально описав процес очікування та виконання смертного вироку 96 особам,

---

¹ На каторзі // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 3.

² І. Багрянний. Марш каторжан // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 3.

³ «Вороги» народу // Нова Україна. 1942. 17 лют. №30. С. 3.

⁴ Московські кати // Рідний край. 1942. 30 груд. №37. С. 2.

⁵ Капище ГПУ // Нова Україна. 1942. 26 берез. №62. С. 3.

⁶ Жертви одеських чекістів // Харків'янин. 1943. 6 лип. №42. С. 2.

що завершилося «гуркотом пущеного автомобільного мотора», який мав заглушити постріли¹. Тема репресій проти національної інтелігенції були невід'ємною частиною антирадянської риторики. Долі відомих особистостей використовувалися як доказ цілеспрямованого нищення режимом національної еліти. Писали про заслання Остапа Вишні на північ: «Так советська влада «підчується» про українських письменників»². У «Рідному краї» згадували про арешт шкільного директора Григорчука, демонструючи переслідування за прояви національної свідомості³. Всеохопність терору мали засвідчити статті про репресії в радянській армії. У газеті «Харків'янин» була розміщена стаття «Справа Весни» про масові репресії проти колишніх військових царської армії⁴. Це подавалося як доказ «параноїдального» режиму, що знищив власних кваліфікованих командирів. Таку тезу ілюструвала й стаття «Останні дні Севастополя», у якій наводилися свідчення про масові розстріли радянського командування загонами НКВС під час відступу⁵. Однією з наріжних тем нацистської пропаганди у 1943 році став Катинський злочин. Ця тема, активно підхоплена представниками місцевої преси, викривала масовий злочин, скоєний більшовиками проти військовополонених іншої нації. В одній зі статей «Лозівських вістей» прямо писали: «...більшевики вбили в Катині 10.000 польських офіцерів»⁶. Автор статті «Табір ГПУ у Козельську» також звертався до цієї теми, змальовуючи трагедію 12 000 польських офіцерів⁷. Усі зазначені злочини радянської влади пов'язувалися з центральним нарративом про «жидо-більшовизм». Цей прийом, на нашу думку, мав на меті раціоналізувати та виправдати поточну антисемітську політику окупантів. Це чітко простежується у вже згаданих

---

¹ За ґратами чреэвчайки // Нова Україна. 1942. 1 серп. №169. С. 2.

² Доля Остапа Вишні // Українське слово. 1943. 24 січ. №1. С. 2.

³ Слова і діла большевиків // Рідний край. 1942. 16 верес. №8. С. 2.

⁴ Справа «Весни» (один з провокаційних процесів НКВД) // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 28 лип. №42. С. 3.

⁵ Останні дні Севастополя // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 2.

⁶ Катін також знищив Сікорського // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 2.

⁷ Табір ГПУ у Козельську // Харків'янин. 1943. 20 лип. №54. С. 2.

прикладом: у «Харків'янині» розстріл у Катині приписувався «жидівським катам», а «Справа «Весни»» пояснювалася змовою з метою звільнити містя для «жидків типу Якіра, Уборевича, Ейдемана». У статті «Відплата за масові вбивства» використовувався образ «єврея-чекіста»¹, а в огляді «Наступ ГПУ на Захід» уся діяльність радянських спецслужб прямо виводилася з «доктрини «жида Маркса» та «жидівської банди» Сталіна»². Таким чином, преса окупованої Харківщини створювала комплексний, багатошаровий образ СРСР як терористичної держави. Інформаційний напрям про НКВС був критично важливим для окупаційної влади, оскільки він уособлював режим, в якому репресивний апарат, керований «жидо-більшовицькими» представниками, систематично знищував усі верстви населення.

Критика радянської соціально-економічної моделі була б неможлива без згадок про злочинність колгоспної системи. Цей наратив пропонував власну відповідь на нерозв'язане питання радянської модернізації, «земельне питання», яке для мільйонів українців було синонімом травматичного досвіду колективізації. Аналіз джерел продемонстрував, що аграрна пропаганда діяла у двох розмежованих, але взаємодоповнюючих напрямках: образ колгоспної системи як злочинної, економічно неефективної та антинаціональної структури контрастував з образом «нового земельного ладу», запровадженого окупаційною владою. Частина статей, що була присвячена викриттю колгоспної системи як інструменту економічного поневолення та національного утиску, яскраво представлена програмною публікацією «Що означає...», автор якої стверджував, що саме колгоспний лад призвів до того, що «мільйони людей повмирало голодною смертю», та був «гальмом для підвищення продукції»³. У статті «Злиденне життя в совхозах» наводилися розрахунки для демонстрації грабіжницької суті системи, стверджуючи, що на

---

¹ Відплата за масові вбивства // Нова Україна. 1942. 5 лют. №21. С. 3.

² Наступ ГПУ на Захід // Нова Україна. 1943. 3 лют. №26. С. 3.

³ Що означає скасування колхозного устрою для сільського господарства? // Нова Україна. 1942. 6 берез. №45. С. 1.

Харківщині «трудодні вартували 60-70 грамів жита на день»¹. Колгоспна система подавалася не лише як економічна експлуатація, але і як цілеспрямований політичний терор проти національної еліти. У статті стверджувалося, що більшовики одночасно з колективізацією провели «ліквідацію сільськогосподарської кооперації» та фізично «ліквідували кооперативних діячів, яких «порозстрілювали, позакатовували у в'язницях». Одночасно з цим презентувався «новий земельний лад» як утопічний образ позитивних змін, що втілювався у новій владі. Так, в одній зі статей риторично протиставлялися «більшовицькі обіцянки» та «реальна політика німців»: «Здійснилась вікова мрія українського селянства. Здійснилось те, що большевики 25 років тому лише обіцяли, а потім ввели колективізацію»². Публікації з подібною характеристикою зустрічаються і на сторінках «Нової України»: примарна окупаційна реформа земельного ладу подавалася як доконаний факт³. Оскільки реальна аграрна реформа за участі окупаційної влади на території Харківщини так і не відбулась, пропагандистські матеріали містили приклади з інших радянських територій. Так, у вовчанській газеті «Українське слово» детально описувався досвід населення Білорусі, де нібито з «631 з ліквідованого... колгоспу» було утворено «близько 57500 нових вільних сільських господарств», а селяни вже отримали землю та документи на неї⁴. Отже, пропагандистська критика колгоспної системи мала подвійний підхід, який був спрямований на забезпечення лояльності селянства та стимулювання його до праці в інтересах окупаційної адміністрації.

Завершальним компонентом тематичного блоку деконструкції радянського минулого став аналіз публікацій, присвячених антирелігійній політиці СРСР. Ця тема актуалізувала спогади про радянські духовні переслідування, сприяла зміцненню ключового ідеологічного міфу про

---

¹ Злиденне життя в совхозах // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.

² Будуймо сільсько-господарську кооперацію // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 4 серп. №10. С. 1.

³ Селяни! // Нова Україна. 1942. 5 берез. №44. С. 5.

⁴ Без колгоспів // Українське слово. 1943. 31 січ. №2. С. 2.

«жидо-більшовизм», а також формуванню образу Вермахту як духовного визволителя, який підтримує традиційні християнські цінності на окупованих територіях. Пропагандистська робота базувалася на протиставленні злочинної радянської політики та релігійного відродження за «новим ладом». Насамперед на сторінках окупаційної преси документувались фізичні нищення релігійної інфраструктури. У публікації «Віра невмируща» наводився конкретний факт «більшовицького вандалізму» у Богодухові, де було знищено «Успенський собор» та новозбудований собор¹. Окрім того, за допомогою пропаганди антирелігійний терор пов'язувався із політичними репресіями, спрямованими проти української національної інтелігенції. У статті «Руйнація Церкви...» гасло В. Леніна «Релігія – опіум для народу» подавалося як ідеологічне виправдання «справжньої розправи» над священниками, яких «величезна кількість була зіслана»². Автор акцентував на зв'язку антирелігійного терору зі справою «СВУ», стверджуючи, що однією з цілей процесу було «обезглавити... керівну частину Української Автокефальної Церкви». Таким чином, нищення церкви трактувалося як свідомий, цілеспрямований акт підриву української національної ідентичності. Ключовим елементом цього тематичного блоку був наратив «жидо-більшовизму». В одному з матеріалів наголошувалось, що «церкви та мечеті були зруйновані більшовиками-євреями»³. Автор представляв євреїв як головних винуватців духовного гніту та ідейних натхненників антирелігійної боротьби: «Чому на чолі безвірників стояв і стоїть жид Губельман-Ярославський? Чому закриті майже всі християнські церкви... і майже ніде не займані синагоги? Хіба це випадковість?». Як було зазначено, на противагу темному минулому окупаційна влада висувала позитивний образ «духовного визволення». Так, наприклад, у замітці містились прямі посилання на

---

¹ Віра невмируща // Рідний край. 1942. 9 верес. №6. С. 1.

² Свято в Самборівці // Новий час. 1942. 18 листоп. №8. С. 4.

³ Советська влада й Сталін // Новий час. 1943. 13 січ. №5. С. 2.

відновлення релігійної свободи, що було яскравим контрастом до попередніх десятиліть¹. Автор прямо пов'язував цю свободу з політикою окупаційної адміністрації: «За допомогою німецьких вояків ми скинули з себе жидо-більшевицьке ярмо, і тепер вільно можемо святкувати наші величні свята». Як неодноразово наголошували сучасні дослідники, інформаційне поле нацистської пропаганди було інституціонально сталим, проте гнучким у часі. Прикладом цій тезі стала реакція на зміну релігійної політики СРСР під час війни, проведення Архієрейського собору. Окупаційна преса відреагувала оперативно: у статті «НКВД в архієрейських ризах» викривалось це «сталінське потепління» як «фарс» та імітацію, стверджувалось, що радянська церква насправді є лише «інструментом НКВД», створеним для дезінформації західних союзників². Преса намагалася довести, що позитивне ставлення більшовиків до церкви було військовою хитрістю. Таким чином, навіть у сфері духовного життя окупаційна періодика демонструвала послідовну стратегію: тотальне засудження радянського минулого та утвердження німецького режиму як єдиної гарантії збереження національних та релігійних цінностей.

Якщо попередній тематичний блок, присвячений деконструкції радянського минулого, був спрямований на спотворенні легітимності режиму та апелював до пережитих населенням травм, наступний центральний напрям фокусувався на дискредитації СРСР у теперішньому часі. Головна мета цього тематичного блоку полягала у тому, щоб представити радянську владу та армію як варварську, дегуманізовану й злочинну силу. Одним з завдань цього напрямку, на нашу думку, було виведення конфлікту за межі звичайної війни між державами, надання йому «цивілізаційної місії». Таким чином, боротьба проти СРСР подавалася як акт захисту європейської культури від «азійської орди». Аналіз окупаційної преси Харківщини дозволив виокремити три ключові, взаємопов'язані компоненти, які сформували цей єдиний

---

¹ Народ і релігія // Нова Україна. 1942. 24 жовт. №240. С. 3.

² НКВД в архієрейських ризах // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 8 трав. №19. С. 4.

тематичний блок: центральним ідеологічним конструктом став образ «жидо-більшовизму»; наступною стала персональна дискредитація та десакралізація радянського керівництва; третій важливий наратив – системне змалювання Червоної армії як деморалізованої, некомпетентної, позбавленої будь-яких моральних принципів жорстокої сили.

Аналіз окупаційної періодики Харківщини засвідчив, що наратив «жидо-більшовизму» функціонував як центральний ідеологічний конструкт, забезпечуючи об'єднання, пояснення та посилення всіх інших напрямків антирадянської критики. Це дозволило нацистській адміністрації перевести політичну й військову боротьбу проти СРСР у конфлікт цивілізаційного характеру, зокрема перекинувши відповідальність за злочини комуністичного режиму на чітко визначену етнічну групу. Ця теза систематично втілювалася на сторінках легальної преси Харківщини за декількома напрямками¹. Першим з них стало встановлення тотожності між радянською владою та єврейським пануванням. Поняття «більшовик» та «єврей» стали співзвучними. В газеті «Нова Україна» спостерігається систематичне використання конструкцій «жидо-большевицький провід», «роки жидо-большевицької влади»². Автор іншої статті вдавався до ще більшої експресії, ідентифікуючи режим як «сталінсько-жидівську банду»³. Задля підсилення тези про «панування» наводились псевдофактичні докази захоплення єврейським населенням усіх ключових управлінь у СРСР. Автор історичної довідки в газеті «Костянтиноградські нові вісті» стверджував, що наслідком більшовицького перевороту стало привілейоване становище євреїв⁴. Вони, на думку автора, «захопили високі пости і стали справжніми володарями». Редакція лозівської газети розмістила публікацію, схожу за ключовою ідеєю, автор якої стверджував, що єврейським населенням великих міст «забране керівництво

---

¹ У жидівському павутинні // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 11 серп. №13. С. 2.

² Кров людська – не вода! // Нова Україна. 1942. 11 лют. №26. С. 1.

³ Україна і большевики // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 1.

⁴ Жиди на Україні // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 8 лип. №1. С. 3.

управлінням і великі виробництва», а у сільській місцевості вони обіймали посади директорів та «одночасно скрізь... працювали також і для НКВД»¹. Автор статті, що була розміщена у «Новій Україні», для опису деградації Харкова під радянською владою використав метафору «Харківська Палестина»². Слід окремо зазначити, що на сторінках окупаційної періодики втілювався наратив про безпосередню відповідальність єврейського населення за масові злочини радянського режиму. У статті «Жидівський кривавий рахунок Советського Союзу» можемо виокремити показовий висновок: «Отже, в Советському Союзі загинуло з вини жидів понад 30 мільйонів чоловік»³. Ця ж теза зустрічається і на сторінках «Харків'янина» при описі Катинського розстрілу. Тут зображені польські офіцери, які нібито усвідомлювали «трагічну долю, що їм готували жидівські кати»⁴. Так само в одній з публікацій у газеті «Рідний край» використана історична аналогія, щодо угорського комуніста Бела Куна як «незначного жидівського журналіста» та «масового вбивцю Криму»⁵. Наратив про «жидобільшовицьку» владу екстраполювався й за межі СРСР як елемент глобальної змови. Дописувач газети «Новий час» стверджував, що «жидам належить уся преса», тобто не лише радянські видання «Правда» та «Известия», але й американська чи британська преса⁶. У часописі «Нова Україна» радянська пропаганда визначалась як «жидівська брехня»⁷. На сторінках періодичних видань зустрічаються й згадки про таємне проникнення євреїв до радянської армії, з їхнім «безмежним прагненням до влади... аби досягти перевороту в світі»⁸. Продовження цієї теми бачимо у статті «Жидівський конгрес у Москві»: «жиди хочуть панувати над усім світом»⁹. Отже, тематичний

¹ І знову жиди // Лозівські вісті. 1943. 23 трав. №16. С. 3.

² Харківська Палестина // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.

³ Жидівський кривавий рахунок Советського Союзу // Харківські короткі зведення. 1943. 17 трав. №48. С. 2.

⁴ Табір ГПУ у Козельську // Харків'янин. 1943. 20 лип. №54. С. 2.

⁵ Бела Кун – масовий вбивця Криму // Рідний край. 1942. 9 верес. №6. С. 2.

⁶ Стихійні питання // Новий час. 1943. 10 січ. №4. С. 1.

⁷ Геть з отруйниками! // Нова Україна. 1942. 11 січ. №2. С. 4.

⁸ Жидівські проникання в советську армію // Харків'янин. 1943. 12 черв. №23. С. 2.

⁹ Жидівський конгрес у Москві // Нова Україна. 1942. 2 серп. №170. С. 3.

напрямок «жидо-більшовизму» функціонував не лише як звичайна антисемітська риторика, а як систематичний ідеологічний інструмент.

Однак успішна дегуманізація радянської влади не обмежувалась лише «єврейським питанням». Нацистські пропагандисти приділяли значну увагу формуванню образу радянських лідерів, насамперед Й. Сталіна, як уособлення всіх вад та злочинів комуністичного режиму. На нашу думку, це мало на меті персоніфікувати ворога в уявленні місцевого населення. Аналіз періодики Харківщини засвідчив, що для цього використовувалося декілька стратегій: викриття культу особистості, конструювання образу боягуза й злодія, візуальна дегуманізація. Показовою для умовної десакралізації Й. Сталіна стала стаття «Людина, що пнеться в Боги», опублікована в часописі «Нова Україна»¹. Автор публікації характеризував культ особи «огидним блюзнірством» та «потворним поганством». Він наголошував, що ця сакралізація була штучним, свідомо сконструйованим актом: «Сталінові вдалося ще за свого життя, зробити себе божеством кривавого большевицького поганства». Відповідальність за це покладалася не лише на оточення, але й на самого диктатора: «такий культ особи може мати місце тільки з найвисочайшої волі... самого хазяїна». Таким чином, пропаганда руйнувала образ «батька народів» і створювала образ самозакоханого тирана, що впав у «божевілля величі». На противагу радянському образу «геніального полководця», на сторінках окупаційної преси Й. Сталін зображувався як боягуз, що покинув армію та народ². Одна зі статей зображувала радянського лідера, що «ховається далеко за Уралом», у безпечному місці, поки його армія слугує «гарматним м'ясом». Цей образ доповнювався звинуваченнями у шахрайстві та бажанні втекти. У матеріалі висміяно зміну військових звань, що подавалося як спроба непомітно сховатися і втекти з награваним добром. Додатковим інструментом дегуманізації радянського керівництва була

¹ Людина, що пнеться в боги // Нова Україна. 1942. 7 листоп. №252. С. 2.

² Ще один трюк Сталіна // Українське слово. 1943. 29 січ. №4. С. 1.

візуальна пропаганда, зокрема, карикатури. На сторінках окупаційної преси Й. Сталіна зображували позбавленим прав, керівником з садистськими нахилами. Образ Й. Сталіна пов'язували з «жидо-більшовицьким»: «за спиною Сталіна стоїть жидо-американський свідочок», а це, відповідно, призвело до того, що «Сталін тепер мусить грати на чужім боці», бути маріонеткою в руках «міжнародного єврейства»¹. У матеріалі під назвою «Таємний наказ Сталіна» щодо розстрілу відступаючих солдатів, автор змальовував образ кривавого тирана, особисто відповідального за військові злочини проти власної армії². Отже, за допомогою викриття культу особи, звинувачення у боягузтві, візуальної дегуманізації та зображення його як маріонетки намагалися знищити легітимний статус радянського лідера та перетворити його образ вождя на образ злочинця.

Іншим пріоритетним завданням пропагандистського апарату стала систематична деконструкція міфу про героїзм і непереможність Червоної армії. Знецінення цього символу в колективному уявленні місцевого населення, на нашу думку, мало на меті підрих до спротиву окупаційній армії. На сторінках окупаційної періодики радянська армія поставала некомпетентною, матеріально зубожілою, морально деградованою. Ця теза яскраво проілюстрована у замітці: «Червоноармійців, яких женуть у бій, розстрілюють 'заградотряди'»³. Тема загороджувальних загонів логічно доповнювалася та посилювалася свідченнями про тотальний контроль НКВС над військовими частинами як інструменту прямого адміністративного терору. У спогадах про оборону Севастополя, що були опубліковані у «Лозівських вістях» стверджувалося, що радянські армійські підрозділи «оточили загопи НКВД і почали відбирати комсостав... Всіх їх було розстріляно»⁴. У газеті «Новий час» були опубліковані свідчення анонімного

---

¹ Сталін нервується // Нова Україна. 1942. 11 жовт. №229. С. 1.

² Таємний наказ Сталіна // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 9 верес. №23. С. 2.

³ «Тяжко поранених треба розстрілювати» // Рідний край. 1942. 27 верес. №11. С. 1.

⁴ Останні дні Севастополя // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 2.

«вищого радянського офіцера», який згадував про атмосферу тотального хаосу, взаємної недовіри та регулярні розстріли простих солдатів¹. Для повної дегуманізації радянського командування активно використовувалася тема ставлення до поранених. Прикладом став короткий, безапеляційний репортаж «Всіх поранених застрелено»². Автор однієї зі статей «Харківських коротких зведень» промовив за уявного червоноармійця: «Червона армія б'ється не за батьківщину, а за жидів, які нас пригноблюють... Жиди й політруки завжди готові стріляти нам у спину»³. Таке знуцання «чужинців та комісарів» мало обґрунтувати доцільність здачі в полон як втечу від «дикого, садистичного терору комісарів», про яку писали на сторінках «Нової України»⁴. Наступний вектор тематичного блоку був спрямований на доведенні тотальної військової неспроможності РСЧА та, як наслідок, неминучої перемоги Вермахту⁵. Періодичні видання на щоденній основі друкували зведення про німецькі воєнні успіхи, що подавалися як тріумфальні, dokonані факти. Яскравим прикладом публікацій, що завжди розміщувалися на перших шпальтах і займали більшу частину номерів, є лаконічне повідомлення в «Українському слові»: «минулий тиждень приніс німецьким непереможним військам дальші, великі успіхи, а московським більшовикам дальші величезні поразки!»⁶. Для підкріплення тези про неминучий розгром використовувалися завищені цифри, що мали на меті пригнічувати прихильників радянської влади. У газеті «Харківські короткі зведення» стверджувалось, що за зимову кампанію 1942-1943 рр. втрати СРСР склали «щонайменше 1 1/2 млн чоловік загиблими» та «понад 12,000 танків»⁷. Автор статті у газеті «Харків'янин» повідомляв про «10 000 ворожих літаків»⁸. Зведення, що стосувалися конкретних ділянок

---

¹ Советський офіцер розповідає // Новий час. 1942. 1 листоп. №4. С. 4.

² Всіх поранених застрелено // Новий час. 1942. 22 листоп. №9. С. 2.

³ Більшовицькі пляни зазнали краху // Харківські короткі зведення. 1943. 9 квіт. №12. С. 1.

⁴ Нові невдачі большевиків // Нова Україна. 1942. 26 лют. №38. С. 1.

⁵ Величезні втрати червоних // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 1.

⁶ Чудо Третьої Німеччини // Українське слово. 1942. 13 верес. №5. С. 1.

⁷ Тяжкі втрати радянців, які все ще наступають // Харківські короткі зведення. 1943. 24 квіт. №27. С. 1.

⁸ Бомбардовано глибокі тили радянців // Харків'янин. 1943. 22 черв. №31. С. 2.

фронту, оперували схожими кількісними показниками: писали про втрату 1082 радянських літаків за квітень або про 55 збитих літаків та 21 танк за один день битви. У статті «Втрати большевиків під Калініном» розповідалось про знищення 12 дивізій та 843 танків¹. Автори статей про деградацію радянської армії не обмежувалися лише фіксацією людських та матеріальних втрат². Вони також розмірковували над причинами більшовицьких поразок, зокрема через невдале й некомпетентне командування³. Наступальні операції РСЧА зображувалися як неорганізовані «масові атаки». У газеті «Нова Україна» наступ під Калініном схарактеризовано як «безглуздий». У статті «Втрати Тимошенка неймовірні» вживали термінологію «хаосу», «втечі» та «морального краху» радянських військ. Змальовано низький рівень оперативного планування, як ворожі танки загрузли в снігових заметах. Третій компонент теми дискредитації радянської армії виокремлено на основі публікацій про матеріальне забезпечення та моральний стан радянського тилу. Для висвітлення матеріальної та моральної кризи в тилу СРСР пропагандисти активно використовували свідчення «перебіжчиків». Значною мірою, задля надання інформації більшої авторитетності, використовували начебто задокументовані свідчення радянських офіцерів. Так, у газеті «Харків'янин» було процитовано майора-перебіжчика, який розповідав про «нестерпно високу дорожнечу» в Алма-Атинській області⁴. У статті «Що діється в Сибіру» автор цілеспрямовано руйнував радянський міф про потужності евакуйованого тилу, описуючи його як «розпад», «нестачу сировини» та «загрозу голоду»⁵. Антирадянська пропаганда щодо тогочасного стану держави підкріплювалася й ілюстраціями злиденного становища армії. В одній публікації червоноармієць свідчив, що «Майже цілий місяць жили ми

---

¹ Втрати большевиків під Калініном // Нова Україна. 1942. 10 груд. №280. С. 1.

² Советські втрати на Кубані // Рідний край. 1943. 9 черв. №20. С. 2.

³ Важкий тиждень советської авіації // Лозівські вісті. 1943. 19 трав. №15. С. 3.

⁴ Скрутне становище советів // Харків'янин. 1943. 6 серп. №69. С. 2.

⁵ Що діється в Сибіру // Нова Україна. 1943. 6 січ. №4. С. 2.

без хліба... останні п'ять-шість днів... ми абсолютно нічого не одержували крім водки»¹. Акценти на моральний та культурний деградації суспільства СРСР втілювалися у статтях про фундаментальні порядки у війську. У публікації «Дрібниці, про які забув Сталін» висміювалося тогочасне введення погонів у Червоній армії, причому стверджувалося, що ці зовнішні зміни не здатні приховати внутрішньої суті². На думку автора, радянській армії бракувало символічних, змістовних «дрібниць»: «традицій, ввічливості, етики й освіти». У тексті з презирством згадувалось, що червоні командири «з'являються на вулицях в брудній уніформі, з нечищеними гудзиками», підкреслювалася їхню «вбогість, неохайність і некультурність». Образ РСЧА цілеспрямовано протиставлявся ідеалізованому образу «культурної» та дисциплінованої німецької армії. В одному з номерів газети «Бюлетень Валківської районної управи» цей образ узагальнювався у виразах «советська навала», «московська орда», що апелювали до історичних стереотипів та страхів перед «азійщиною»³. Отже, на сторінках окупаційної преси Харківщини системно конструювався деструктивний образ Червоної армії. Вона репрезентувалася в площині трьох тематичних конструктів: як армія поневолених солдатів, що утримувалася в покорі терористичними загонами НКВС; як керована дилетантами некомпетентна маса, що зазнавала колосальних втрат; як матеріально та морально здеградована армія, позбавлена культури, дисципліни, надійного тилу. Ці наративи, на нашу думку, були покликані деморалізувати місцеве населення та знищити пропагандистський міф про міць радянської армії.

Паралельно з тотальною деконструкцією образу радянської системи, яка становила «негативну» частину антирадянської пропаганди, окупаційна преса виконувала на менш важливе завдання – створення контрастного

---

¹ Останні дні Севастополя // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 2.

² Дрібниці, про які забув Сталін // Харків'янин. 1943. 6 серп. №69. С. 2.

³ Советська навала // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 15 трав. №27. С. 1.

«позитивного» образу Третього Рейху. Це завдання полягало у цілеспрямованому формуванні привабливого міфу про «новий лад», що настав під окупаційною адміністрацією. «Негативна пропаганда» мала на меті руйнувати ідеологічні засади комунізму, делегітимізувати попередній режим. Це породжувало дезорієнтацію, страх у місцевого населення. «Позитивна пропаганда», навпаки, була покликана заповнити ідеологічний вакуум, забезпечити контроль над населенням. Завдання цього тематичного блоку полягало у повній ідеологічній трансформації нацистської присутності на території радянської України, зокрема на Харківщині: з образу «загарбника» на образ «визволителя», носія цивілізаційних змін¹. На сторінках преси нацистська Німеччина повстала як архітектор майбутнього процвітання Європи; як військова сила, що вивільнила народи від «жидо-більшовизму». Проаналізувавши доступні нам джерела, було виділено чотири взаємопов'язані компоненти цього тематичного блоку. По-перше, це образ Вермахту як визволителя, створення образу німецького солдата як рятівника від комуністичної тиранії. По-друге, це прославлення постаті Адольфа Гітлера як першопричини визволення українського народу. Він подавався як творець Нової Європи, гарант перемоги над більшовизмом. Третій компонент переводив абстрактні ідеї «визволення» у площину соціально-економічних обіцянок. Публікації цього плану створювалися задля демонстрації переваги націонал-соціалістичної економічної моделі над радянською системою. На шпальтах газет нацистська Німеччина зображувалася як земля економічного дива, технологічного прогресу та суспільного добробуту². У цьому контексті постав і четвертий компонент позитивної пропаганди – агітаційні матеріали для вербування остарбайтерів, які, на думку пропагандистів, мали унікальну можливість виконати почесний обов'язок і долучитися до спільного будівництва процвітаючого майбутнього. Невід'ємною складовою

¹ Німецькі ремісники з Райху на Україні // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 2.

² Новий земельний лад // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 26 берез. №20. С. 1.

«позитивної» пропаганди був образ німецької армії не як окупаційної сили, а як «армії-визволительки». Образ Вермахту яскраво втілений в одній зі статей «Нової України»: «несе змученим людям советської тюрми ідеї, нового, справедливого ладу»¹. Головною частиною образу була демонстрація її непереможності та військової міці. Пропагандисти і тут використовували статистичні дані, але з іншою метою: «Міць Німеччини зростає щодень...», а виробництво танків та амуніції зросло «на 6,3 раза і 400%»². На основі сформованого уявлення про неминучість більшовицької поразки будувався й прямий заклик до колаборації місцевого населення³. Він висвітлювався позитивно, як патріотичний обов'язок визволеного українського народу. У статі «Добровольці-бійці за Українську Вітчизну» автор апелював до національних почуттів: «кожен українець, кожен чесний син свого краю мусить стати в ряди борців за українську вітчизну проти московсько-жидівського більшовизму»⁴. Таким чином, служба на боці Німеччини подавалася не як зрада радянської держави, а як вища форма українського патріотизму.

На вершині «позитивної» пропаганди нового ладу знаходилась постать Адольфа Гітлера. Його образ конструювався для заміщення культу особи Й. Сталіна. На шпальтах газет А. Гітлер був наділений рисами месіанського вождя, антагоніста «світового зла» та покровителя «визволених» народів. У статті «Любов до Батьківщини» приводилось таке позначення: «Величезним виявом сучасного німецького патріотизму став націонал-соціалістичний рух... В наші історичні години залунало слово найбільшого патріота Німеччини – її Фюрера»⁵. Таким чином, образ А. Гітлера подавався як втілення нації та патріотизму, взірць для наслідування. Протиставлення образу фюрера образу

¹ Огидні методи // Нова Україна. 1942. 20 верес. №211. С. 2.

² Незламна міць Німеччини // Харків'янин. 1943. 12 черв. №23. С. 1.

³ Ідіть до нас // Харків'янин. 1943. 26 лип. №59. С. 2.

⁴ Добровольці – бійці за Українську Вітчизну // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 2.

⁵ Любов до Батьківщини // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 1.

«вождя народів» відбувалося й у світоглядній площині. Автор замітки у «Харківських коротких зведеннях» стверджував: «Адольф Гітлер пропонує дійсну свободу релігії. Сталін лише грає комедію...». Ця теза підкріплювала наратив про антирелігійну політику більшовиків і позиціонувала А. Гітлера як захисника традиційних цінностей та відновлювача релігійної справедливості¹. Водночас образ фюрера нерозривно пов'язувався з центральним ідеологічним конструктом «жидо-більшовизму», він подавався як головний борець проти «світового єврейства»: «Адольфа Гітлера жиди ненавидять, Сталін їх улюбленець та служник. Цим сказано все»². Нарешті, А. Гітлер зображувався як «виконавець бажань» українського народу. У статті про створення дивізії «Галичина» наголошувалося, що «Фюрер здійснив його часто висловлюване бажання»³. Цим жестом він нібито визнавав «волю до будівництва» українського населення і дарував йому можливість мати власну військову силу, що мало, на нашу думку, легітимізувати його владу в очах національно орієнтованої частини читачів.

Як і було зазначено, на нашу думку, паралельно з деконструкцією радянського минулого, ключовим завданням окупаційної преси було формування «позитивного» пропагандистського тла, зокрема образу привабливого нового порядку під егідою нацистської Німеччини. Аналіз матеріалів преси Харківщини дозволив виділити три підпункти цього тематичного напрямку: економічне відродження, соціальні можливості та культурно-духовне відродження українського народу. Одним із потужних інструментів «позитивної» пропаганди став аргумент, спрямований на селянство та містян, про негайне економічне покращення та, найголовніше, відновлення приватної власності⁴. Преса подавала аграрну реформу як особистий дар німецького керівництва. Так, у газеті «Рідний край» була

---

¹ Духовне відродження села // Нова Україна. 1942. 13 груд. №283. С. 1.

² Короткі повідомлення. Реклама // Харківські короткі зведення. 1943. 2 квіт. №5. С. 2.

³ Державний акт у Галичині // Нова Україна. 1942. 18 жовт. №235. С. 2.

⁴ Великонімецьчина // Рідний край. 1942. № 1. С. 1.

опублікована «Відповідь Райхсміністра» А. Розенберга старості села Зарябинки, де процес наділення селянства землею подавався як історичний акт: «Здійснилася мрія, якою разом зі всім селянством України жили вони протягом всіх чорних років большевицько-жидівського панування»¹. Одна з публікацій у газеті «Харків'янин» також наголошувала на «поновленні господарювання на принципах приватної власності»². Економічне відродження активно ілюструвалося прикладами нового господарського життя. У газеті «Нова Україна» наводилась статистика: ВУКОспілка як «могутній економічний чинник» нібито об'єднувала у 1943 році «6 млн членів-господарів» та «15 000 крамниць», що мало свідчити про швидке відновлення торгівлі під «культурним, раціональним керівництвом німецької влади»³. У «Харківських коротких зведеннях» обіцяли «городню землю для міського населення» як винагороду за зразкову працю⁴. Образ економічного добробуту посилювався на контрасті із радянською бідністю, як у листі з «Українського слова», в якому автор описував берлінський магазин («скрізь велика кількість товарів») і робив висновок, що «два роки війни майже не відбилися на забезпеченні німецького мешканця» на відміну від 23 років радянської влади⁵. Другим стовпом пропаганди «нового ладу» була обіцянка соціальної захищеності, насамперед у межах освіти та трудових відносин⁶. Це було спрямовано на молодь та кваліфікованих робітників, зазвичай містян. У статті «Невтомно працювати і вчитися», наприклад, заявлялося, що представники нацистської влади «відбудують або створять нові учбові виробні... школи», гарантуючи «вільний добір фаху за порадою спеціалістів! Постачання та платня забезпечені!»⁷. Праця подавалася як шлях до щастя, а німецьке

---

¹ Німецьке будівництво на Україні. Розмова з райхскомісаром гавляйтером Кохом // Рідний край. 1942. №7. С. 1-2.

² Ми з німцями // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.

³ Кооперативна система на Україні // Нова Україна. 1942. 1 груд. №272. С. 2.

⁴ Городня земля для міського населення // Харківські короткі зведення. 1943. 5 трав. №36. С. 2.

⁵ У берлінському універсальному магазині // Українське слово. 1943. 24 січ. №1. С. 2.

⁶ Будуймо сільсько-господарську кооперацію // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 4 серп. №10. С. 1.

⁷ Невтомно працювати і вчитися // Рідний край. 1942. 27 верес. №11. С. 1.

командування – як турботливий опікун, що «дбає за кадри для господарства»¹. Пропаганда праці в Третньому Рейху подавалася як найвища форма участі у будівництві «Нової Європи». На сторінках богодухівської газети було опубліковано лист «Радість батьків – наша радість», в якому стверджувалося, що молодь «свідомо, з радістю їде... у країну визволителів, щоб чесною працею своєю взяти участь у боротьбі за Нову Європу»². На сторінках «Харківських коротких зведень» цей наратив підсилювався протиставленням «жахливого сну» під «ярмом большевизму» новим можливостям у Німеччині³. Окремим соціальним ліфтом, на думку пропагандистів, була військова або адміністративна співпраця⁴. В одному з номерів «Нової України» формування допоміжних частин з радянських військовополонених було представлено як їхню «самостійну ініціативу» у боротьбі проти «гнобителів»⁵. Третім важливим елементом ідеології «нового ладу» було проголошення культурного та духовного відродження українців⁶. Це, на нашу думку, мало закріпити образ німців як визволителів від «азійського» більшовизму. Найяскравіше, як було зазначено, це втілювалося у темі відновлення релігійної свободи. У великодньому зверненні «Христос Воскрес!» прямо пов'язувалась можливість святкування з німецькою окупацією: «Після довгих років жидівсько-більшовицької неволі громадяни знову вільно святкуватимуть»⁷. Уся заслуга приписувалася особисто А. Гітлеру, який «вигнав раз назавжди з України жидів і більшовиків і запровадив цілковиту свободу вірування». Отримана від нацистів духовна свобода мала доповнюватися культурним розвитком під наглядом «синів Великонімеччини», які «своєю особистою поведінкою вчать нас... любити працю, культуру»⁸.

¹ Господарське відродження України // Нова Україна. 1942. 24 жовт. №240. С. 3.

² Радість батьків – наша радість (Лист з Великонімеччини) // Рідний край. 1942. № 1. С. 2.

³ Большевицькі пляни зазнали краху // Харківські короткі зведення. 1943. 9 квіт. №12. С. 1.

⁴ Галицька стрілецька СС дивізія // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.

⁵ Німеччина кличе тебе! // Нова Україна. 1943. 17 січ. №12. С. 4.

⁶ Рік визволеної української преси // Нова Україна. 1942. 11 жовт. №229. С. 2.

⁷ Христос Воскрес! // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 4 квіт. №10. С. 2.

⁸ Короткі повідомлення // Харківські короткі зведення. 1943. 31 берез. №3. С. 2.

Кампанія вербування робочої сили до Третього Рейху була прагматичною та зумовленою економічно-господарськими потребами нацистів¹. На сторінках окупаційної періодики влада пропонувала конкретний механізм, «соціальний ліфт», інтеграцію у оновлену Європу. Особливо цей тематичний блок був націлений на молодь. Аналіз преси Харківщини продемонстрував, що ця агітаційно-пропагандистська кампанія не була одноманітною та вирішувала низку ідеологічних завдань. По-перше, обґрунтувати примусове вивезення місцевого населення та сформувати уявлення про начебто добровільний та ідеологічно вмотивований вибір більшості оstarбайтерів. Праця в Німеччині подавалася як почесна місія у спільній боротьбі проти більшовизму². У статті «Праця в Німеччині – боротьба за остаточну перемогу над більшовизмом» автор сформулював цю тезу максимально чітко³. Цей матеріал став прикладом «апологетики праці», адже вона позиціонується як «моральна альтернатива» попередньому «радянському рабству» і як безпосередня участь у війні на «фронті праці». Для підсилення пропаганди використовували апеляцію до авторитетів. У статті «Обов'язок праці українського народу» посилалися на «єпископів православної автокефальної церкви», які нібито санкціонували цю діяльність⁴. «Звільнений від більшовицького ярма український нарід... стоїть на фронті праці в одних рядах разом з німецькими... народами», щоб «допомогти німецьким робітникам збройових заводів кувати зброю для солдатів». Пропагандисти усвідомлювали, що головною перешкодою для добровільного вербування був страх, породжений радянським підпіллям. Так, значна частина матеріалів була присвячена прямому спростуванню цих «чуток»⁵. В газеті «Українське слово» зафіксована декілька з них: «Мовляв, німці вистрілюють усіх полонених, а над

---

¹ Новий земельний закон в дії // Рідний край. 1942. 19 серп. №1. С. 2.

² Праця українців у Німеччині // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 30 черв. №33. С. 2.

³ Праця в Німеччині – боротьба за остаточну перемогу над большевизмом // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 13 серп. №38. С. 1.

⁴ Обов'язок праці Українського народу // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 19 серп. №16. С. 2.

⁵ Гідна відсіч советській пропаганді // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 20 квіт. №23. С. 2.

цивільною людністю по звірському знущаються. Виколюють очі, відрізують всякі можливі частини тіла, розчавлюють людей танками і т. д.»¹. Далі автор наголошував, що ці повідомлення «підлий, підступний, московсько-жидівський обман», мета якого – змусити українців «страхом перед німцями» захищати «саветскаво атечества». По-третє, німецька пропаганда протиставляла радянським «жахам» позитивну картину життя остарбайтерів. У газеті «Рідний Край» було опубліковано серію матеріалів із промовистими назвами: «Німеччина дбає про українських робітників»² та «Українські селяни в Німеччині»³. Вони створювали образ Третього Рейху як турботливої держави, що опікується робітниками. Слід зазначити, що особливо популярною була публікація нібито справжніх листів та репортажів про повернення робітників⁴. У газета «Лозівські Вісті» була опублікована замітка «Українська дівчина Повертається з Німеччини додому», що спростовувала радянську тезу про «квиток в один кінець»⁵.

Наступний виокремлений нами тематичний блок антирадянської пропаганди став найбільш суперечливим та складним. На відміну від інших складових «негативної» або «позитивної» пропаганди, використання національних та історичних тем вимагало значно обережнішого підходу. Це, на нашу думку, було зумовлено розбіжностями в самій нацистській ідеології. Ми знаємо, що існувала нагальна потреба залучити українське населення до співпраці (у тому числі апелюючи до їх національних та історичних почуттів), але з іншого боку, у стратегічних цілях нацистських ідеологів не було місця для бодай автономії українського народу. Україна розглядалася виключно як «життєвий простір» і об'єкт колонізації. У тодішній парадигмі преса Харківщини, особливо видання на кшталт центрального часопису «Нової

---

¹ Без колгоспів // Українське слово. 1943. 31 січ. №2. С. 2.

² Німеччина дбає про українських робітників // Рідний край. 1942. 26 серп. №2. С. 2.

³ Українські селяни в Німеччині // Рідний край. 1942. 13 груд. №33. С. 2.

⁴ Заслані повертаються на батьківщину // Рідний край. 1942. 30 груд. №37. С. 2.

⁵ Українська дівчина повертається з Німеччини додому // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 4.

України», де працювала значна кількість представників української інтелігенції, стала місцем реалізації двох різних, хоч і тимчасово поєднаних, завдань. Для німецької адміністрації цей наратив був інструментом для поглиблення розколу, а для авторів – спроба використати дозволену антимосковську риторику як легальну можливість для пробудження національної свідомості, культурного та історичного відродження. Відтак, нами було виділено два пропагандистських вектори цього тематичного блоку. По-перше, це відкрита антимосковська (антиросійська) риторика. Подібним публікаціям характерна ідея «віковичного» цивілізаційного конфлікту між «європейською» Україною та «азійською» Московією, у якому радянська влада постала лише новітнім втіленням російського імперіалізму¹. По-друге, висвітлення української історії та культури, переосмислення радянського дискурсу.

Отже, важливим компонентом ідеологічної деконструкції радянського ладу, нерозривно пов'язаним із критикою «жидо-більшовизму», була антимосковська риторика. Її мета полягала у тому, щоб перенести образ «більшовизму» з політичної сфери у площину історичної тяглості, «віковичної боротьби» з московським імперіалізмом. Це дозволяло нацистській владі вирішити одразу два завдання: мобілізувати антирадянські настрої населення й перенаправити їх в русло антиросійської ворожнечі. Аналіз джерел засвідчив системне використання цього наративу у пресі Харківщини. Пропагандисти проводили прямі історичні паралелі між методами царату та радянської влади². Вони доводили їхню ідентичність у ставленні до українського народу, конструювали тяглість московського імперіалізму. Таким чином, доводили, що тоталітаризм та деспотія була незмінною рисою російської державності. Характерною була стаття «Чого вчилися від Петра сталінські енкаведисти», де

---

¹ Советська влада й Сталін // Новий час. 1943. 13 січ. №5. С. 2.

² Полтавська катастрофа 1709 року // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 17 лип. №39. С. 3.

стверджувалося: «між методами Петра I і Сталіна немає жадної різниці»¹. Автор писав, що «московсько-жидівські комуністи» свідомо «захоплювалися страшним Петром I», оскільки вбачали в ньому взірець для власних злочинів та порушення прав європейських держав. Й. Сталін поставав як прямий учень і спадкоємець російських деспотів. В іншій статті дії радянської влади характеризувались як такі, що століттями «нищили народну енергію, вносили в людські душі руїну»². На думку автора, результатом цього тиску «під московською пугою» стало перетворення українців на «стан людей, придатних лише для службової допоміжної ролі», «стара, горда й вільнолюбна народність обернулася на націю дядьків... і стала малоросами». Для емоційного підкріплення тези про віковично ворожнечу використовувалися й історичні події³. У статті «Перемога під Конотопом» перебіг історичної битви був використаний для протиставлення «європейської» України «азійській» Московії⁴. У ній згадується табуйований радянською історіографією гетьман Виговський як символ перемоги української зброї над варварською силою. Особливий акцент робився на жорстокості царських військ: «Москалі вирізали там усіх українців від малого до старого і обложили Конотоп». В іншій статті згадувались постаті українських соціалістів, які, на думку автора, були отруєні «троянським конем» російської культури. Так, В. Винниченко та інші «запаморочені інтернаціоналістичною дурійкою», бачили в росіянах не «відвічних ворогів», а «братній нарід» і злочинно «розпустили українську армію»⁵. Тема русифікації не обмежувалася згадками про події Української революції. Вона розкривалася у багатьох статтях як цілеспрямована політика культурного та фізичного знищення нації. Так, автор статті «Як русифікували Україну» назвав русифікацію українського народу «найпідступнішою» і

---

¹ Чого вчилися від Петра і сталінські енкаведисти // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 3.

² Остання соломинка Сталіна // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 28 берез. №8. С. 1.

³ Зруйнування Січі // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 5 черв. №27. С. 3.

⁴ Перемога під Конотопом // Нова Україна. 1942. 8 лип. №148. С. 2.

⁵ Ставаймо лицем до Європи! // Українське слово. 1942. 30 серп. №3. С. 1.

«найжорстокішою» за радянських часів¹. Він навів приклади закриття українських шкіл, газет, університетів, терор проти інтелігенції, ліквідацію національних кордонів. Період українізації подавався як «підступна тактика» обліку носіїв української ідентичності для їх подальшого знищення. У статті «Т. Шевченко і рідна мова» ця теза поглиблена звинуваченнями у лінгвоциді. Стверджувалося, що радянська влада русифікувала українців хитріше. Більшовики звинувачувалися у тому, що «взялися за примусове пристосування української мови до російської... за немилосердне калічення гарної української мови, аби якнайбільше наблизити її до російської, зробити її лише діалектом російської мови»². У цій канві більшовизм був лише продовженням імперської політики, більш жорстоким стосовно українців.

Редакції послідовно формували образ радянської влади як деструктивної сили, що протягом усього періоду свого існування цілеспрямовано нищила українську духовність, традиції та національні символи. У цьому контексті німецька окупація подавалася як «визволення», шанс на відновлення культурної тяглості та повернення до автентичних українських національних форм. У більшості публікацій на цю тему головною ідеєю була теза про радянську політику «обрусіння» та витіснення всього українського з етнічних територій. Автори часто доходили до висновку, що саме німецька влада сприяла припиненню цієї «боротьби» проти українства³. Значне місце у пропагандистському дискурсі (на противагу радянській системі) посідала апеляція до національних почуттів – любові до батьківщини, до рідної землі, до власного народу⁴. Особливо важливим інструментом пропаганди стала українська літературна спадщина⁵. Так, у статті «Українська

---

¹ Як русифікували Україну // Нова Україна. 1943. 10 січ. №6. С. 3.

² Т. Шевченко і рідна мова // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 18 берез. №5. С. 1.

³ Як большевики нищили українську культуру // Рідний край. 1942. 16 верес. №8. С. 2.

⁴ Шануймо народні обряди і звичаї // Рідний край. 1942. 20 груд. №35. С. 2.

⁵ Охороняймо нашу українську культуру // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 14 берез. №4. С. 2.

література в боротьбі з більшевизмом» творчість Григорія Косинки подається як доказ того, що більшовизм був «модерним засобом поневолення України Москвою»¹. Найбільш різко антирадянська риторика простежується в одному з номерів «Костянтиноградських нових вістях». У статті «Недоля українських письменників» систематично підкреслювалось, що Спілка письменників України складалася з «москалів, жидів і поляків», яким нібито довіряли керівні посади, тоді як українців використовували для «легкого контролю»². Етнічно забарвленою стала стаття «Як паплюжено українську народню пісню за більшовиків»³. У ній радянську культурну політику зображено як цілеспрямоване «спотворення» української народної пісні, а відповідальність за це автор прямо поклав на «жидівських композиторів», які нібито займали провідні місця в радянських музичних установах. У тексті йшлося про встановлення «духового НКВД», що мало на меті «знищити українську душу». Слід окремо зазначити, що героїзувалися ті персонажі чи реальні історичні постаті, яких можна було подати як борців проти радянської влади, у тому числі учасники повстанських рухів⁴. У цьому контексті велику роль відігравав й образ селянина. Тема українського селянства як «охоронця національних традицій» розгорталась в численних публікаціях. У статті «Шлях українського селянина» саме село зображене джерелом духовної сили народу, що дало Україні «нашого великого пророка Тараса Шевченка»⁵. Отже, висвітлення української історії та культури на шпальтах окупаційних газет використовувалося як стратегія політичного й ідеологічного впливу. Український національні символи, традиції, народна творчість, історичні постаті та літературні авторитети використовувалися для побудови маніпулятивної позиції. Більшовизм представлявся як руйнівна сила, набував

¹ Українська література в боротьбі з більшовизмом // Нова Україна. 1942. 2 верес. №195. С. 2.

² Недоля українських письменників // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 15 лип. №3. С. 3.

³ Як паплюжено українську народню пісню за більшовиків // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 12 груд. №51. С. 2.

⁴ Трагедія М. О. Скрипника // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 10 лип. №37. С. 2.

⁵ Шлях українського селянина // Нова Україна. 1943. 18 лют. №34. С. 1.

рис «чужинського панування». А Україна – як автентичний простір духовної та історичної тяглости. Відновити їх український народ, за логікою пропагандистів, міг лише за сприянням нацистської Німеччини¹.

Наступним тематичним пластом антирадянської пропаганди, який ми виокремили на сторінках окупаційної преси Харківщини, став міжнародний контекст, що зображав СРСР як ворога європейської цивілізації. Усі попередні проаналізовані джерела концентрувалися на внутрішньому (соціальному, політичному, національному чи культурному) вимірі. У цьому ж сегменті антирадянської пропаганди цілеспрямовано формувалося уявлення про Радянський Союз як цивілізаційної опозиції до Європи. У цьому контексті нацистська окупація українських земель повставала як частина «спільної європейської боротьби», українське населення як союзник нових європейських народів під егідою Третього Рейху². У матеріалі «Європа починає пізнавати Московщину» більшовизм, наприклад, окреслено як «дику і криваву поганську віру», де «держава є богом, а людина – лише сировиною»³. У ньому радянська ідеологія співставлена з рівнем квазірелігії, що протиставлена гуманістичним, культурним основам християнської Європи. Для підсилення тези автор підкреслив не тільки культурну, а й антропологічну відмінність «московського типу» від «європейської людини» – «варварські маси сарматських рівнин». Цьому тематичному блоку, на нашу думку, взагалі максимально притаманні антропологічні образи. Вони поєднувалися з історичними аргументами, як-от у статті про радянський режим, що описано «джерелом воєнних злочинів» і «загрозою для всього світу»⁴. Історичний та антропологічний виміри антирадянської пропаганди неможливі без антисемітської риторики. Вона була покликана пояснити не лише походження радянської влади, але й міжнародну підтримку СРСР. В одному з матеріалів

¹ Шануймо народні обряди і звичаї // Рідний край. 1942. 20 груд. №35. С. 2.

² Виступи проти советських окупантів // Рідний край. 1942. 20 груд. №35. С. 2.

³ Європа починає пізнавати Московщину // Нова Україна. 1942. 9 верес. №201. С. 2.

⁴ Чого сподіватися Європі від більшовицького звіря // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 8 трав. №19. С. 1.

було висунуто тезу про існування «жидівської зграї в Британії і США», яка нібито «шукає нових засобів підтримати більшовицький режим»¹. Подібні статті створювали враження глобальної змови, де СРСР, Великобританія й США опинялися по один бік «антиєвропейського фронту». В інших матеріалах ця теза розширювалася для пояснення причин світової війни як «темної закулісної махінації світового жидівства». Так, у статті «До питання про відповідальність» відкрито заявлено, що справжні винуватці війни – не Третій Рейх, а держави антигітлерівської коаліції, які «під проводом жидівських фінансистів» підштовхнули Європу до конфлікту². Не менш важливою за антисемітську риторичку стала ідея глобального поширення більшовизму. У статті «Рука Москви» автор розлого оглянув географію «радянської пропаганди»: від фабрик Великої Британії до Голлівуду, від Швейцарії до Індії³. У тексті згадувались курси з комунізму, підпільні осередки, навіть «делегатії з СРСР», що прибувають у колоніальні країни. На сторінках «Харківських коротких зведень» ці тези підтверджувалися згадкою про болгарську поліцію, яка «викрила жидо-більшевицьку терористичну групу»⁴. Використання таких прикладів, на нашу думку, мало переконати аудиторію, що більшовицька підривна діяльність несе загрозу для всієї Європи. На противагу варварському поширенню СРСР нацистська Німеччина виступала носієм гуманізму та європейського порядку: «кожен, хто має рахунки з молодцями по той бік фронту, мусить допомагати знищувати большевизм»⁵. У статті «Чудо Третьої Німеччини» Лев Чайковський вибудував апологію націонал-соціалістичної моделі, подавши її як «відновлення природного закону історії», де русійною силою стали нації⁶. Отже, міжнародний блок антирадянської пропаганди в окупаційній пресі

---

¹ Знаряддя світового жидівства // Харків'янин. 1943. 4 серп. №67. С. 2.

² До питання про відповідальність // Нова Україна. 1942. 5 лют. №21. С. 3.

³ Рука Москви // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 29 груд. №55. С. 2.

⁴ Захоплено большевицьку терористичну групу // Харківські короткі зведення. 1943. 15 трав. №46. С. 1.

⁵ Європа починає пізнавати Московщину // Нова Україна. 1942. 9 верес. №201. С. 2.

⁶ Чудо Третьої Німеччини // Українське слово. 1942. 13 верес. №5. С. 1.

Харківщини був спрямований на створення цілісного геополітичного наративу, де СРСР постав не просто ворогом України, а головною загрозою всьому цивілізованому світу. Через історичні аналогії, узагальнення, релігійно-моральні образи та конспірологію на сторінках преси формувалось уявлення про війну як про метафізичне протистояння між «Європою» і «Москвою», між «світлом» і «темрявою».

3.2. Жанрова система окупаційної преси

Преса виконувала одну з головних ролей інформаційного впливу на місцеве населення, відтак жанрова палітра не була випадковою, вона використовувалась для створення або підсилення потрібних меседжів. Від оперативної трансляції до глибинного емоційного закріплення потрібних наративів. У сучасній науці поняття жанру розглядається як комунікативно-когнітивна категорія, що зумовлює параметри тексту, а також забезпечує потрібний характер взаємозв'язку автора і читача. В. Здоровег¹ підкреслював, що жанр є «концентрованою формою професійної пам'яті», яка є критично важливою для масової комунікації. В. Дрешпак² акцентував на іншій функції жанру як інструменту соціального впливу. В його розумінні саме жанр визначає, які факти мають бути відібрані, яким чином структуровані і у якій формі подані для певної аудиторії. О. Лаврик, доповнюючи цю перспективу, наголосила, що жанр – це також система, що формує відповідний наратив³. Отже, використовуючи концептуальні засади сучасних дослідників, можемо заключити: жанр – своєрідний посередник між повідомленням і впливом, текстова форма для трансляції певних ідеологічних тез.

Нацистські функціонери, розуміючи, що окупаційні газети були інструментом організованої державної пропаганди, використовували різні жанрові форми. Написання коротких інформаційних матеріалів, наприклад,

---

¹ Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: підручник. Львів: ПАІС, 2004. С.127

² Дрешпак В. М. Жанрологія журналістських творів: навч. посіб. Дніпро: УМСФ, 2021. 186 с.

³ Лаврик О. В. Основи журналістики: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Журналістика». Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 72 с.

заміток, фронтових повідомлень або оперативних звітів, дозволяло їм підтримувати ефект безперервних повідомлень про неминучість краху радянської влади та незворотність нацистської окупації. Задля обґрунтування пропагандистських меседжів вони використовували аналітичні жанри, наприклад, статті, огляди, великі кореспонденції. На сторінках періодики можемо побачити історичні аналогії, статистичні виклади, логічні та наукові схеми. Вони пояснювали читачу цілісну картину світу, створену нацистським інформаційним впливом. Нариси, памфлети, творчі замальовки – ці одиниці художньо-публіцистичного жанру виконували більш емоційну функцію. За допомогою метафор, гіперболізованих образів, яскравих сюжетів та особистих історій пропагандисти підсилювали потрібні аспекти антирадянської пропаганди.

Інформаційні жанри становили значну частину текстового наповнення преси. На нашу думку, їхня ключова роль полягала у створенні безперервного інформаційного тла, у якому повторювалися потрібні ідеологічні погляди і установки, відчуття воєнної дійсності¹. Через короткі жанрові форми, які становили більшість в номерах усіх газет і часописів, трансливалися базові ідеї створеного нацистами інформаційного поля. Слід окремо зазначити, що інформацію для цього жанру централізовано розповсюджували представники відділів пропаганди. Якщо ж, за певних обставин, редакції не отримували оперативної інформації для наповнення перших шпальт, вони мали звертатися виключно до німецькомовної офіційної преси². Автори окупаційних видань найчастіше використовували замітки. Вони були стислими, лаконічними, оперативними. В них найчастіше формувався образ німецької армії, що мала стратегічно ініціативу на фронтах³. Короткі замітки часто містили повідомлення про звільнення населених пунктів, знищення радянської

---

¹ Короткі повідомлення // Харківські короткі зведення. 1943. 2 квіт. №5. С. 2.

² «Duz» про московські утиски української мови // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 16 груд. №52. С. 1.

³ Харчове становище советів // Харків'янин. 1943. 7 серп. №70. С. 1.

техніки, захоплення військових трофеїв чи полонених¹. Вони розміщувалися на 1-2 сторінках видань, публікувалися щільно, часто повторювалися, подавалися як факт. Поряд з замітками найчастіше друкувалися звіти або військові зведення². Вони були спрямовані на формування чітко структурованого уявлення про перебіг бойових дій. Їхня структура була компактною: перелік успіхів німецьких військ («ліквідація осередків опору», «знищення значної кількості радянської техніки»³, «перехоплення комунікацій») поєднувався з акцентами на втечі або «хаотичному» відступі Червоної армії⁴. У текстах систематично відтворювалася ідея про технічну, тактичну і моральну перевагу німців⁵. Інформація у військових зведеннях була маніпулятивною або відверто неправдивою. Яскравим прикладом цього стали звіти про оперативну обстановку у Ленінграді⁶, при наступі радянських військ на території Харківщини. Військові звіти, на відміну від заміток, мали ширшу функціональність. Вони містили аналітичні оцінки, які були покликані пояснювати логіку воєнних процесів. Автори підтримували образ компетентних: використовували професійну лексику, посилались на офіційні джерела⁷. Відтак ці жанри створювали уявлення про німецьку армію як непереможну, тоді як Червона армія поставала хаотичною, деморалізованою, приреченою на поразку. Використання формату інтерв'ю дозволяло пропагандистам перейти до формування складних, детальних образів⁸. Респондентами ставали представники німецької адміністрації, місцеві управлінці, військовий командири, очільники Третього Рейху. Часто ці інтерв'ю були передруками з німецькомовних офіційних джерел. Головним чином через інтерв'ю трансливалися плани адміністрації, оцінки воєнної

---

¹ Советські втрати на Кубані // Рідний край. 1943. 9 черв. №20. С. 2.

² По місту // Харків'янин. 1943. 28 черв. №35. С. 2.

³ Потоплено 17 грузових човнів // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 2.

⁴ Геройська смерть японського начальника фльоти // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.

⁵ Збито 92 англійських бомбардувальники // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 2.

⁶ Зимове пекло в Ленінграді // Нова Україна. 1943. 21 січ. №15. С. 2.

⁷ «Невичерпні» резерви Сталіна // Лозівські вісті. 1943. 23 трав. №16. С. 2.

⁸ Німецьке будівництво на Україні. Розмова з райхскомісаром Гавляйтером Кохом // Рідний край. 1942. 13 верес. №7. С. 1–2.

ситуації, перспективи розвитку регіону або умови нового ладу на окупованих територіях. Тоді як радянські керівники в сусідніх дописах поставали деспотичними, некомпетентними, представники нацистської адміністрації презентувалися як раціональні, впевнені функціонери¹. Отже, інформаційні жанри, найбільшу частину з яких становили замітки, військові зведення, інтерв'ю, забезпечували окупаційній владі контроль над інтерпретацією подій та формували у читачів потрібне уявлення про воєнну реальність.

Аналітичні жанри також були важливою складовою інформаційного наповнення періодичних видань. Вони, на нашу думку, виконували функцію інтелектуального оформлення ключових меседжів, які німецька адміністрація прагнула поширити серед місцевого населення. Аналітичні жанри, на відміну від інформаційних, забезпечували складнішу інтерпретацію, логічно завершували пропагандистські твердження. Ці текстові моделі використовувалися для формування образу ворога, пояснення політичних подій, вибудовування потрібної картини минулого та теперішнього. Основним жанром пояснення причин радянських поразок та злочинів стала стаття². Часто вона будувалася за традиційною структурою: теза, аргумент, підсумок. Це дозволяло предметно довести неспроможність радянської влади, приреченість її військових зусиль, деградацію більшовицького режиму. У статтях часто використовувалися посилання на репресивні практики, культурну політику, економічні провали, злочини більшовизму³. Відтак, радянська поразка ставала закономірною і логічною. Цей жанр широко використовувався і для пояснення історичного минулого⁴. Статті часто насичувалися не тільки науковими, але й емоційними оцінками.

---

¹ Тиждень тому я був у Москві. Советський полонений розповідає про життя у Москві // Рідний край. 1943. 9 черв. №20. С. 2.

² Сталін програє два роки // Харків'янин. 1943. 6 лип. №42. С. 1.

³ Темними шляхами // Харків'янин. 1943. 4 черв. №16. С. 2.

⁴ Як русифікували Україну // Нова Україна. 1943. 10 січ. №6. С. 3.

Огляд – наступний аналітичний жанр, що забезпечував ідеологічне узагальнення надрукованої інформації, доповнював загальне уявлення про цілісну картину військово-політичної ситуації¹. Огляди були структуровані послідовно: воєнні новини, реакції на міжнародні події, економічні тенденції, соціокультурні блоки. Читач отримував не фрагментарну, а повну інформацію, що мало на меті впорядкувати його уявлення відповідно до нацистського інформаційного поля². Глобальний аналіз тої чи іншої теми виглядав доказово, створював переконливу пронацистську картину. Факти, які автори оглядів підбирали для публікацій, були ретельно відібрані та вписувалися у визначений концепт антирадянської пропаганди. Огляди і статті не підходили для опису повсякденності, окупаційного порядку, праці. Ці теми широко реалізовувалися за допомогою кореспонденції. Цей жанр переважав у публікаціях про відновлення господарства, організацію праці, забезпечення порядку на Харківщині, зміну побутових умов. На відміну від інших жанрів, кореспонденція слугувала «позитивній» пропаганді та пояснювала особливості «нового ладу» (тобто налагодження життя) крізь призму звичних побутових практик. В коротких текстах описувалися відкриття майстерень, збір врожаю, ремонти доріг, організацію шкільного життя³. Таким чином, окупаційна адміністрація намагалася підтримувати образ ефективного управління⁴. Отже, узагальнюючи особливості аналітичних жанрів, слід зазначити, що вони виконували функцію раціоналізації та систематизації антирадянської пропаганди. У таких текстах, на нашу думку, підкреслювалися дисципліна, продуктивність, оптимізм та лояльність населення, формуючи відчуття стабільності «нового ладу». Вони містили не лише опис, але й авторську оцінку, інтерпретацію подій.

---

¹ Права селян Сходу на власність // Харків'янин. 1943. 8 черв. №19. С. 1.

² Українська література в боротьбі з більшовизмом // Нова Україна. 1942. 9 верес. №201. С. 2.

³ Охороняймо нашу українську культуру // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 14 берез. №4. С. 2.

⁴ Концерт українського хору // Харків'янин. 1943. 9 лип. №45. С. 2.

Художньо-публіцистичні жанри становили окрему групу текстів. На відміну від інформаційних й аналітичних, спрямованих здебільшого на фактографічне і раціональне висвітлення подій, художньо-публіцистичні форми існували в площині емоцій, образів, відчуттів, символів. Завдяки художнім прийомам, якими насичені тексти цього жанру, їх використовували для ціннісного, емоційного сприйняття як радянського минулого, так і окупаційної влади. Художньо-публіцистичні тексти персоналізували ідеологічні образи та наративи, пояснювали ключові нацистські тези на побутовому рівні. Нарис був одним із частих жанрів у художньо-публіцистичній групі, оскільки дозволяв поєднувати документальні елементи з художніми способами зображення¹. Радянські злочини, репресії, політичні й економічні зловживання, духовні й культурні утиски місцевого населення – все це передавалося за допомогою емоційного зв'язка між автором або героєм і читачами². В нарисах описувались страждання, бідність, руїну, духовну деградацію радянського суспільства³. Водночас за допомогою нарисів автори формували оптимістичну, емоційно насичену модель майбутнього, яку читач мав прийняти як бажану. Фейлетони і памфлети використовувалися пропагандистами задля формування різко негативно, часто гротескного образу ворога⁴. Антирадянська пропаганда, за допомогою цих жанрів, подавалася з іронією, сатирою, гіперболізовано, іноді – з образливою лексикою. У цих текстах радянські керівники постають як карикатурні постаті: жорстокі, некомпетентні, часто абсурдні⁵. Такі тексти дозволяли пропаганді посилювати антирадянську пропаганду засобами емоційного впливу. На противагу гротескному радянському минулому використовувалась замальовка, що була покликана «нормалізувати» життя на окупованих

---

¹ Із настроїв червоноармійців // Харківські короткі зведення. 1943. 18 квіт. №21. С. 2.

² Сталінський гранатомет // Нова Україна. 1943. 21 січ. №15. С. 2.

³ Погляд на советський тил // Нова Україна. 1942. 20 берез. №57. С. 1.

⁴ Грабіжники // Нова Україна. 1943. 28 січ. №21. С. 3.

⁵ Відповідь У. Самчука Сталінові // Бюлетень Костянтинградського округового та міського управління. 1942. 18 квіт. №14. С. 2.

територіях. Формально замальовка схожа на нарис, однак різнилась меншим обсягом і більшою увагою до окремих деталей, сцен, коротких спостережень. У замальовках широко використовувалися етнографічні та культурні мотиви. Такі образи, на нашу думку, створювали образ «мирної» буденності, яка нібито повернулася після багаторічного більшовицького гніту¹. За допомогою замальовок складалось враження, що окупаційна влада сприяла відродження природньому, традиційному укладу життя місцевого населення². Отже, художньо-публіцистичні жанри емоційно збагачували антирадянську пропаганду. Вони не лише підсилювали основні смислові лінії інформаційних та аналітичних жанрів, але й допомагали сформувати стійкі образи минулого і теперішнього. Через персоналізацію, гротеск та емоційні прийоми оповіді художньо-публіцистичні жанри створювали широкий набір засобів впливу на читача.

Жанрове різноманіття безпосередньо обумовлене функціональним навантаженням пропагандистських текстів. Інформаційні жанри виступали як засоби ствердження. Їх головне завдання – оперативно й односторонньо донести до читача ключові тези про нацистські перемоги, радянські втрати, успіхи в економічній сфері, викриття більшовицьких злочинів³. Аналітичні жанри виконували пояснювальну функцію. Вони формували логічну схему, надавали тезам антирадянської пропаганди історичного, політичного чи соціального обґрунтування: чому сталася війна, чому радянська система «зазнала краху», чому німецький «новий порядок» є єдино можливим альтернативним шляхом⁴. Художньо-публіцистичні жанри були спрямовані на емоційний вплив. Вони діяли через образи, символи, персональні історії, художні прийоми, створюючи емоційно забарвлені моделі світу⁵. Саме ці

---

¹ Про відрядження до Німеччини // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 5 сер. №37. С. 1.

² Виробня фруктових вод // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 2.

³ З головної квартири Фюрера // Рідний край. 1942. 16 груд. №34. С. 2.

⁴ Жидівські проникання в советську армію // Харків'янин. 1943. 12 черв. №23. С. 2.

⁵ Не поділили // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 2.

жанри формували почуття ненависті до ворога або довіри до окупаційної влади. На нашу думку, тематика публікацій часто визначала жанровий формат. Так, сюжети про Голодомор, репресії й масові розстріли найчастіше висвітлювалися через аналітичні статті й нариси. Теми «нового порядку» висвітлювалися переважно в кореспонденціях і замальовках. Кореспонденція висвітлювала системні зміни у житті радянського суспільства, тоді як замальовки на побутовому рівні формували образи добробуту, спокійного життя. Економічні питання висвітлювалися здебільшого через аналітичні огляди. Культурна тематика знаходила місце насамперед у замальовках і картинах. Через такі жанри створювався образ «повернення до справжніх духовних основ», підкреслюючи «звільнення культури» від радянського впливу. Відтак, на нашу думку, вибір жанру був співвіднесений з різними темами і часто підсилював ідеологічні тези антирадянської пропаганди.

Слід окремо зазначити, що до питання регіональних особливостей, як тематичного, так і жанрового різноманіття періодичних видань, слід ставитись усвідомлено. Через нерівномірність збереження видань та різну кількість доступних номерів, неможливо зробити однозначних висновків щодо локальної специфіки газет і часописів. Корпус доступних джерел відрізняється фрагментарністю: жодне з видань не представлено в повному обсязі, проте деякі з них (здебільшого харківські часописи) представлені більшою кількістю номерів. Окрім того, у регіональних газетах часто зустрічаються передруки центральних газет, особливо часопису «Нова Україна». Це зумовлено низьким матеріально-технічним забезпеченням редакційних колективів, на що окремо вказувалось у розділі про особливості функціонування мережі періодичних видань на Харківщині. Водночас неможливо не відмітити одноманітність змісту й обмеженість жанрової варіативності в регіональних виданнях. Харків – найбільший адміністративний, промисловий і культурний центр регіону, демонстрував більш розгорнуту жанрову систему. У газетах на кшталт «Нової України» домінували аналітичні статті, огляди, великі кореспонденції, а також

програмні публікації, у яких формулювалися основні ідеологічні тези. Розвинена інфраструктура міста, відносно стабільні матеріальні умови редакцій та більша кількість освічених кадрів дозволяли підтримувати регулярний випуск змістовно складніших номерів. Отже, регіональні відмінності все ж були помітні. Вони зумовлені соціально-економічними відмінностями між Харковом і областю, матеріальною та кадровою нерівністю редакцій. Проте, зробити однозначний висновок нам видається складним через недостатній обсяг джерельної бази.

Отже, аналіз тематичної структури окупаційної преси Харківщини продемонстрував: змістовне наповнення видань було вибудовано навколо п'яти великих ідеологічних блоків, які разом формували цілісну систему інтерпретації минулого, теперішнього й майбутнього. У першому блоці ми виділили статті, що були об'єднані загальною темою деконструкції радянського минулого. Він містить наступні підтеми: радянське соціо економічне минуле, Голодомор, репресії НКВС, критика колгоспної системи та антирелігійної політики. Радянський період подавався як період масштабних злочинів щодо соціальної структури, власності, релігійної й національної ідентичностей. У другому блоці ми об'єднали публікації, наскрізною ідеєю яких стала дегуманізація та дискредитація радянської влади та армії. Три ключові підтеми: наратив «жидобільшовизму», образ Сталіна та комісарів, образ Червоної армії. Радянська влада у них постала як нелегітимний, «чужий» за своєю природою режим, пов'язаний із єврейським домінуванням та міжнародними змовами. Й. Сталіна й радянські функціонери постали в образах морально деградованих, злочинних постатей, а Червона армія як деморалізоване військо. Третій блок стосується формування образу Німеччини та «нового ладу». Він складається з низки ключових образів: Вермахту як визволителя від більшовицької влади; А. Гітлера як харизматичного лідера, що був покликаний очолити історичну боротьбу з комуністами. Сюди ж ми віднесли позитивну пропаганду нового порядку на

окупованих теренах та агітаційні заклики до праці в Німеччині. Четвертий, суперечливий тематичний блок присвячено маніпуляціям національними та історичними нарративами. Ця тема будувалася, головним чином, на антимосковській риторичній, а також на висвітленні української історії та культури. У публікаціях цього блоку минуле України зображено як історія тривалого поневолення, головним чином із боку Росії. Окремі образи та елементи української традиції й історико-культурної спадщини використовувалися для підтвердження ідеї природної окремішності українців від «азійської орди». Останній п'ятий блок наповнений статтями про тогочасний міжнародний контекст, у межах якого СРСР представлено як ворога європейської цивілізації. У сукупності перелічені нами тематичні блоки, на нашу думку, формували цілісну систему антирадянської пропаганди, головною метою якої були делегітимізація радянського минулого, виправдання окупації та зміна системи політичних і ціннісних орієнтирів місцевого населення.

Окремо нами проаналізовано жанрові форми окупаційної періодики. Отже, видання не обмежувалися у виборі текстуальних форм, використовували широкий спектр жанрів, які, відповідно до загально прийнятих класифікацій, можна розділити на три групи: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні. Серед інформаційних жанрів найпоширенішими були замітки, короткі звіти, військові зведення, а також інтерв'ю. Вони вирізнялися стислістю, регулярністю та повторюваністю. Аналітичні жанри представлені статтями, оглядами, кореспонденціями. Вони дозволяли надати тогочасним подіям і явищам історичного, політичного чи соціального обґрунтування. Художньо-публіцистичні жанри передусім представлені нарисами, памфлетами, фейлетонами, замальовками. Використання образів, гіперболи, гротеску, сатири робило ці жанри особливо ефективними для впливу на уяву і емоції читача.

Окремо слід зазначити, що регіональні особливості тематичної та жанрової структури періодичних видань зумовлені як статусом населених пунктів, так і матеріально-технічними можливостями місцевих редакцій. Через нерівномірність збереження джерельної бази важко зробити висновок про виражені регіональні відмінності. Проте Харків як адміністративний і культурний центр значно відрізнявся тематичним різноманіттям та жанровою палітрою публікацій. Районі видання часто містили передруки центральних часописів, а також прості інформаційні та художньо-публіцистичні форми. Це було зумовлено обмеженістю ресурсів і кадровим дефіцитом регіону.

ВИСНОВКИ

Отже, у проведеному дослідженні було здійснено спробу аналізу інституційних та ідеологічних меж функціонування редакційних колективів та видавництв, а також особливостей втілення антирадянської пропаганди крізь призму тематичного і жанрового різноманіття. Використання комплексного підходу, поєднання джерелознавчої критики та дискурс-орієнтованого аналізу забезпечили можливість інтерпретувати окупаційну періодику як складно організований пропагандистський інструмент, який сприяв формуванню нової інформаційної реальності відповідно до адміністративних й військово-політичних потреб окупаційного режиму.

Дослідження історіографічної бази продемонструвало неоднозначне ставлення до окупаційної преси в історіографії. В радянській історіографії, попри значущість низки фактологічних та кількісних досліджень, була присутня ідеологічна й методологічна упередженість щодо аналізу періодичних видань. Українські дослідники в еміграції сприймали окупаційну пресу переважно як важливий інструмент інформаційної боротьби, однак їхні оцінки також часто були обмежені політичними рамками. Представники західноєвропейської історіографії частіше розглядали особливості ідеологічного тла Третього Рейху і майже не зважали на локальний вимір пропаганди, зокрема на окупованих територіях. Лише представники сучасних українських студій почали системно досліджувати нацистську пропаганду. Проте жанровий і тематичний аналіз преси Харківщини і досі залишається недостатньо опрацьованим. Джерельна база дослідження представлена широким масивом газетних матеріалів, передусім випусками харківських видань, а також невеликими районними газетами Богодухова, Лозової, Куп'янська, Вовчанська, Валків, Берестина. Різноманіття джерельної бази дозволило комплексно осмислити специфіку інформаційного простору окупованого регіону та виявити особливості формування антирадянського дискурсу на сторінках місцевих видань.

Окупаційна преса Харківщини функціонувала в умовах жорсткої адміністративної підпорядкованості та структурного контролю з боку військової адміністрації, пропагандистських підрозділів Вермахту та органів місцевого самоврядування, сформованих німецькою владою. Харків був ключовим центром зони військової адміністрації, що вплинуло на кількість підготовлених редакторів і журналістів, а також розвинутість поліграфічної інфраструктури у порівнянні з регіональною пресою. В таких умов харківські газети виробляли і поширювали складніші за композицією, ідейним навантаженням і пропагандистськими тезами тексти, які згодом передруковувалися у районних виданнях. Районні газети працювали в значно гірших умовах. Обмеженість матеріальних ресурсів, брак кваліфікованого персоналу, відсутність сталої доставки паперу й технічних засобів друку призводили до того, що більшість текстів у них були менш варіативними, а частину взагалі становили передруки з центральних газет, наприклад, «Нової України». На відміну від харківських часописів, більшість номерів регіональних видань становили локальні новини, інформаційні довідки, тематичні нариси, короткі повідомлення та військові звіти. Проте саме у регіональному вимірі періодичних видань проявилась адаптивність нацистської пропаганди до локальних соціально-економічних умов. Адже тут переважали апеляції до традиційної культури, звичаїв, уявлень про «справедливий порядок», детальні пояснення земельної політики тощо.

Тематичний аналіз дозволив окреслити п'ять ключових напрямів антирадянського пропагандистського дискурсу. Першою серед них була системна деконструкція радянського минулого. Цей напрям ґрунтувався на послідовному актуалізуванні травматичних тем радянського минулого: Голодомору, створенні колгоспної системи, масових репресій НКВС, нищення української культури, антирелігійної політики та інших болючих явищ радянського минулого. Подібні сюжети подавалися не як поодинокі явища, а як елементи єдиної системної політики, що викривали внутрішню, структурну

«злочинність» більшовицької влади. На нашу думку, через наголошення на історичних трагедіях, моральних приниженнях та економічній катастрофі пропагандисти прагнули сформувати у місцевого населення переоцінку радянського минулого та готовність прийняти «новий порядок», який пропонував окупаційний режим.

Другий напрям – дегуманізація радянської влади та Червоної армії. Він був спрямований на формування образу радянського режиму як цілковито ворожого, морально спотвореного та історично чужого. Особливу роль відігравали наративи про «жидобільшовизм», персоналізовані образи радянських комісарів і особисто Й. Сталіна, зображення радянського командування як деструктивної сили, нездатної до організованих бойових дій. На нашу думку, публікації про величезні радянські втрати, паніку в командуванні, моральний занепад військ мали чітко окреслені пропагандистські завдання, зокрема сформувати уявлення про невідворотність поразки СРСР, утвердити в населення відчуття міці німецької армії. Антисемітська риторика та систематична критика вищих радянських функціонерів мали забезпечити виправдання німецької окупації як «визвольно-цивілізаційної місії».

Третім тематичним вектором стало формування позитивного іміджу нацистської Німеччини та «нового ладу». У пресі систематично підкреслювалася особлива «цивілізаційна місія» Третього Рейху. Образ держави втілювався у багаточисельних публікаціях про військову дисципліну, технологічні переваги, соціальний порядок, економічну ефективність, релігійні та моральні цінності німецької нації. Демонструвалася також турбота окупаційної влади про місцеве населення. Активно просувалися ідеї трудової міграції до Німеччини як шляху до особистого добробуту та «європейського майбутнього», що мало виражений агітаційний підтекст.

До четвертого напрямку антирадянської пропаганди було віднесено статті, що посідали, на нашу думку, особливе місце в системі

пропагандистських стратегій окупаційної влади. Це публікації, в яких активно використовувалися українські національні та історичні наративи. Їх протиріччя полягало у поєднанні декларативної підтримки національного відродження із практиками політичного, економічного й культурного підпорядкування. На сторінках преси регулярно використовувалися антимосковські мотиви, апеляції до «справжньої» української культури, релігійної традиції та історичної тяглості. У публікаціях активно використовувалася тема «звільнення від більшовицького ярма», наголошувалося на поверненні «історичної справедливості», підкреслювалася цінність народних звичаїв і місцевої культурної спадщини.

У п'ятий тематичний блок були виокремлені статті, що формували антирадянські тези у міжнародному контексті. Через систематичні апеляції до європейської єдності, спільних культурних цінностей і «колективної відповідальності народів континенту» за майбутнє Європи, преса послідовно репрезентувала СРСР як «ворога європейської цивілізації». У цьому дискурсі більшовизм виступав не лише політичною або воєнною загрозою, а й принципово «чужорідним», «варварським» елементом. Особливе місце посідав образ «азійства» – один з ключових конструкцій нацистської пропаганди, що використовувався для зображення СРСР.

Жанровий аналіз публікацій засвідчив різноманіття текстових форм, які сприяли формуванню і поширенню антирадянської пропаганди. Жанровий формат визначав спосіб подання інформації, емоційний тон, сприяв переконливості ідеологічних тез. Завдяки цьому потрібні тези формувалися ефективніше, підсилювалися ключові пропагандистські образи. Використовуючи різні жанри, пропагандистські повідомлення були адаптовані під різні читацькі аудиторії. Ми виокремили низку традиційних жанрів, серед них інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні. На нашу думку, інформаційні жанри (короткі повідомлення, військові зведення, замітки) використовувалися для оперативної та фактографічної подачі

інформації. Через ці форми найчастіше поширювалися повідомлення про втрати Червоної армії, успіхи німецького війська, адміністративні накази тощо. Аналітичні жанри часто були представлені оглядами, великими статтями, коментарями. Вони надавали антирадянській пропаганді структурованого і аргументованого вигляду. Аналітичні матеріали дозволяли авторам розкривати складні думки, робити логічні висновки. Нариси, фейлетони, памфлети – це художньо-публіцистичні тексти, що відігравали не менш важливу роль. У таких публікаціях були образність, емоційні насичені повідомлення, асоціації, стереотипи, моральні оцінки. Автори художньо-публіцистичних текстів часто апелювали до повсякденного досвіду читача. Слід зазначити, що жанрові форми не визначались конкретними темами, проте їх поєднання сприяло цілісному антирадянському дискурсу. Складні сюжети, наприклад, про Голодомор, русифікацію, подавалися у великих аналітичних статтях або художніх нарисах. Теми, які потрібно було висвітлити оперативно, наприклад, хід війни або локальні події, були представлені інформаційними жанрами. Отже, жанрова палітра окупаційної преси створювала гнучку систему подання інформації.

Аналіз центральних й районних газет і часописів дозволив окреслити регіональні особливості функціонування окупаційної преси. Вони формувалися під впливом низки взаємопов'язаних чинників: матеріально-технічного забезпечення, кадрових ресурсів, доступу до поліграфічної інфраструктури, адміністративного нагляду з боку окупаційної адміністрації. Представники харківських видань працювали в кращих матеріальних умовах, з більшою кількістю кваліфікованих журналістських кадрів. Саме тому в цих виданнях частіше зустрічаються великі ідеологічні статті, огляди міжнародної політики, публіцистика, аналітичні тексти. Натомість районні газети, редакторські колективи яких були позбавлені достатніх ресурсів, поєднували в собі передруки центральних видань і короткі матеріали, написані місцевими авторами. Нерівномірне збереження джерел ускладнило формування

ґрунтовних висновків щодо різниці у втіленні антирадянської пропаганди на сторінках преси Харкова й області. Однак можна простежити тенденцію районних видань до публікації матеріалів, пов'язаних з сільським господарством, релігійним життям, побутовими умовами, темами праці. На тлі цього харківські видання демонстрували суттєво ширший тематичний і жанровий діапазони.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акт самообвинувачення советської юстиції // Нова Україна. 1942. 26 лип. №164. С. 3.
2. Бабак П. «Смолоскип» ОУН на Слобожанщині // На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 264–276.
3. Бабак П. Газета «Нова Україна» // Свобода. Український щоденник. Нью-Йорк. 1981. 4 верес. С. 2.
4. Без колгоспів // Українське слово. 1943. 31 січ. №2. С. 2.
5. Бела Кун – масовий вбивця Криму // Рідний край. 1942. 9 верес. №6. С. 2.
6. Більшовицькі пляни зазнали краху // Харківські короткі зведення. 1943. 9 квіт. №12. С. 1.
7. Большевики і українська інтелігенція // Нова Україна. 1943. 24 січ. №18. С. 3.
8. Большевики про релігію // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 3 жовт. №30. С. 4.
9. Бомбардовано глибокі тили советів // Харків'янин. 1943. 22 черв. №31. С. 2.
10. Будуймо сільсько-господарську кооперацію // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 4 серп. №10. С. 1.
11. Будуймо сільсько-господарську кооперацію // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 4 серп. №10. С. 1.
12. В. Царинник. Україна і большевики // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 1.
13. Важкий тиждень советської авіації // Лозівські вісті. 1943. 19 трав. №15. С. 3.
14. Важкий тиждень советської авіації // Лозівські вісті. 1943. 19 трав. №15. С. 3.
15. Великонімеччина // Рідний край. 1942. № 1. С. 1.

16. Величезні втрати червоних // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 1.
17. Весна іде // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 3 берез. №1. С. 2.
18. Виконаймо наш обов'язок! // Українське слово. 1942. 13 верес. №5. С. 2.
19. Виробня фруктових вод // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 2.
20. Виступи проти советських окупантів // Рідний край. 1942. 20 груд. №35. С. 2.
21. Відплата за масові вбивства // Нова Україна. 1942. 5 лют. №21. С. 3.
22. Відповідь Райхсміністра // Рідний край. 1942. 16 верес. №8. С. 1.
23. Відповідь У. Самчука Сталінові // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 18 квіт. №14. С. 2.
24. Віра невмируща // Рідний край. 1942. 9 верес. №6. С. 1.
25. Воєнні дії (короткий огляд) // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 18 берез. №5. С. 2.
26. «Вороги» народу // Нова Україна. 1942. 17 лют. №30. С. 3.
27. Всіх поранених застрелено // Новий час. 1942. 22 листоп. №9. С. 2.
28. Втрати большевиків під Калініном // Нова Україна. 1942. 10 груд. №280. С. 1.
29. Втрати Советів // Рідний край. 1942. №3. С. 1.
30. «Втрати Тимошенка неймовірні» // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 3 жовт. №30. С. 3.
31. Галицька стрілецька СС дивізія // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.
32. Геройська смерть японського начальника фльоти // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.
33. Геть з отруйниками! // Нова Україна. 1942. 11 січ. №2. С. 4.
34. Гідна відсіч советській пропаганді // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 20 квіт. №23. С. 2.
35. Городня земля для міського населення // Харківські короткі зведення. 1943. 5 трав. №36. С. 2.

36. Господарське відродження України // Нова Україна. 1942. 24 жовт. №240. С. 3.
37. Грабіжники // Нова Україна. 1943. 28 січ. №21. С. 3.
38. Гумор. Вільний вибір // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 2.
39. Дашичев В. «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: документы и материалы. Москва: Наука, 1967. 751 с.
40. Де ми та скільки нас залишилось // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 28 берез. №8. С. 2.
41. Державний акт у Галичині // Нова Україна. 1942. 18 жовт. №235. С. 2.
42. До наших дописувачів // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 4.
43. До питання про відповідальність // Нова Україна. 1942. 5 лют. №21. С. 3.
44. Добридень, харків'яни! // Харків'янин. 1943. 18 трав. №1. С. 1.
45. Доля Остапа Вишні // Українське слово. 1943. 24 січ. №1. С. 2.
46. Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації 1941–1943: спогади. Нью-Йорк, 1985. 30 с.
47. Дрібниці, про які забув Сталін // Харків'янин. 1943. 6 серп. №69. С. 2.
48. Духовне відродження села // Нова Україна. 1942. 13 груд. №283. С. 1.
49. Європа починає пізнавати Московщину // Нова Україна. 1942. 9 верес. №201. С. 2.
50. Європа починає пізнавати московщину // Нова Україна. 1942. 9 верес. №201. С. 2.
51. Жертва большевицького безголів'я // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 30 верес. №29. С. 2.
52. Жертва большевицького безголів'я // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 30 верес. №29. С. 2.
53. Жертви одеських чекістів // Харків'янин. 1943. 6 лип. №42. С. 2.
54. Жиди – найбільший ворог людства // Нова Україна. 1942. 17 січ. №6. С. 2.
55. Жиди на Україні // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 8 лип. №1. С. 3.

56. Жидівський конгрес у Москві // Нова Україна. 1942. 2 серп. №170. С. 3.
57. Жидівський кривавий рахунок Советського Союзу // Харківські короткі зведення. 1943. 17 трав. №48. С. 2.
58. Жидівські «патріоти» в Советському Союзі // Рідний край. 1942. 23 верес. №10. С. 2.
59. Жидівські проникання в советську армію // Харків'янин. 1943. 12 черв. №23. С. 2.
60. З головної квартири Фірера // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 28 серп. №52. С. 1.
61. З головної кватири Фюрера // Рідний край. 1942. 16 груд. №34. С. 2.
62. З церковного життя // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 4.
63. За ґратами чрезвычайки // Нова Україна. 1942. 1 серп. №169. С. 2.
64. За ширмою сталінської конституції // Нова Україна. 1943. 5 січ. №3. С. 3.
65. Загибель Сталінграду // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 1.
66. Зазіхання на французьку олександрійську ескадру // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.
67. Заслані повертаються на батьківщину // Рідний край. 1942. 30 груд. №37. С. 2.
68. Заснування товариства відновлення сільського господарства України // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 8 лип. №1. С. 4.
69. Захоплено большевицьку терористичну групу // Харківські короткі зведення. 1943. 15 трав. №46. С. 1.
70. Захоплено большевицьку терористичну групу // Харківські короткі зведення. 1943. 15 трав. №46. С. 1.
71. Збито 92 англійських бомбардувальники // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 2.
72. Зимове пекло в Ленінграді // Нова Україна. 1943. 21 січ. №15. С. 2.
73. Злиденне життя в совхозах // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.
74. Знаряддя світового жидівства // Харків'янин. 1943. 4 серп. №67. С. 2.

75. Зруйнування родини в Большевії // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 16 січ. №4. С. 1.
76. Зруйнування родини в Большевії // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 16 січ. №4. С. 1.
77. Зруйнування Січі // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 5 черв. №27. С. 3.
78. І знову жиди // Лозівські вісті. 1943. 23 трав. №16. С. 3.
79. І. Багрянний. Марш каторжан // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 3.
80. Ідять до нас // Харків'янин. 1943. 26 лип. №59. С. 2.
81. Із настроїв червоноармійців // Харківські короткі зведення. 1943. 18 квіт. №21. С. 2.
82. Із совітського раю // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 2 верес. №20. С. 2.
83. Історія ГПУ за кордоном // Нова Україна. 1942. 14 лип. №153. С. 2.
84. Капище ГПУ // Нова Україна. 1942. 26 берез. №62. С. 3.
85. Катін також знищив Сікорського // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 2.
86. Кінець експлуатації // Нова Україна. 1942. 6 берез. №45. С. 2.
87. Кінець експлуатації // Нова Україна. 1942. 6 берез. №45. С. 2.
88. «Кінець» Комінтерну // Харків'янин. 1943. 29 трав. №11. С. 1.
89. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): у 15 т. Т. 12. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с.
90. Колима // Рідний край. 1942. 13 груд. №33. С. 2.
91. Конотопська баталія (8 липня 1659 р.) // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 10 лип. №37. С. 3.
92. Концерт українського хору // Харків'янин. 1943. 9 лип. №45. С. 2.
93. Кооперативна система на Україні // Нова Україна. 1942. 1 груд. №272. С. 2.
94. Кооперативна система на Україні // Нова Україна. 1942. 1 груд. №272. С. 2.

95. Короткі повідомлення // Харківські короткі зведення. 1943. 2 квіт. №5. С. 2.
96. Короткі повідомлення // Харківські короткі зведення. 1943. 31 берез. №3. С. 2.
97. Кров людська – не вода! // Нова Україна. 1942. 11 лют. №26. С. 1.
98. Культурна політика советів // Нова Україна. 1942. 13 верес. №205. С. 2.
99. Лист Ріббентропа до адмірала Естева // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.
100. Любов до Батьківщини // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 1.
101. Любов до Батьківщини // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 1.
102. Любченко А. Щоденник. Т. 1. Торонто, 1951. 151 с.
103. Людина, що пнеться в боги // Нова Україна. 1942. 7 листоп. №252. С. 2.
104. Ми з німцями // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.
105. Ми з німцями // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 1.
106. Московські кати // Рідний край. 1942. 30 груд. №37. С. 2.
107. На каторзі // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 3.
108. На шляху до перемоги // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 12 черв. №29. С. 2.
109. Народ і релігія // Нова Україна. 1942. 24 жовт. №240. С. 3.
110. Народ про большевицьку владу // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 2.
111. Наступ ГПУ на Захід // Нова Україна. 1943. 3 лют. №26. С. 3.
112. Не поділили // Харків'янин. 1943. 27 трав. №9. С. 2.
113. Невтомно працювати і вчитися // Рідний край. 1942. 27 верес. №11. С. 1.
114. Недоля українських письменників // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 15 лип. №3. С. 3.
115. «Невичерпні» резерви Сталіна // Лозівські вісті. 1943. 23 трав. №16. С. 2.
116. Незламна міць Німеччини // Харків'янин. 1943. 12 черв. №23. С. 1.
117. Німецьке будівництво на Україні. Розмова з райхскомісаром гавляйтером Кохом // Рідний край. 1942. №7. С. 1-2.

118. Німецьке будівництво на Україні. Розмова з райхскомісаром Гавляйтером Кохом // Рідний край. 1942. 13 верес. №7. С. 1–2.
119. Німецькі ремісники з Райху на Україні // Українське слово. 1943. 23 січ. №3. С. 2.
120. Німеччина дбає про українських робітників // Рідний край. 1942. 26 серп. №2. С. 2.
121. Німеччина кличе тебе! // Нова Україна. 1943. 17 січ. №12. С. 4.
122. НКВД в архієрейських ризах // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 8 трав. №19. С. 4.
123. Новий земельний закон в дії // Рідний край. 1942. 19 серп. №1. С. 2.
124. Новий земельний лад // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 26 берез. №20. С. 1.
125. Нові невдачі большевиків // Нова Україна. 1942. 26 лют. №38. С. 1.
126. Новій школі – культурного учителя // Рідний край. 1942. 2 верес. №4. С. 1.
127. Обов'язок праці Українського народу // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 19 серп. №16. С. 2.
128. Огидні методи // Нова Україна. 1942. 20 верес. №211. С. 2.
129. Оновленій Україні – нові кадри // Рідний край. 1942. 13 верес. №7. С. 2.
130. Останні дні Севастополя // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 2.
131. Остання соломинка Сталіна // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 28 берез. №8. С. 1.
132. Охороняймо нашу українську культуру // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 14 берез. №4. С. 2.
133. Очистити Харків від брудних плям // Нова Україна. 1942. 11 лют. №26. С. 4.
134. Перемога під Конотопом // Нова Україна. 1942. 8 лип. №148. С. 2.
135. По місту // Харків'янин. 1943. 28 черв. №35. С. 2.
136. По таборах полонених // Українське слово. 1943. 29 січ. №4. С. 2.

137. Повчальні експерименти ССРСР утворити жидівську державу // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 5 лют. №12. С. 2.
138. Погляд на советський тил // Нова Україна. 1942. 20 берез. №57. С. 1.
139. Поліція – вартовий безпеки народу // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 9 лип. №34. С. 1.
140. Полтавська катастрофа 1709 року // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 17 лип. №39. С. 3.
141. Потоплено 17 грузових човнів // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 2.
142. Права селян Сходу на власність // Харків'янин. 1943. 8 черв. №19. С. 1.
143. Правда про голод на Україні в 1932-1933 р. // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 16 груд. №52. С. 2.
144. Праця в Німеччині – боротьба за остаточну перемогу над большевизмом // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 13 серп. №38. С. 1.
145. Праця українців у Німеччині // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 30 черв. №33. С. 2.
146. Принципи торгівлі в Німеччині і у Советів // Харків'янин. 1943. 28 лип. №61. С. 2.
147. Про відрядження до Німеччини // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 5 серп. №37. С. 1.
148. Радість батьків – наша радість (Лист з Великонімеччини) // Рідний край. 1942. № 1. С. 2.
149. Реклама // Харківські короткі зведення. 1943. 31 берез. №3. С. 2.
150. Рідна мова // Новий час. 1942. 1 листоп. №4. С. 1.
151. Рік визволеної української преси // Нова Україна. 1942. 11 жовт. №229. С. 2.
152. Рука Москви // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 29 груд. №55. С. 2.
153. С. Лищенко. Чесно працювати // Рідний край. 1942. №3. С. 2.
154. Сагайдачний П. Українська преса в боротьбі з большевизмом // Календар-альманах на 1943 рік. Краків; Львів, 1942.

155. Свято в Самборівці // Новий час. 1942. 18 листоп. №8. С. 4.
156. Селяни! // Нова Україна. 1942. 5 берез. №44. С. 5.
157. Скільки большевики не намагалися // Лозівські вісті. 1943. 2 трав. №10. С. 4.
158. Скрутне становище советів // Харків'янин. 1943. 6 серп. №69. С. 2.
159. Слова і діла большевиків // Рідний край. 1942. 16 верес. №8. С. 2.
160. Советська агітація і дійсність // Лозівські вісті. 1943. 23 трав. №16. С. 2.
161. Советська влада й Сталін // Новий час. 1943. 13 січ. №5. С. 2.
162. Советська навала // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 15 трав. №27. С. 1.
163. Советський офіцер розповідає // Новий час. 1942. 1 листоп. №4. С. 4.
164. Советські банди знищені // Новий час. 1942. 29 листоп. №11. С. 1.
165. Советські втрати на Кубані // Рідний край. 1943. 9 черв. №20. С. 2.
166. Справа «Весни» (один з провокаційних процесів НКВД) // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 28 лип. №42. С. 3.
167. Ставаймо лицем до Європи! // Українське слово. 1942. 30 серп. №3. С. 1.
168. Сталін нервується // Нова Україна. 1942. 11 жовт. №229. С. 1.
169. Сталін програє два роки // Харків'янин. 1943. 6 лип. №42. С. 1.
170. Сталінові учні // Рідний край. 1942. 20 груд. №35. С. 2.
171. Сталінський гранатомет // Нова Україна. 1943. 21 січ. №15. С. 2.
172. Стефанов П. До наших читачів // Рідний край. 1942. 19 серп. №1. С. 1.
173. Стихійні питання // Новий час. 1943. 10 січ. №4. С. 1.
174. Т. Шевченко і рідна мова // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 18 берез. №5. С. 1.
175. Табір ГПУ у Козельську // Харків'янин. 1943. 20 лип. №54. С. 2.
176. «Та поїдем в Німеччину, слави й волі добувать»... // Нова Україна. 1942. 11 жовт. №229. С. 3.
177. Таємний наказ Сталіна // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 9 верес. №23. С. 2.

178. Так каже Черчіль... // Харків'янин. 1943. 5 серп. №68. С. 1.
179. Темними шляхами // Харків'янин. 1943. 4 черв. №16. С. 2.
180. Тиждень тому я був у Москві. Советський полонений розповідає про життя у Москві // Рідний край. 1943. 9 черв. №20. С. 2.
181. Трагедія М. О. Скрипника // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 10 лип. №37. С. 2.
182. Тяжкі втрати советів, які все ще наступають // Харківські короткі зведення. 1943. 24 квіт. №27. С. 1.
183. «Тяжко поранених треба розстрілювати» // Рідний край. 1942. 27 верес. №11. С. 1.
184. У берлінському універзальному магазині // Українське слово. 1943. 24 січ. №1. С. 2.
185. У жидівському павутинні // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 11 серп. №13. С. 2.
186. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. Т. 1 / упоряд. і передм. В. Косика. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 383 с.
187. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. Т. 2 / упоряд. і передм. В. Косика. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 384 с.
188. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943): Т. 3 / упоряд. В. Косик. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. 384 с.
189. Україна і большевики // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 1.
190. Українська делегація дякує Велико-Німецькій державі // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 13 трав. №21. С. 1.

191. Українська дівчина повертається з Німеччини додому // Лозівські вісті. 1943. 27 черв. №26. С. 4.
192. Українська література в боротьбі з більшовизмом // Нова Україна. 1942. 2 верес. №195. С. 2.
193. Українська література в боротьбі з більшовизмом // Нова Україна. 1942. 9 верес. №201. С. 2.
194. Українські селяни в Німеччині // Рідний край. 1942. 13 груд. №33. С. 2.
195. Харківська Палестина // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.
196. Харчове становище советів // Харків'янин. 1943. 7 серп. №70. С. 1.
197. Христос Воскрес! // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 4 квіт. №10. С. 2.
198. Цікавий діалог // Рідний край. 1942. 16 верес. №8. С. 2.
199. Червоні «Гогени» // Нова Україна. 1942. 8 листоп. №253. С. 2.
200. Чого вчилися від Петра і сталінські енкаведисти // Нова Україна. 1942. 30 серп. №193. С. 3.
201. Чого сподіватися Європі від більшовицького звіря // Костянтиноградські нові вісті. 1943. 8 трав. №19. С. 1.
202. Чудо Третьої Німеччини // Українське слово. 1942. 13 верес. №5. С. 1.
203. Шануймо народні обряди і звичаї // Рідний край. 1942. 20 груд. №35 С. 2.
204. Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Т. 1: В Україні. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; М. П. Коць, 2001. 428 с.
205. Шкільне життя Харкова // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 29 лип. №36. С. 2.
206. Шлях українського селянина // Нова Україна. 1943. 18 лют. №34. С. 1.
207. Ще один трюк Сталіна // Українське слово. 1943. 29 січ. №4. С. 1.
208. Що дали большевики українському селянству // Бюлетень Валківської районної управи. 1942. 25 верес. №43. С. 2.
209. Що діється в Сибіру // Нова Україна. 1943. 6 січ. №4. С. 2.

210. Що означає скасування колхозного устрою для сільського господарства? // Нова Україна. 1942. 6 берез. №45. С. 1.
211. Ю. Шевельов. Високе завдання // Нова Україна. 1942. 15 серп. №181. С. 1.
212. Ю. Шевельов. Душа співає // Нова Україна. 1942. 4 груд. №275. С. 2.
213. Як большевики нищили українську культуру // Рідний край. 1942. 16 верес. №8. С. 2.
214. Як Німеччина шанує матір // Новий час. 1942. 4 листоп. №5. С. 2.
215. Як паплюжено українську народню пісню за більшовиків // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 12 груд. №51. С. 2.
216. Як русифікували Україну // Нова Україна. 1943. 10 січ. №6. С. 3.
217. Як русифікували Україну // Нова Україна. 1943. 10 січ. №6. С. 3.
218. «Duz» про московські утиски української мови // Костянтиноградські нові вісті. 1942. 16 груд. №52. С. 1.
219. Виноградов С. Формування антинацистської позиції ОУН та її інформаційно-пропагандистська робота // Київські історичні студії. 2015. № 1. С. 77–84.
220. Гандрабура Н. Я. Україномовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації населення України (1941–1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2014. Вип. 38. С. 338–342.
221. Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми // Література та культура Полісся. 2013. Вип. 73. С. 265–275.
222. Глушенко Н. М. Висвітлення нацистської політики щодо селянства рейхскомісаріату «Україна» у періодичних виданнях (1941–1944 рр.) // Культурологічний альманах. 2024. Вип. 3(11). С. 73–81.
223. Голік О. В. Історія науки про жанрову систему друкованих ЗМІ // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи. 2012. С. 14–19.
224. Гончаренко О. М. Система органів місцевого управління на території рейхскомісаріату Україна та військової зони. 1941–1944 рр. Харків, 2014. 151 с.

225. Город и война. Харьков в годы Великой Отечественной войны / С. М. Куделко, С. И. Посохов, Е. В. Дьякова. Санкт-Петербург: Алетейя, 2012. 568 с.
226. Горох М. В. Віддзеркалення геополітичних реалій 1941–1943 рр. у політичній карикатурі окупаційної преси Чернігівської та Сумської областей // Сіверщина в історії України. 2021. Вип. 14. С. 293–313.
227. Грановський Г. Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 рр.): біограф. довід. Київ: [б. в.], 2002. 436 с.
228. Грідіна І. М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність) // Український історичний журнал. 2009. № 3. С. 123–132.
229. Дашичев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. Т. 2: Агрессия против СССР. Падение «Третьей империи». 1941–1945. Москва: Прогресс, 1973. 664 с.
230. Дрешпак В. М. Жанрологія журналістських творів: навч. посіб. Дніпро: УМСФ, 2021. 186 с.
231. Дьякова Е. Agitation work under the German occupation: The ideological role of the newspaper «Nova Ukraine» in Kharkov (1941–1943) // Asian Journal «Steppe Panorama». 2025. 12(3). С. 760–772.
232. Дьякова О. В. Рух Опору на Харківщині у період нацистської окупації: дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2012. 312 с.
233. Заболотна Т. Інформаційно-пропагандистська складова взаємодії окупаційної влади і місцевого населення в Райхскомісаріаті «Україна» (за матеріалами преси) // Сторінки воєнної історії України. 2017. Вип. 19. С. 141–148.
234. Карпюк Я. І. Часопис «Нова Україна» як засіб пропаганди національних ідей в окупованому Харкові (1941–1943) // Evropský filozofický a historický diskurz. 2016. Sv. 2. С. 54–60.

235. Коваленко І. М. Цілі і методи німецької імперіялістичної політики на окупованих теренах // Літопис УПА. Т. 1. Торонто: Літопис УПА, 1976. С. 56–102.
236. Коваль В. С. Невідомий варіант плану «Барбаросса» // Український історичний журнал. 1996. № 3. С. 41–53.
237. Коваль М. В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944) // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. трудов. Киев: Наукова думка, 1988. С. 146–202.
238. Коваль М. В., Першина Т. С. К истории патриотических движений советских людей на оккупированной фашистами территории Украины // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. трудов. Киев: Наукова думка, 1988. С. 203–229.
239. Коваль М. Доля української культури за «нового порядку» (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 1993. №11–12. С. 15–38.
240. Коваль М. Нацистський геноцид щодо євреїв та українського населення (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 1992. №2. С. 25–32.
241. Король В. М. Газета «Сумський вісник» як інструмент ідеологічної обробки населення в роки німецької окупації (1941–1943 рр.) // Сумський історико-архівний журнал. 2010. № VIII–IX. С. 112–117.
242. Корчагіна О. В. Німецька окупаційна преса на теренах Ворошиловградщини 1942–1943 рр. // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. 2015. №2(1). С. 28–36.
243. Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2008. 223 с.

244. Лаврик О. В. Основи журналістики: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Журналістика». Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 72 с.
245. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: монографія / за наук. ред. К. П. Двірної. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.
246. Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 291–295.
247. Меляков А. В. Газета «Нова Україна» как источник по изучению депортации жителей г. Харькова в Германии в период 1941–1943 гг. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць молодих вчених. Харків, 1997. С. 104–106.
248. Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. 287 с.
249. Михайлюк М. Нацистська пропаганда в окупованому Києві // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 131–144.
250. Мюллер Н. Вермахт и оккупация. Москва: Вече, 2010. 368 с.
251. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944: в 2 кн. Кн. 1: Борьба в подполье. Киев: Наукова думка, 1985. 431 с.
252. Науменко В., Нестеренко В. Зона військової адміністрації 1941–1943 рр.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. Т. 1. Київ: Наукова думка, 2010. С. 392.
253. Орлов Ю. Крах немецко-фашистской пропаганды. Москва: Изд-во МГУ, 1985. 176 с.

254. Салата О. О. Вплив німецького інформаційного простору на свідомість населення окупованих територій (1941–1943 рр.). Ч. 2 // Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 133–138.
255. Салата О. О. Організація пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини у 1933–1941 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 153–159.
256. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). Донецьк: Норд-Прес, 2010. 285 с.
257. Салата О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках // Київські історичні студії. 2020. №2(11). С. 116–124.
258. Скоробогатов А. В. ОУН у Харкові за часів окупації (1941–1943 рр.) // Український історичний журнал. 1999. № 6. С. 81–89.
259. Спудка І. М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2007. 229 с.
260. Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 165–171.
261. Титаренко Д. М. Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації): дис. ... канд. іст. наук. Львів–Донецьк, 2014. 442 с.
262. Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2002. 255 с.

263. Титаренко Д. Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової окупації в 1941–1943 рр. // Україна модерна. 2008. Ч. 2 (13). С. 131–146.
264. Титаренко Д. Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 31. С. 69 – 78.
265. Титаренко Д. Умови функціонування окупаційної преси Харківщини (1941–1943 рр.) // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2002. Вип. 6. С. 218–221.
266. Труш В. Діяльність ОУН(б) на Харківщині // Діяльність підпілля ОУН на Сході України: збірник статей / упоряд. П. Хобот. Дніпропетровськ, 2010. С. 104–129.
267. Удалова Т. М., Мальцева І. В. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 3. С. 112–117.
268. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси: у 2 т. / ред. кол.: В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 2. 943 с.
269. Фолькер Вольфф. Журналістика газет і журналів / пер. з нім. В. Климченко. 2-е вид. Київ: Центр вільної преси, 2017. 377 с.
270. Чайковський І. Українські періодичні видання в Другій світовій війні, 1939–1945 / ред. М. Кравчук. Філадельфія; Київ, 1976. 19 с.
271. Чайковський І. Українські періодичні видання за німецької окупації, 1941–1944 рр. // Гомін України. Література і мистецтво. 1966. 16 лип. №7.
272. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату України: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 31. С. 51–68.

273. Черняков Б. Періодична преса на окупованій території України // Наукові записки інституту журналістики. 2005. Т. 18. С. 131–158.
274. Юденков А. Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944 гг.). Москва : Мысль, 1971. 358 с.
275. Яременко В. Преса в рейхскомісаріаті «Україна» у липні – грудні 1941 р. // Київська старовина. 2006. №3. С. 123–131.
276. Яшан О. Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941–1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Вип. 2. С. 161–165.
277. Яшан О. О. Завдання нацистської пропаганди щодо деморалізації українського цивільного населення під час Великої Вітчизняної війни [Електронний ресурс] // Історичні і політологічні дослідження. 2013. №3. С. 86–90.
278. Яшан О. О. Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941–1944 рр.) (на матеріалах центральних областей України) : дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2009. 257 с.
279. Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.) // Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки. 2011. Число 17, вип. 3. С. 22–28.
280. Armstrong J. Ukrainian Nationalism 1939–1945. New York: Columbia University Press, 1955.
281. Buchbender O. Das tötende Erz. Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg. Stuttgart: Seewald Verlag, 1978.

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота присвячена дослідженню окупаційної періодики Харківщини у 1941-1943 роках. У часи Другої світової війни регіон перебував у складі Зони військової адміністрації, що визначило мілітаризований характер управління та особливості інформаційного простору. Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням окупаційної преси Харківщини як інструменту антирадянської пропаганди, а також її джерельним потенціалом для аналізу нацистської інформаційної політики в радянській Україні.

В ході роботи були проаналізовані харківські періодичні видання «Нова Україна», «Харків'янин», «Харківські короткі зведення». Та низка районних газет: «Рідний край», «Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління» (пізніше – «Костянтиноградські нові вісті»), «Бюлетень Валківської районної управи» (пізніше – «Українське слово»), «Лозівські вісті», «Українське слово», «Новий час».

В ході дослідження розглянуто умови виникнення та функціонування окупаційної преси, особливості розвитку видавництв, становлення редакційних колективів, їх зв'язок з нацистським військово-адміністративними органами. Проаналізовано тематичне та жанрове різноманіття окупаційної преси Харківщини. Виокремлено п'ять ключових тематичних блоків антирадянської пропаганди (деконструкція радянського минулого, дегуманізація радянської влади, формування образу «нового ладу», маніпуляція національними й історичними наративами, міжнародний контекст). Виявлено, що жанрова структура преси, зокрема інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні тексти, сприяли ефективнішому ідеологічному впливу на читачів з різних соціальних груп. Порівняльний аналіз центральних і районних видань показав регіональні відмінності, зумовлені матеріальними умовами, кадровим ресурсом, ступенем контролю німецької адміністрації та характером місцевої аудиторії.

SUMMARY

The thesis is devoted to the study of the occupation periodicals of the Kharkiv region in 1941–1943. During the Second World War, the region was part of the Military Administration Zone, which determined the militarized nature of governance and the specific features of the information space. The relevance of the research is explained by the insufficient study of the occupation press of the Kharkiv region as an instrument of anti-Soviet propaganda, as well as its value as a source for analysing Nazi information policy in Soviet Ukraine.

The research examines Kharkiv periodicals such as *Nova Ukraina*, *Kharkivianyn*, *Kharkivski korotki zvedennia*, as well as a number of district newspapers: *Ridnyi Krai*, *Biuleten Kostiantynohradskoho okruzhnoho ta miskoho upravlinnia* (later *Kostiantynohradski novi visti*), *Biuleten Valkivskoi raionovoi upravly* (later *Ukrainske slovo*), *Lozivski visti*, *Ukrainske slovo*, and *Novyi chas*.

The study analyses the conditions under which the occupation press emerged and functioned, the development of publishing houses, the formation of editorial teams, and their connection with Nazi military-administrative bodies. The thematic and genre diversity of the occupation press of the Kharkiv region is examined. Five key thematic blocks of anti-Soviet propaganda are identified: the deconstruction of the Soviet past, the dehumanization of Soviet power, the creation of the image of a “new order”, manipulation of national and historical narratives, and the international context. The research shows that the genre structure of the press – including informational, analytical, and artistic-publicistic texts – helped strengthen ideological influence on readers from different social groups. A comparative analysis of central and district publications revealed regional differences caused by material conditions, available personnel, the level of control by the German administration, and the characteristics of the local audience.